

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BOKOR JÓZSEF és DR. BUDAY JÓZSEF.

IV. ÉVFOLYAM.

2. FÜZET.

1885. MÁRCIUS.

Mégismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká térszen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. A nyelv mint eszköz. — *Kun Páltól.*
2. A »Magyar Philosophiai Szemle« eddigi működéséről. — *Böhm Károlytól.*
3. A felsőház. — *Bokor Józseftől.*
4. Dr. Horváth Cyrill élete és bölcsészete. — II. közlemény. — *Dr. Nemes Imrétől.*
5. Értesítő: Philosophische Studien. 2-ter Band, 3-tes Heft. Herausg. von Wilh. Wundt. Ismerteti Böhm Károly. — A philosophia helyfoglalása főiskoláink tanrendjében az 1884—5. iskolai év 2-ik feléről.
6. A philosophiai folyóiratokból: Phil. Monatshefte, Vierteljahrsschrift f. w. Phil., Mind, Revue phil. de la France, La Filosofia d. scuole Italiane, La Nuova Scienza.
7. Pályázati hirdetés.

BUDAPEST.

KÓKAI LAJOS KÖNYVKERESKEDÉSE.

1885.

A »Magyar Philosophiai Szemlét« a Magyar Tudományos Akadémia támogatja ugyan, de a lap szellemi irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen 6 füzetben, mintegy 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint**. Egyes füzet ára **1 forint**.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (**Dr. Buday József II. ker. fő-reáliskola**), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig **Kókai Lajoshoz** (Károly-utca, az ev. főgymnasiummal szemben) küldendők.

Bokor József,
Dr. Buday József,
szerkesztők.

Kókai Lajos,
kiadó.

KÓKAI LAJOS könyvkereskedésében megjelent művek.

- A bölcsészet jelentősége a jelenkorban és jövőben.** Irta *Vellentszey Mór*, ára —.30
- A classika philologia jelesebb munkásai életrajzokban.** Irta Dr. *Bászel Aurél*. I. k. A 16., 17. és 18-ik század első felének jelesebb philologusai, ára 1.80
- Ágnes asszony.** *Arany Jánostól*. Értekezés. Irta *Thewreuk Árpád*, ára —.30
- A görög szinpad gépei.** Forrás-tanulmány. Irta *Thewreuk Árpád*, ára —.30
- A magyar költészeti irodalom kézikönyve.** Irta Dr. *Márki József*. Füzve —.40
- A romok.** Elmélkedés a birodalmak átalakulásáról. Irta *Volney*, fordította *Szalkay G.*, ára 1.20
- A teremtés gondolata.** A bölcsészettudori fok elnyerése végett. Irta *Gschwandtner Ferencz*, ára füzve —.60
- A tulajdon bölcselote.** A budapesti kir. egyetemen pályakoszorut nyert dolgozat. Irta *Rádai Lajos*, ára —.80
- Az agyvelő és szellem.** Az élettani lélektannak vázlata gondolkozó közönség számára. Irta *Piderit Tivadar*, fordította *Horváth József*, ára füzve —.60
- Chateaubriand és kora.** Irta *Bodnár Zsigmond*, ára füzve —.60
- Egy magyar mint görög versíró.** Irta Pónori *Thewreuk Árpád*, ára —.30
- Faludi Ferenc mezőnyei.** A mezőnyre és a kiválóbb mezőnyírókra vonatkozó értekezéssel. Irta *Thewreuk Á.* Ára —.40
- Gondolkodástan (Logica).** Irta *Warga János*, ára —.50
- Irodalmi értesítő.** Az 1874-ben megjelent magyar könyvek jegyzéke. Szerkesztette *Márki Sándor*, ára füzve 2.40
- Ugyanaz 1875-re, ára füzve 2.40
- Költészettan** tanodai s magán használatra. Irta *Szabó K.* Ára 1.50
- Lélektan (Psychologia).** Irta *Warga János*, ára —.50
- Magyar nemzeti lant.** 200 magyar népdal férfínegyeseiben. Öszeállította *Goll János*, ára füzve 2.50
- Magyar nyelvűvárlatok** *Török Árpádtól*. 3 füzet. I. ára 30 kr. II. 30 kr. III. —.30
- Magyar nyomtatott munkák** a XVI. és XVII. századból. Ismerteti *Thewreuk Árpád*, ára —.35
- Magyar zenészeti lexikon.** A zenetudomány legszükségesebb ismeretei. a hazai és nálunk polgárosult zeneszerek, hangszerkészítők, zeneirók stb. életrajzai, továbbá a hangszerék ismertetése s a zenében gyakran előforduló idegen szavak magyarázata. Szerk. *Ságh Józsa*, ára füzve 2.80. díszk. 4.—
- Mire való az a görög nyelv?** Bizalmas levelezések, melyeket egy titkos levéltárban felfedezett *Thewreuk Árpád*, ára —.20
- Négyesdalok zsebkönyve.** Férfi-énekkarok antholog. gyűjt. Szerk. *Birtalus Istv.* és *Gyertyánffy Istv.* Ára füzve 2.—
- Párhuzam Vörösmarty és Arany** mint epos-költők között. Irta *Margalits Ede*, ára —.60
- Petőfi-e vagy Arany?** Irta *Török Árpád*, a »Petőfi-ház« indítványozója. Ára —.25
- Theognis.** *Thewreuk Árpád* tanártól, ára —.30

A NYELV MINT ESZKÖZ.

Ha az emberi nyelvről, mint a gondolatok közlésének eszközéről bölcsészetiileg elmélkedünk, lehetetlen, hogy figyelmünket kikerülje azon igen is lényeges körülmény, mely lépten-nyomon szembeötlik, s ez az, hogy ember oly közeg nélkül, mely által gondolatait, eszméit, fogalmait, képzetait, érzelmeit, érzéseit, tehát észrevételeit másokkal közölhesse, nem képzelhető. Ezen közeg az emberi nyelv, a maga csodás alkalmazkodási képességével, bámulatos hajlékonyságával, utolérhetlen termőképességével.

Sok nagy gondolkodó okoskodott már régibb és újabb időkben a nyelv eredetéről. Érdekes fejtegetéseik azonban ezen kérdést illetőleg éppen úgy ködbe veszttek, mint azon csillagászati kutatások, melyek a ködfoltokon túl levő világokra ohajtottak volna fényt deríteni. A mint, valószínűleg, örökre homályban fognak maradni a mi naprendszerünkön kívül eső sphaerák tünémenyei a mi gyarló emberi szemeink előtt, még ha a legalkalmasabbnak gondolt csillagászati eszközökkel fegyverezzük is fel azokat: éppen úgy a nyelv eredetének kérdése sem lesz soha oly módon megfejthető, hogy az a gondolkodó emberi ész teljeseen kieléghesse.

Am, ha le kell is tehát mondanunk azon élvezetről, hogy a nyelvet első csirájában lássuk mintegy szemeink előtt megalakulni, marad még mindig elég anyagunk a gondolkozásra s a magasabb szellemi élvezetre, ha magának a már megszületett és élő nyelvszervületnek benső természetét vizsgáljuk; ha tanulmányunk tárgyává tesszük azon proteusi alakulásokat, melyek a figyelmesen vizsgálódó ember lelkét megragadják, s melyek a komolyan kutató ész folytonosan újabb elmélkedésekre és vizsgálódásokra ösztönzik.

I.

Elmélkedésünk bevezető soraiban kathegorikus imperativus-képen azt mondtuk ki, hogy ember nyelv nélkül nem képzelhető. Kisértjük meg, habár csak egy pillanatra ezen állítás igazságának kétségbevonását? Ha a gondolatoknak közvetítő közegét, a nyelvet nemlétezőnek gondoljuk, akkor le kell mondanunk szükségképen az emberiség összes értelmi vívmányairól; akkor országosultság * nem képzelhető, mivel azt csak a gondolkozó s eszméit embertársaival értelmesen közlő ember képes létesíteni; sőt ekkor elbukik az ember magasabb érzelmi világa is, mert a nyelv nemcsak az értelem, de az érzelem kifejezője is. S az így elbukott ember, mely nem beszél, csak természeti ösztönének parancsszavára bög articulálatlan hangokon, állattá válik s igazat ad azon philosophiának, mely az ember lényegét úgy határozza meg, hogy az ember azon állat, a mely eledeleit főzi. S a nem létező nyelvvel az embernek fenséges érzelmi világa, a kedélynek sokszerű nyilatkozata, a vágy, a harag, a szerelem, az igazán emberi szenvedélyek összes hanglajtorjája, melyet csakis a nyelv zenésít meg, csak egyedül az szinez, főképen csak az fejezheti ki, eltűnik végleg az állati ösztönök öntudatlan posványában.

Ámde ne essünk kétségbe. Az emberi nyelv nem létezése el nem gondolható, vagy a mint azt a bölcselők szeretik mondani, valóságos gondolati lehetetlenség. Hiszen bármerre tekintünk e földtekén, mindenütt azt kell tapasztalunk, hogy azon lény, mely embernek neveztetik, a nyelv fenséges képességével van a bölcs természet által felruházva. Egyik ember közli gondolatait a másikkal, ez megérti őt, a gondolat új gondolatot teremt emennek agyában, az új eszmék tette serkentik az embereket, s megindul a gondolkodó képesség által kormányzott munkája az izmoknak, az ember alkot, teremt, szerez, rendez, épít, ront s mindezt egy megbecsülhetetlen eszköz közvetítésével s ez az emberi articulált — nyelv.

Igen, a nyelv azon eszköz, mely által az ember akaró és teremtő ereje szükségképen nyilatkozik, azon eszköz, mely az összes civilisációt létrehozta, fentartja s újra alakítja. Hiszen az állatok épen azért nem léphetnek soha az ember nyomába, azért

* Ugy véljük, hogy e nehézkes szó ellenkezik ezen értekezés szellemével.

nem teremthetnek semmiféle szerves intézményt, mert nem rendelkeznek azon eszközzel, mely nélkül valódi értelmi kifejlődés lehetetlen; nem rendelkeznek articulált nyelvvel, a gondolatok közegével. Ámde rendelkezik az ember minden fokon, legyen bár civilisált, vagy amint a régiek nagy kényelmesen mondták: barbár. A legműveltebb emberi társadalom s a legműveletlenebb sőt kannibál embercsordák nyelve csakis fejlettségre, finomságra nézve különbözik egymástól, de azon lényeges tulajdonságban okvetetlenül megegyezik, hogy emberi nyelv s mint ilyen, adott kedvező feltételek mellett a tovább fejlődésre s így a magasabb civilisatio kifejtésére szükségképen alkalmas közeg.

Nagyon természetes, hogy a mint már mondtuk, mentől magasabb értelmi és érzelmi fokon áll valamely emberi társadalom, annál bővebb, hajlékonyabb, alkalmazkodóbb s így annál alkalmasabb annak nyelve mindannak kifejezésére, a mit az ember ért és érez. Mivel a művelt ember nyelve nemcsak annak összes fogalmait köti meg szavakban, hanem folytonosan új meg új fogalmak alkotására ösztönzi azt. Egyik fogalom nemzője lesz a másiknak, s a fogalom-alkotásnak mind tágabb és tágabb körökre kellendvén kiterjednie, világos, hogy a nyelv, a művelt ember nyelve nap nap után bővül, terjeszkedik, izmosodik azon mértékben, a mint az agy újabb és újabb képzeteket termel. Látható ez különösen a legműveltebb nemzetek nyelvének szókincsében, mely azok műveltségi fokát a leghatározottabban megmutatja. Mig megfordítva egyes emberfajok primitivitását ismét azon nyelv bizonyítja be legjobban, legmeggyőzőbben, melyet beszélnek. A primitív emberfajok nyelve is primitív, vagy mondjuk ki magyarul: kezdetleges, gyermekes. Lubbock határozottan azt állítja, hivatkozva a hittérítők személyes tapasztalataira, hogy a taszmánok, semmiféle erkölcsi, az eszkimók, patagónok, andománok, hottentották, kafferek semminemű vallásos fogalmakkal nem birnak, s ebből önkényt következik, hogy ily fogalmaik nem lévén, semmiféle vallásintézményt sem hoztak létre, s hogy nyelvök szükségképen kezdetleges, fejletlen, úgyszólván gyermekies fokon áll, s így nagyon természetes, hogy nagyon szükkörű, fogalomszegény, s csak épen arra való, hogy az ő kezdetleges fogalmaikat öntse szavakba s szolgáljon szegény eszközüül azon mindennapi összeköttetésekben, családi viszonyok-

ban, melyek az ember körül lassanként mindenütt kifejlődnek. Az ily kezdetleges fokon álló emberi nyelv igen természetes, hogy úgynevezett elvont fogalmat mentől kevesebbet termel, mint azon emberi agy, mely amannak bölcsőjét képezi. Az ilyen nyelv mint eszköz, csak azon kőkorszaki eszközök színvonalán áll, melyek otrombasága megfelel az azonkoru ember durva idegeinek.

Valóban lényegesen más eszközei, közvetítői a gondolatoknak a művelt nemzetek magas műveltségű nyelvei, mivel ezek a legelvontabb eszmék kifejezésére ép úgy képesek, mint a tárgyas fogalmak alkalmas megjelölésére.

II.

Vizsgáljuk meg mindenekelőtt, miféle körülmény okozza azt, hogy a művelt nemzetek nyelvei mint a gondolatok közlésének eszközei épen azon mértékben tökéletesbednek, a milyenben fejlődik az illető nemzetek civilisációjá?

Ez a kérdés kétségkívül igen érdekes és méltó arra, hogy vele egy kissé foglalkozzunk.

Mindazon nép, mely a nemzet nevére méltó, okvetetlenül kifejleszti nyelvét oly magas műveltségi fokra, a milyen magasán áll maga, mert azt csak úgy használhatja céljainak teljesen megfelelően mint eszközt, ha az az ő magasabb fejlettségű s rendkívüli termékenységű agyában fogamzott összes képzeteknek lehetőleg hű kifejezője. Ha ezt mondanók: a milyen az ember, olyan a nyelve, ez által csak egy épen oly cáfolhatatlan igazságot constatálnánk, mint az, a ki azt mondta, hogy a milyen az ember, olyan az istene. Mert valóban úgy van a dolog, hogy az ember teremti az istent a maga képére és hasonlatosságára azoképen, mint gondolatainak, eszméinek közvetítő közegét — a nyelvet.

Vagy másképen kifejtve, mentől műveltebb az ember, annál eszményibb képzetet alkot agyában azon törvényszerűségről, melyet a természetben annak változhatatlan törvényeiben fölismerve, önmagára nézve mint erkölcsi életének szabályozóját elfogad, s továbbá mentől magasabb fokára küzdötte fel magát a civilisációnak, annál, hogy úgy mondjuk, finyásabb gondolatai közvetítőjének eszközével — a nyelvvel szemben.

A gyermekkorban élő primitív ember soha sem gondol arra, hogy eszméit a nyelvnek, mint eszköznek segélyével, azon kérlelhetetlen pontossággal fejeztesse ki, mint a művelt angol, francia vagy német. Ezen a három nyelven a mi a nyelv geniusának, a nyelvtani szabályoknak, az ezeknek megfelelő logikai törvényeknek meg nem felel, helyesen mondva nincs. Minden szónak szükségképen a maga helyén kell állnia, mivel a művelt európai fül az intellectus alapján a legcsekélyebb logikai inconveniens elhelyezést is számon kéri, mivel igen könnyen megtörténhetik, hogy bizonyos inconvenienciák oly következményeket vonnak magok után, melyek a mondat szerkezet lényeges megváltozásával magát a mondat értékét oly mértékben módosítják, mely módosulás egészen más értelmet ad azon logikai fonálnak, melynek alapján a beszéd megindult.

A kezdetleges állapotban élő népek nyelveiben ezt nem tapasztaljuk. Hanem igenis egy egészen más, ettől teljesen eltérő sajátságos tüneményt. Így az osztjakoknak, mint Messerschmidt mondja, noha mindenütt ugyanazon nyelvet beszélnek, mégis mindegyik törzsüknek oly sajátságos szavaik és szólásformáik vannak, hogy 20 mértföldnyi területen sem képesek az emberek egymást kielégítőleg megérteni. Castrén azt mondja, hogy némely mongol dialectus egészen új nyelvtani phasisba lépett s hogy míg a mongol irodalmi nyelv az igének személyi végzeteit nem ismeri, a barját és tungut dialectusokban ép mostanában előtérbe lépett.

Sőt hogy a minden korlátot nélkülöző nyelvek milyen sajátságos eshetőségeknek vannak kitéve, azt Moffat Róbert beszéli el igen érdekesen ily című könyvében: *Missionary Scenee and Loboust in southern Africa*. T. i. míg az öregek, férfiak és nők hétszámra munkában vannak, a gyermekek önmagukra maradva, játék közben új nyelvet találnak ki. S ezen játék közben kitalált nyelv, mely minden szabatoságot nélkülöz, lassanként megszokottá válik s az eredmény az, hogy egy nemzedék kihalása után a nyelv eredeti jelleme teljesen átváltozik. Sőt vannak esetek, a midőn az öregek és gyermekek, sőt ifjak és serdülő leányok egymást meg nem értik, oly gyorsan megy végbe a Müller Miksa által jelzett hangtani elváltozás.

Ha ennek okát tüzetesen vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az u. n.

phonetikai elváltozás azon nyelvekben lép leginkább előtérbe, melyek az irodalom által kellő korlátok közé szorítva nincsenek. Mert a mely nyelv, s ezen meghatározás csak a művelt nemzetek nyelveire illik, az irodalom által korlátoztatik, nem juthat azon kényszerűségbe, hogy az irodalmi korlát által megszabott alakját már egy nemzedék elhunytá után megváltoztassa. Sőt ellenkezőleg, az irodalom által megszabott korlát határt vet a nyelv hangtani elváltozásának, a mennyiben az irodalom által korlátozott nyelvet beszélők önmagok szabályozói a nyelv összes fordulatainak s önmagok legszigorúbb kritikussai az úgynevezett nyelvhibáknak. Mivel a nyelvhibák soha sem fordulhatnak elő az irodalom által nem korlátozott, nem szabályozott nyelvek körében, mindig és rendszerint csak ott, a hol már az irodalmi szokás, az izlés vet határt a fattyúhajtásoknak.

Tehát az irodalom azon korlát, mely az emberi nyelv háttartalan, sőt mondjuk buja képzékenységének okos határt szab. E nélkül a nyelv soha sem válhatnék az agy termelte gondolatok, a nemes szív szülte eszmék méltó kifejezőjévé, azon törekvések megvalósítójává, melyek az embert minden teremtetten fölé emelik s őt épen agyműködése alapján, a mint mondani szokás, az összes teremtettség urává teszik. Igen, az ember, jegyezzük meg, a művelt ember önfegyelmzésének leghűbb tükre azon művelt nyelv, mely az ő gondolatai kifejezésének legtökéletesebb eszköze.

Ez a nyelv követi az ő gondolatait búban és örömben egyaránt; elmondja neki baját, bűját, bánatát; vele örvend, ujjong, csapong. Nincs a kedély lajtorjáján oly fokozat, melyet a civilisált ember a maga nyelvén, melyet az az anyatejjel szopott, teljesen kielégítőleg kifejezni ne lenne képes.

S ezen képesség, melyet mint nyílt kérdést akarunk ezúttal hagyni, melyet vagy a nyelv maga szab meg, vagy a nyelvet ragadja magával az ember, egyenesen Darwin átöröklési és alkalmazkodási elvén sarkallik. A művelt szülők gyermeke művelt nyelvnek válik osztályosává, nincs úgy magára hagyva, mint a barbár népek gyermekei, nincs meg ránézve azon lehetőség, hogy apái nyelvét kénye-kedve szerint alakítsa, úgyszólván sarkaiból kiforgassa. Pedig nemcsak s primitív népek gyermekeinek szokása a nyelv átalakítása, hanem a mint a philosophok

mondják, az inventio, helyesebben mondva a teremtő erő, a nyelv körében való igazi alkotás, Ciceroval szólva a divinatio éppen a gyermekkor tulajdonsága. A gyermekész azon melegágy, melyben az elvetett mag legbujább tenyészetnek indul s nincs oly gyermek, a mennyiben az kellő elmeélel bir, hogy éppen a gondolatok közlésének becses eszközén, az emberi nyelven, a saját anyanyelvén kellő próbákat ne tenne. A mely gyermek minden gondolkodás nélkül aláveti magát a nyelvtan rideg szabványainak, abban nincs alkotó erő, teremtőképeség és nincs biztosíték arra nézve, hogy nemzete nyelvének hűséges sáfára és továbbfejlesztője lesz.

Sőt éppen azon gyermektől lehet várni legtöbbet, a ki, mi-helyt a gögicselés korszakán túlhaladt, azon legboldogabb koron, mely minden egyéni felelősségtől menten, a böles anyatermészet által a tenyészetnek van szentelve, az úgynevezett gagyogó korszakban maga alakítja a saját eszmekörének lehetőleg megfelelő szavakat és szólásformákat. Sok ily szó és szólásforma vált már be mint helyes és elfogadható a művelt nemzetek új elveinek szókincsében, mert a gyermekkorot éppen a közvetlenség jellemzi, azon feszélytelen közvetlenség, mely csak egy korlátot ismer, azt, mely az ő naiv eszmemenetét kifejezni nem képes, s ezt olyannyira respectálja, hogy, semmint ellene vétene, inkább maga teremt magának szót és kifejezést s azt használja a felnőtteknek néha bosszúságára, gyakran örömére. Hogy csak egy példát kozzunk fel, a Ballagi Mór szótárainak, tekintve az azokban helylyel-közzel előforduló tősgyökeres magyaros kifejezéseket, mint azt alólírt előtt dr. Ballagi több ízben említette, legjobb és közvetlenebb, mert teljesen naiv és öntudatlan munkatársai, az ő saját gyermekei voltak.

Azonban nem kell hinni, hogy a nyelvalkotás geniusát, a művelt emberek gyermekeinél ne korlátoznák a már általánosan elfogadott nyelvészeti törvények és nyelvtani szabályok. Ezeknek hatalma az iskolai élettel kezdődik s az oly zsarnoki hatalommal nyomakodik a tanuló kedélyére, egész lelki életére, hogy azon divinatio, mely a nyelvalkotó képességben nyilvánult, teljesen megszűnik.

Ha már az iskolai élet a maga rendőri apparátusával a grammatikával oly módon korlátolja a folytonos fejlődésben levő

gyermekésszt, hogy az magát kénytelen megadni, s nem követheti többé szabadon saját egyéni nyelvalkotó ösztönét; ha már a gyermek a rendszeres iskoláztatás első éveiben az úgynevezett gyermeknyelv használatáról leszokni kénytelen: mennyivel inkább szigorúbb azon törvény, melyet az irodalmi szokás szentesített s mely törvénynek nemcsak a nyelvészek, kritikusok és grammatikusok féltékeny őrei, hanem mindenekfelett az irányadó, gyakran korszakot alkotó költők, a kik míg a nyelvet az emberi gondolkodó képesség legfenségesebb, legfinomabb eszközévé teszik, genialitásuk gyermeki naivitásában, a nyelv testében magában hoznak létre változásokat, öregbítik a nyelv testét, annak szókincsét, mondattani fordulatait azelőtt soha nem hallott oly eredeti tösgyökeres szavakkal és kifejezésekkel, melyeket az iskolázatlan nép gyermeke nemcsak ért és használ évszázadok óta, hanem olyanokat önmaga is teremt s a mely törülmetszett szólamokat nem annyira a grammatikus fedezi fel, mint inkább a költő emeli ki, mint buvár a tenger hullámai közül a drágagyöngyöt.

A költő, ezuttal bölcsészetiileg fogva föl a dolgot — akár kötött akár kötetlen módon, tehát akár versben akár prózában fejezi ki magát, ha valóban a Muzsa csókolta homlokon, ha igazán mestere a tollforgatásnak, ha teremtő erő az, a mi benne él s irataiban visszatükröződik, mindig és szükségképen törvényt szab mindazok elé, kik az irodalmi téren munkálkodni magukat elhatározzák. Mert a mely szólásformát valamely elsőrangú költő az irodalomban érvényre juttat, az közkeletűvé válik mihamar, s meglátszik még sok ideig a következő nemzedék irodalmi művein is. Ki vonhatná kétségbe, Vörösmarty, Petőfi, Arany hatását a mi irodalmunkban? Sőt gyakran nem érezhető-e Tompa, Erdélyi, Szemere eredeti kifejezéseinek hatása is? A mit a költő megírt, jól meg van írva, mert a költő nem ír le semmit, a mit szívében át nem érzett, s a mit átértett, az igaz, s a mint azt kifejezte, az remek. A költő ad irányt a tollforgatóknak nemcsak az úgynevezett szépirodalom terén, hanem, valljuk be nyiltan, a tudományos irodalom mezején is.

A nyelvnek a kitünő költők által adott lendület okozza azt, hogy a nyelv fokozatosan halad a kifejlődés útján karöltve azon nemzet általános, magasabb műveltségével, mely azt beszéli. S a mint a költő kifinomította, kicsiszolta, hajlékonyná, bájosá,

zengzetessé tette a nyelvet, az mint eszköz azután alkalmassá válik arra is, hogy a tudományt akadálytalanul szolgálhassa. Ugyan legyen szabad azt kérdeznünk, mire mennénk ma a tudományos irodalom terén a halotti beszéd ormóttan magyarságával, ha nincs Zrinyink, a ki Szigeti veszedelmében a nyelvet mint eszközt tömérdek kinlódás, fáradozás és szerető gondozás által oda nem fejleszti, hogy az ő magas röptű képzeletének lehetőleg alkalmas kifejezőjévé váljék? Avagy Kazinczy nyelvújító működése nélkül, a ki a nyelvet mint eszközt a német, francia, olasz finom kifejezések, szólamok, formák alkalmas reprodukálójává igyekezett minden módon kifaragni? Követett el tévedéseket, azt beismerjük; erőszakolt sokat, a mi a magyar nyelv természetével összeférhetetlen, de nemcsak megmentette a nemzetnek nyelvét, hanem azt mint eszközt alkalmassá tette mind a költészet mind a magyar tudomány szolgálatára. S ha a nyelvről mint eszközről elmélkedünk; ha annak használhatóságát mérlegeljük: lehetetlen, hogy a mai orthologus s minden ízében reactionárius korban a neologia bajnokainak a legnagyobb elismeréssel ne adózzunk.

III.

Ha valaki eddigi állításainkat kétségbe akarná vonni, annak azt mondanók: mutassa meg mindezeknek ellenkezőjét. Ezen vállalkozás okvetetetlenül a leghatározottabb vereséggel végződne, mert, ha a nyelvet mint eszközt veszszük tekintetbe, nemcsak az derül ki, a mikről eddig beszéltünk, hogy az emberi nyelv mily képzékeny, mily hajlékony, hajlítható, tehát engedelmes, hanem mindennek a visszája is, és pedig megjegyezzük, a nélkül, hogy az, a mit mondandók leszünk, ellentétben állna a praemissákkal.

Az az engedelmes, hajlékony és hajlítható eszköz, a mit nyelvnek nevezünk, ha már bizonyos, magasabb, irodalmi fejlettség fokát elérte, többé bizonyos visszafelé terelő irányzatoknak egyáltalában nem hódol meg s épen mint eszköz tagadja meg a szolgálatot. Ilyenkor tűnik ki az, hogy a nyelvátalakításnak megvan a maga alkalmas korszaka, a melyben, ha az azt alakító ember irányt téveszt, az elkövetett hibát többé ki nem javíthatja.

Ennek oka részint társadalmi, részint physikai törvény, melyet nyelvszokásnak, nyelvhasználatnak nevezünk. Itt két tényezőt kell tekintetbe vennünk és pedig azt, mely parancsolólag hat ránk s ez a közkeletűség s azt, a mely tiltólag int felénk s ez a szokás, a megszokottság.

A közkeletűség azt adja tudtul, hogy a mit azon egyének mint helyes szót vagy kifejezést elfogadtak, a kik valamely nyelvet mint gondolataik kicserélésének eszközét közösen használnak, azon szó vagy szólásforma helyes, mert közkeletű, mert érthető. Ily esetekben a par excellence grammatikus, a hivatalos betűldöző sokszor megcsóválja árva fejét, mivel esetleg ama szó vagy kifejezés közkeletű ugyan, azonban a nyelvtan valamely §-ával éles ellentétben áll. Fájdalmas örömmel vagyunk kénytelenek constátálni azt, hogy ha ily alkalomból a grammatikus harcba elegyedik : azon harc mindig és okszerűleg az utóbbinak teljes leveretésével végződik. Mert mi is, okosan felfogva a dolgot, célja az emberi nyelvnek mint eszköznek? Legfőképen az, hogy egymást megértsük; eszméinket, vágyainkat, érzéseinket szavakba öntve egymással megértessük. S bár teljes tisztelettel elismerjük azt, hogy a látóhatár okvetlenül látóhatár, s az indulóház = indulóház, valamint hogy a közvetlen az, a minek közbevetve semmi sincs, mindazonáltal, miután a láthatár, indóház és közvetlen közkeletűekké váltak, a jövőben is majd már csak láthatárt, közvetlent fognak mondani, és pedig az okon, mivel ezeket a szavakat közkeletűségük, közérthetőségük a nyelvben oly polgári joggal ruházta föl, melyet épen azért nem helyezünk hatályon kívül, mivel ezek használatával a legpompásabban megértjük egymást mindazok, a kik magyarok vagyunk. Hasztalan igyekszünk a már megizmosodott, irodalmilag kellő fejlődési korlátok közé zárt nyelvet a visszafejlődési procedura útjára terelni: nem hagyja az magát azért, mert fejlődésének útja nem hátra-felé, hanem egyenesen előre van.

Arról különben bizvást meg lehetünk győződve, hogy az angol, német, francia, olasz nyelv épen azt az utat tette meg, a mit a magyar s a közkeletűség törvénye azokra valamint minden emberi nyelvre nézve kötelezőleg fennáll, akár tetszik a grammatikusoknak akár nem.

A másik tényező a mivel számolnunk kell a szokás, a meg-

szokottság; ennek bírása a fül. A fül igen érzékeny a nyelvvel, mint eszközzel szemben két irányban t. i. nem szenvedheti a szokatlan szavakat, s nem tűri a hibás kifejezéseket.

Igy habár a t. c. olvasó közönség elolvassa is teljes resignatioval az évad, ivad, évadja szavakat, azért már csak ha beszél, idényt mond biz az, azon igen egyszerű oknál fogva, mivel a nagy közönség nem analysál, hanem ért; nem boncolja a szólt, mint az orvos a hullát, hanem veszi úgy a mint azt megszokta, s mosolyogja az orthologusoknak mumiagalvanisáló meglehetősen meddő törekvéseit, s a szállodát, tanodát, uszodát úgy megszokta, hogy Szarvas Gábor kedvéért egyáltalában nem fogja egyiket sem elhagyni. De hogy is lehetne azt kívánni, hogy a nagy olvasó közönség a grammatikai kategoriák tömkelegében, bocsánat útvesztőjében oly otthonos legyen, hogy az igenév kétféle természetére folytonosan reflektáljon. Egyszerűen nem teszi azt, mert az a grammatikus dolga; a művelt olvasó közönség előtt a nyelv úgy jön főleg tekintetbe mint eszköz. S mint ilyentől főleg, sőt kizárólag azt kívánja, hogy mind maga megértse azt, a mit neki mondanak, mind másokkal megértesse magát. S miután a modern orthologia törekvése, a nyelvhasználatból bármi okon kiesett szavak felélesztése és divatba hozása: ezen törekvés idegenül fog maradni nemcsak a nagy olvasó s még nagyobb beszélő közönségre nézve, mert szokatlan, hanem még az igazán nagy írókra nézve is, mint Jókai Mór, mert a nagy írók épen azért, mert a nagy közönség világitó oszlopai, kötelesek a közérthetőséget magokra nézve is kötelező törvényül elfogadva oly nyelvet írni, a melyet az olvasók teljesen megértenek.

A mi a hibás kifejezéseket illeti, ebben a tekintetben a nagy közönség még kényesebb s mondhatni türelmetlenebb, mint a már említett mumiagalvanisálással szemben. Mig amazzal szemben szenvedőlegesen, emezzel egész támadólag szokott viselkedni. Nap nap után tapasztalhatjuk azon esetet, hogy ha valaki beszéd közben hibát ejt, rögtön akad a ki komolyan helyreigazítja a tévedést, vagy akad olyan a ki a humor vagy maró satyra fegyverével támad az akaratlan merénylőre, a ki sajátos véletlenség miatt a nyelvszokás ellen vétett. Hogy az anyanyelv érdekében ily szigorú kritikát gyakorol a közönség, annak csak örvendeni lehet, mivel ez arra mutat, hogy művelődésének leg-

főbb eszközét, nyelvét szereti, ahhoz ragaszkodik, azt minden körülmények közt védi. Néha azonban túlságba is csap a magyar patriotismus, ha oly idegen embert vesz ostorhegyre, a ki nyelvünket valamenyire elsajátítva azt beszéli, bár hibásan. A magyar embernek ily esetben meg van azon rossz tulajdonsága, hogy mosolyog, esetleg nevet, gúnyolódik a helyett, hogy kellő türelemmel és komolysággal fogadná azon boldogtalan német vagy tót kegyetlen vívódását, aki élet-halál harcot vív beszélgetés képében a tárgyi ragozás előtte felfoghatatlan rejtelmivel.

Hagyján ha a fülnek ezen szerepe csak az anyanyelvben ejtett hibákra irányulna. A civilisált ember fegyelmezett hall-érzéke, az okon, mivel pld. hazánkban polyglott területen lakik s így úgyszólván sok nyelv megtanulására kényszerítetik, akár tudós foglalkozása, akár üzlete miatt, az idegen nyelven ejtett hibákat is észreveszi s rögtön megtámadja. S jaj annak, a ki valamely latin locus communist grammatikai baklövés kíséretében talál fel, s százszorosán jaj, ha azt esetleg mint képviselő a parlamentben teszi. Hegedüs Sándor példája, a videant consuli mindenkinek méltó elrettentésére szolgálhat; lehet most egetverhető a tudománya, végtelen a szorgalma, a grammatika ellen elkövetett ezen felségsértést meg nem bocsájta a közönség soha. Miért? Mert oly semmitmondó haszontalanság az egész, melyen ártatlanul nevetni a más rovására jól esik, mert nevető izmainkat a hallérzékünk által felizgatott képzelődés mozgásba hozta, idegeinket kellemesen csiklandozván. Különben Hegedüs Sándor bátran vigasztalódhatik, ha Müller Miksa után egy-pár adomát juttatunk eszébe. Nemcsak a mai nap ily érzékeny a fül; ilyen volt az mindig, a mint azt a következő följegyzések igazolják. Midőn Tiberius császár egy nyelvbtlást követett el s ezért Marcellus által gáncsolgatott, egy másik esetleg jelenlevő Capito nevű grammatikus azt mondta, hogy az, a mit a császár mondott, az jó latinsággal volt mondva, vagy ha nem volt is, rövid időn azzá lesz. Marcellus, a ki inkább grammatikus volt mint udvaronc így felelt: »Capito hazug, mert te Caesar embereknek megadhatod ugyan a polgárjogot, de a szavaknak nem.« — Hasonlót beszélnek Zsigmond német császár- és magyar királyról. Midőn Zsigmond a konstanci zsinaton elnökölt volna s latin beszédet tartott, melyben a hussita eretnekség kiirtására hívta fel a kö-

zönséget, így szólt: Videte, Patres, ut eradicetis schismam Hussitarum. Egy barát meglehetősen kiméletlenül utasította őt rendre, így szólván: Senerissime rex, schisma est generis neutri. A császár a nélkül hogy zavarba jönne, kérdé a baráttól: honnan tudod te ezt? A vén cseh iskolamester válaszóla: Alexander Gallus mondja. S ki azon Alexander Gallus? — Barát volt. — Jól van, szólt a császár, én pedig római császár vagyok s szavam ér annyit mint akármelyik baráté. Kétségkívül a közönség a barát rovására nevetett, de azért a schisma mégis csak neutrum maradt, most azon még a császár sem változtathatott. Különben a németek is gúnyolják a franciákat, sőt Lessing Minna von Barnhelm-ben igen is élesen szerepeltet egy franciát, a ki a német nyelvet keservesen töri. Mennyi gúnyoros megjegyzésnek vannak azok is kitéve, a kik a franciát hibásan beszélik, s mindez miért? Ennek pszichologiai oka, mert minden nyelvbtlés kacagtató.

IV.

A nyelvet mint eszközt a költőkön tehát a szépirodalom művelőin kívül a szaktudományok hivatott munkásai, a tudósok is kezelik, mert még a legegetrengetőbb tudomány is csak a nyelv mint eszköz igénybevétele mellett juthat zöld ágra; e nélkül az oly immanens, latens valami, a miről tudomást az illetőn kívül soha senki nem vehetne.

Ez így levén, nagyon fontos dolog az, hogy a tudomány művelői milyen nyelven szólnak azokhoz, kiket az általuk hirdetett igazságoknak megnyerni óhajtanak. Mert ha megengedjük is azt, hogy a nyelv, melyen a tudósok irnak, csakis azon igazságoknak ruhája, mely igazságok az ő agyukban élve a nyelv mint eszköz által jutnak az irántok érdeklődők tudomására, egy dolog bizonyos s ez az, hogy valamint a ruha nem teszi az embert, de azért mindenkinek határozott előnyére válik a tisztességes megjelenés, — azonképen az is áll, hogy egyáltalában nem mindegy, hogy a szakember a maga tudományát milyen köntösben állítja az olvasó közönség elé. Mert a tudomány célja nem az, hogy egyes szakavatott férfiak kizárólagos birtoka legyen, hanem az, hogy a művelt s a tudományos igazságok iránt komolyan érdeklődő közönség közkincsévé váljék

Valamikor Egyiptomban a papok hierarchikus elzárkozottságukban féltékenyen őrizték a tudomány igazságait a be nem avatottakkal szemben, s mély titokban tartottak mindent a profanum vulgus előtt. Ma már a dolog egészen megfordítva áll; az igaz tudomány el nem zárkozik többé senki előtt; mindenkit szívesen lát, a ki részt akar venni belőle, s a modern tudós nem azon töri többé fejét, miképen emeljen khinai választófalat maga és a közönség között, mint inkább azon, mi módon tegye érthetővé, kedvessé s így valóban közkeletűvé azon tudományt, melyet képvisel. Mert a tudósna manap az áll érdekében, hogy az általa képviselt tudomány igazságainak mentül több követőt szerezzen, hogy így az eszme terjedtével minél gyorsabban legyen megvalósítható a modern szakember azon vágya, miszerint a tudomány fénye bevilágítsa a lehető legnagyobb tért. Ez másképen kifejezve a tudományok népszerűsítését, a nép illetve művelt olvasó közönség között való elterjesztését jelenti, mely cél elérhetésének *conditio sine qua non*-ja az, hogy a tudomány lehetőleg kellemes alakban jelenjék meg.

Ezen cél elérése csak egyetlen egy eszköz által lehetséges s ez a — nyelv. Ez fejezi ki a tudós összes eszméit, és pedig oly erővel, a milyennel az illető rendelkezni tud. Ha ezen finom hangszer ezüst húrjain andalító bájjal képes játszani, akkor, hogy keletiesen beszéljünk, az igazság aranyát tündöklőbben csillogtathatja azok előtt, kiknek esze és szive annak befogadására készen van. Mert nem mindegy hogyan fejezi ki az ember saját gondolatait, mivel a külcím, a nyelvnek mint eszköznek ügyes felhasználása igen gyakran döntő befolyással van a tudomány igazságainak elterjedésére. Némely tudományos mű teljes hatástalansága írójának pongyolaságára, a nyelvnek mint eszköznek ügyetlen használására vezethető vissza. Ha már most meggondoljuk azt, hogy még a legtudományosabb művek is azért iratának, hogy elolvastassanak, s ne csak a padláson cikázó egereknek, s a tudósok halálos ellenségeinek a molyok és sajtosoknak jussanak talán meg nem érdemlett osztályrészül: okvetlenül gondoskodnunk kell arról, hogy a tudósok is azon nyelven beszéljenek, melyet a nép őszereje megteremtett, hűsége megtartott, s melyet a költők lankadatlan munkássága a finomság, gördülékenység, hajlékonyság ragyogó dicsfényével öve-

zett körül, s oly magaslatra emelt, melyen a tudomány terjesztésének, népszerűsítésének napjainkban már teljesen alkalmas eszközüvé vált.

Ne mondja senki, hogy a tudomány igazságainak hirdetésében mellékes az, hogy milyen nyelven ajánlkozik az. Egyáltalában nem mellékes. A ki azt állítja, hogy a tudomány iránt vonzalommal, hajlammal, képességgel viseltető ember bármily gyarló, érthetetlen, zagyvalék nyelvet is bevesz, az vagy az ember struc-gyomrára számít, vagy ki akarja a tudomány templomából zárni mindazokat, a kik ízléssel, finom érzéssel bírnak, s a tudományt magát, annak összes igazságait a tudományos mesteremberek kizárólagos fejős tehenének sorsára akarja kárhoztatni.

J o h n s o n nagy grammatikus volt ugyan, de művei élvezhetetlenek valának; irálya, mint azt B u k l e megjegyzi, egyáltalában nem szolgálhatott az angol stíl mintájául. K a n t-nak sem előnye nyakatekert németsége, épen úgy nem, mint azon ravasz félhomály, melynek ködébe H e g e l tartalmatlan semmisége burkolózik. — Mehr Licht! ezt kiáltjuk neki G o e t h é v e l, s örömmel fordulunk S c h o p e n h a u e r felé, s a gyönyör palástolhatlan érzetével olvassuk D ü h r i n g világos, mesterkéletlen, de valóban alapos, szakavatott bölcsészeti műveit. Miért? az emberi nyelvet mint eszközt gondolatainak correct kifejezésére akadálytalanul képes használni, s a közönség iránt van annyi tekintettel, hogy teljesen érthető nyelven beszél.

Hogy mily rendkívüli hatása van annak, vajjon valamely tudományos mű milyen nyelven lát napvilágot t. i. hogy szép, kedves, finom-e azon stíl, melyen a munka megíratott, ennek bizonyítására legyen szabad egy teljesen meggyőző példára hivatkoznunk. R e n a n nevezetes műve V i e d e J é s u s, mely 1863-ban jelent meg, kilencz kiadást ért meg 55.000 példányban négy hónap alatt. Ezen rendkívüli kelendőségnek főoka azon sarkalt, hogy a nyelvet mint eszközt R e n a n rendkívül ügyesen volt képes kezelni.

S vajon nem kellene-e minden tudósnak komolyan azon igyekeznie, hogy műve, mely által a lelkében élő igazságokat óhajtja hirdetni, a lehető legtágabb körökben elterjedjen? olvasókat hódítson mindenütt, s ez által másokat is a tudomány örök igazságainak hirdetésére megnyerjen? Nincs oly tudós, sőt oly

szakember sincs, a ki szakmáját önzetlenül szereti, a ki ezen kérdésre tagadólag merne válaszolni.

S ugyan mi az oka annak, hogy nálunk a mi kis magyar világunkban a tudományos művek oly csekély közönségre számíthatnak? S hogy a kiadók fogvacogva fogadják azon kéziratokat, melyek mint tudományos művek nekik kiadás végett felajánlatnak? Talán a szegénység, mely zsibbasztólag, elernyesztőleg hat mindenkire, teszi lehetetlenné a tudományos művek elterjedését? Avagy a magyar faj agyalkotása nem kedvez az elvont tudományos irányzatnak?

Ezen kérdésekre határozottan tagadó feleletet kell adnunk. Azon körülmény, hogy a természettudományi társulat kiadványainak meglehetősen piacot tudott teremteni; továbbá, hogy az Akadémia könyvkiadó vállalata is eléggé felkaroltatott, kizárja a könyv nemvásárlás és nemolvasás lehetőségét, s azt mutatja, hogy csak olyan nyelven kell írni, mely minden művelt egyén által megérthető, s ez esetben, ha t. i. ezen alapfeltétel megvan, lehet oly közönséget teremteni, mely nem ignorálja a tudományos törekvéseket, hanem szeretettel karolja fel azokat. Pedig, az igazat megvallva, mindkét könyvkiadó társulat kiadványai közt vannak ám olyanok is, melyek nem azon föltételek szemeltartásával készültek, melyeket eddigelé fejtegettünk, de a jó magával rántja a gyöngébbet is, s olvasó közönséget teremt ott is, a hol a szoba falai közé zárkózott tudós esze meg sem fordul.

A felhozott példákából világosan kitűnik, hogy mily fontos, gyakran épen döntő fontosságú a nyelvnek, mint eszköznek, ügyes, kedves kezelése. Lássuk már most azt, mi ennek a visszája, ha t. i. tudósaink a közönséghez homályos, pongyola, ügyetlen, sőt érthetetlen nyelven szólnak.

A művelt közönség, mely megszokta azt, hogy társalgásában, levelezéseiben a nyelvet mint eszközt a lehető legfinomabban használja, mindazon íróktól természetes iszonynyal húzódozik, a kik őt nem veszik figyelembe, a kik hozzá nem beszélnek úgy, hogy érthetők legyenek, a kiknek irálya egy rövid szóval jellemezve: rettenetes.

Mi is az a rettenetes styl? Az, melyet az ember olvas, olvas, újra meg újra olvas és megérteni egyáltalában nem képes. Nem azért mintha bizonyos alapfogalmak hiával lenne, hanem

mivel az író nem törődik azzal, miként játszék azon a fenséges hangszeren, melyet nyelvnek neveznek. Némely író, s itt valljuk be a mea culpát, beéri azzal, ha gondolatait úgy a hogy papirra mázolja. Közelebb áll a szobafestőhöz, mint a festőművészhez, mert ettől ugyan jóformán távol esik. A barbouilleur de papier, a kit a német észjárás ily címekkel illet: Schmierer, Sudler, Gurkenmaler, Papierverderber, elender Scribent, egyáltalában nem alkalmas egyéniség arra, hogy maga köré olvasó közönséget toborzzon. A ki szellemileg nem csonka-bonka, sánta-béna, vak, nyavalyatörős, egyáltalában nem hajlandó magát Falstaff regimentjébe besoroztatni. Semmiesetre sem lehet hajlandó meghozni azon hazafiúi vagy honleányi áldozatot, hogy oly író művével bajlakodjék, a ki a nyelvet kezelni művészileg nem képes, hanem olyan mint a kintornás, a ki lelketlenül csavargatja a kintorna pergetyűjét mindaddig, míg a nótaszuszt valahogyan ki nem szorítja abból a boldogtalan werkliből. De hát mitéle absurd patriotismus is lenne az, mely csak azért, mert magyar szavak köttetnek össze a művészi syntaxis elemi szabályainak homlokegyenest ellenére, neki látna az oly író olvasásának, a ki ugyan nem vonjuk kétségbe tudhat valamit, de nem tud egyet, nem képes a nyelvet, mint eszközt saját céljainak megfelelően felhasználni? Azok a magyar szavak, melyeket gyakran idegen, s mondjuk meg német észjárással egyik-másik tudós író összeköt, olyformán vannak együtt mint a civakodó házastársak; a humanismus, a közerkölcsiség érdeke követeli, hogy mielőbb elválasztassanak egymástól.

S valljuk meg az igazat, a mi magyar tudományos irodalmunkban épen azon szakban találkozunk ilyforma jelenségekkel, melyben azt legkevésbé várnök, abban a szakban, mely összekapcsolója az összes szaktudományoknak, mely éltető ereje az egész tudományos irodalomnak, és sava. De ha a só megízetlenül, mivel sózattassék meg az? kérjük mi az evangeliummal. S az, hogy a mea maxima culpát őszintén bevalljuk, nem más mint a philosophia.

Igenis a philosophia tetszeleg néha napján azzal, hogy úgy beszéljen magyarul, hogy meg ne értse senki. Hogy fejtegetni kelljen némely philosoph munkáját, mint a perszeopoliszi ékiratokat. A philosophia hivalkodik azzal, hogy utánozzon némely ködöseszű német bölcsészt, a ki ignorálva a német nyelv

geniusát, úgy ír, hogy a józaneszű művelt német ugyan meg nem érti, mert eszét annyira ki nem ficamíthatja, hogy megértse azt a mi érthetetlen, hogy elhitesse magával, miszerint érti azt, a mit nem ért. Hegelről mondják, hogy egy tanítványa volt a ki megértette, s az is félreértette. Így vagyunk a magyar philosophia némely termékeivel is, olvassuk és nem értjük, s ha azt hisszük, hogy megértettük, okvetlenül félreértjük.

Pedig a philosophiának főkötelessége az, hogy világitó szövetnekével előljárjon, fényt árasztson mindenfelé s közönségesen érthető nyelven beszéljen. Ne mondja azt senki, hogy a kezdet nehézségeivel küzdünk, hogy nincs megállapodott philosophiai műszólásunk, a mi van is elavult, a lomtárba való. Nem a műszótár az, mely eszmét teremt, nem az segít kifejezni a szunynyadó gondolatot, hanem a nyelvnek szorgalmas, odaadó tanulmányozása, az, mely az eszmének tetszetős köntöst szab; a nyelv ügyes, szabatos kezelése az, mely élvezhetővé teszi az elvont fogalmak kapcsolásaival foglalkozó philosophiát.

A kezdet nehézségeire hivatkozhatott Hetényi, Szontagh, Erdélyi s im ezeknek iratai érthetően vannak írva. Mert lélek van bennök, mely elevenít s nem betű, a mely megöl.

A philosophia akkor lesz nálunk közkeletűvé, ha el nem szigeteli magát az érthetlenség abrakadabrái mögé, hanem törülmetszett magyarsággal beszél hozzánk, úgy a mint azt a nemzet geniusza megkívánja; ha a mi igen tiszteletreméltó és érdemes philosophjaink nagyobb figyelmet fordítanak szellemi termékeik szalon-öltözetére; ha a nyelvet, annak képességeit, hajlékony finomságát komolyan tekintetbe veszik. Ez azon kegy, melyért esdekel önköz a nyelv mint eszköz.

Sárospatak.

Kun Pál.

A „MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE“ EDDIGI MUKÖDÉSÉRŐL.*

Nyílt levél a »Magyar Philosophiai Szemle« tisztelt szerkesztőihöz.

Feltűnőnek, ha nem is meglepőnek találom én (talán Önök is így vélekednek a dologról), hogy egy szakfolyóiratnak, mely három évig fennáll, feladatáról egy ember, a ki abba a folyóiratba még egy betűt sem írt, akkor szól, — a mikor ezen folyóirat 4-ik kötete és évfolyama kezdi pályafutását. Feltűnőnek találom ezt az eljárást azért, mert éppen egy oly ember nyilatkozik, mint Dr. Maczki Valér ur, ki a folyóiratnak fentartásához egy vonást sem tett; bár nem lepett meg a dolog, mert hozzá vagyok szokva ahhoz, hogy bizonyos oldalról mindazt, a mit mi tettünk, helytelennek találják s csak azt az egyet sajnálom, hogy ama böcs urak eddig üres szavaknál többet nem birtak szólni. A tisztelt szerkesztőség Dr. Buday úr neve alatt tett ugyan megjegyzéseket Dr. Maczki úr fejtegetéseire, a melyekben (köszönettel tartozom!) annak kifogásait gyengíteni iparkodott. De a dolgon himezés-hámozással segíteni nem lehet; itt nyíltan színt kell vallani s vagy elfogadni Maczki úr indítványát, vagy pedig a Szemle eddigi irányát kell követni s annak csak tökélesbitésére igyekezni.

Az én meggyőződésem Maczki úréval teljesen ellenkezik; nekem tapasztalataim vannak e téren, milyenekkel Maczki úr nem dicsekedhetik, s minthogy az én hátam mögött három évnek munkája áll, azért módomban van egyrészt Maczki úr kifogásainak alaptalanságát, másrészt javaslatának keresztülvihetlenségét és veszélyességét kimutatni. Szándékom volt különben is, mint a tisztelt szerkesztő urak tudják, a közönség elé, mely a Szemle munkásságát részletesebben nem ismeri, egységes képet állítani, mely annak a külső keretnek, melyet a mult évfolyam utolsó füzetében történelmi tekintetben készítettem, életet adott

* E cikke alkalmmilag még visszatérünk.

Dr. B. J.

volna. Most annál szivesebben teszem, mert ezen statistikai összeállításból mellékesen Maczki úr állításai és reformjavaslata is nyerik a kellő megvilágítást. Az ő állításai ugyanis minden tételben tájékozatlanságot árulnak el a Szemle 3 évi munkássága iránt, s azért nem is tekintem azokat »recriminációknak« — csak fontoskodásnak; mert recriminációkhoz azoknak nincs joguk, a kik semmit sem tettek a vállalat zsenge korában, mint Maczki úr. Egyszerűen annak veszem cikkét, hogy a lelépett szerkesztőn utólag nemeslelkűen még egyet rugni akart, s igen régi módszeres eljárásnak ismerem azt a felkapaszzkodásra, hogy az elődök munkásságát, melyet nem is ért, eltévesztettnek nyilvánítja s a bámuló közönség előtt saját bölcsességét annál fényesebben ragyogtatja. Ezt az érzületet pedig a M. Phil. Szemle szerkesztőinek táplálni, épen nem állhat érdekükben.

Teendőm ennek alapján önkényt két részre osztlik. Az elsőben a Szemle 3 évfolyamának munkásságát statistice összeállítom s azon szándékot is bevallom, melylyel vezettem; a másodikban hozzá mérem ezen tényálláshoz Maczki úr kifogásait. A zártélt a szives olvasóra bízom.

I.

A Magyar Philos. Szemlében 3 évi fenállása alatt, az én szerkesztőgem idején, 31 önálló cikket talál az olvasó. Tekintve, hogy némelyik cikk 2—3 sőt 6 közleményből is állott (pl. Dr. Lechner Lászlóé Spencer philosophiájáról), úgy hogy az összes cikkszám 61-et tesz ki, bátran mondhatni, hogy a megjelent 18 füzet mindegyikében 3 önálló cikk foglaltatik. Ezen önálló cikkek (tekintve, hogy a Szemle 3 évfolyama összesen 90 ívet tesz ki) 1069 lapot foglalnak el, vagyis majdnem 67 ívet; úgy hogy minden évfolyamra 355 lap vagyis majdnem 23 ív esik.

A viszony tehát az önálló cikkeknel ez:

3 évi egész lapszám: 1069 — cikkek lapja 1 évf. 356 lap.

» » ívszám cikkeknel 67 — » íve » 23 ív.

A számra nem fektetek súlyt, ámbár lehet ebből is tanulságot levonni; de ha összehasonlítjuk ezen számokat külföldi folyóiratok számaival, akkor a mi törekvésünk igen szép világításban tűnik elő, mennyiben termékenységre nézve bármely külföldi hasonszaku folyó-

A »Magyar Philosophiai Szemle« eddigi működéséről.

irattal versenyezhetünk. Ez igen fontos momentum, a melyet a gáncsolóknak jó lesz figyelembe venni; ajánlom nekik figyelmükbe egyttal azon körülményt is, hogy az osztrák-magyar monarchiában csak Magyarországnak van önálló bölcsészeti szaklapja, a miből a magyar munkásságra és annak concentrációjára bizonyára csak előnyös következtetések vonhatók.*

* Összehasonlításul hadd álljanak itt a következő számok, melyek a német folyóiratoknak ezen külső oldalát feltüntetik.

A Philosophische Monatshefte évi ivszáma: 40 iv azaz 640 lap. Ebből esik cikkekre nem egészen 20 iv, azaz 315 lap. Cikkek száma egy évben: 16.

A »Vierteljahrsschrift für wiss. Philos.« évi ivszáma: 32 iv, azaz 512 lap. Ebből esik cikkekre nem egészen 23 iv, azaz 360 lap. Évi cikkszám: 12.

A »Zeitschrift für speculat. Philos. u. Kritik« évi, ivszáma: 40, azaz 640 lap. Ebből esik cikkekre 375 lap, azaz nem egészen 24 iv. Évi cikkszám: 20.

Az arány tehát ez:

	M. Phil. Szemle.	Philos. M.-H.	Viertelj.-Schr.	Zeitschr. f. spec. Ph.
Évi ivszám:	30 iv	40 iv	32 iv	40 iv
> cikkszám:	20 cikk	16 cikk	12 cikk	20 cikk
				(beleszámítva a folytatásokat is)
Cikkek ivszáma:	23 iv	20 iv	23 iv	24 iv.

Azaz: 30 ivre 20 cikk 23 ivvel a M. Phil. Szemlében.

40 » 16 » 20 » a Phil. M.-H.

32 » 12 » 23 » a Viertelj.-Schr.

40 » 20 » 24 » az Ulrici-féle folyóiratban.

Az itt közlött számokat levonva az összes ivszámból, kiderül a M. Phil. Szemle egyik gyengéje, melyen a tisztelt szerkesztőknek sikerül talán segíteni; én képes arra nem voltam. Az »Értesítő« és »Phil. folyóiratokra« maradt ugyanis a »M. Phil. Szemlének« mindössze 7 iv, a mi, tekintve a németeket, igen csekély szám. Az arány ugyanis ez:

	M. Ph. Sz.	Ph. M.-H.	Viertelj.-Sch.	Zeitschr.
Értesítő	7 iv	20 iv	17 iv	16 iv.

A hiány nem rejlik a folyóiratok registrálásában, mert a Szemle 5 folyóiratot tartott szem előtt, hanem az irodalmi értesítőben. Ezt bővíteni képes nem voltam; legnagyobb részét a könyveknek én és Dr. Lechner Károly és László urak ismertették. Mások a nekik megküldött példányokat sem ismertették, sőt megesett velem, hogy egy munka egy egész évig volt egy úrnál s még sem lett ismertetve. Visszajött felvágatlanul. Ez szomorú jele annak, hogy a mi philosophusaink keveset olvasnak s ha ezen sikerül segíteni az új szerkesztőknek, ez nagy előnyre lesz a magyar philosophiának.

Böhm.

Ezen számarányokra, mondom, súlyt nem fektetek; a niveau magaslata melyen a cikkek tartalmilag állanak: határoz e dologban. Erre nézve azonban előlegesen kijelentem, hogy e cikkek nem nagyon messze állanak a külföldiek mögött, sőt az irányt tekintve, melyet tartottak, azoktól előnyösen különböznek. A mi folyóiratunk nem üzött philologizáló philosophiát, sem nem járt a felhőkben, hanem mindig értelmes és positiv alakot igyekezett adni cikkeinek. Azért csak tájékoztatlanságról vagy roszul alkalmazott szellemdúsoskodásról tanuskodik Maczki úr azon állítása, hogy a magyar bölcelet olyan mint »kaffir nyelvre fordított Homeros.« Maczki úr alkalmasint saját »bölcselemi értekezéseit« vette mintául e kifejezésnél. (L. M. Phil. Szemle I. évf. 135-ik laptól kezdve.)

Hogy mi »kaffirok« milyen irányban foglalkoztattuk sikertelenül gondolkozásunkat, az legjobban lesz látható, ha a cikkeket szakonként tartalmuk szerint összeállítom. Az említett 31 cikk ugyanis tartalmilag következőleg oszlik szét.

1. Ismeretelméleti kérdéseket, még pedig részben a legfontosabb kérdéseket, fejtegetett 4 nagyobb cikk. Böhm Károlytól látott napvilágot »A realismus alapellenmondása«, melyben a naiv realistikus irányt logikai értékére nézve vizsgálta; »Kriticismus és positivismus«, melyben a metaphysika lehetetlenségéből kiindulva s azt a változás problémáján kimutatva, azt hirdette, hogy a modern philosophiának csak úgy van értelme, ha Kant alapján Comtenak módszerét és positiv irányát miveli. Ugyanezen körből meritett tárgyat fejtegetett Schmitt Jenő »A philosophia problémája«, a melyben sajátos, »panaisthesis«-nek nevezett, álláspontról véli a philosophia alapkérdését, a lét és jelenség viszonyát megfejthetni. — Dr. Horváth Cyrill, philosophiánknak fájdalom! elhúnyt, Nestora, a philosophia elleni ellenszenvet igyekezett megmagyarázni »A philosophálás akadályai« című, halála miatt be nem fejezett cikksorozatában. Mindezen cikkek a modern ismeretelméleti irányban mozogtak; a mennyiben mind nem a megismerés lélektani oldalával foglalkoztak, hanem az ismerés logikai alapjaival s így méltán sorozhatók a modern ismeretelméleti fejtegetések körébe.

2. Lélektan nál foglalkozott 9 értekezés. Névszerint Dr. Babics Kálmántól: »A szerelem elméletéből«; — Dr. Bihari Pétertől: »A nő«-ről; — Böhm Károlytól: »Az asszony lélektanáról« és »Néhány újabb kutatás a kísérleti lélektan terén«; — Dr. Lechner Károlytól 2 psychophysikai cikk. Az egyik »A szellemi életünk fejlődés-korában felmerülő hiányok s azok okai«, a gyermeki lélekkel foglalkozik, a másik »Az érzéki észrevevés elemi alkatrészei«, az észrevevés bonyolult processusának igen érdekes psychophysikai fejtegetése; — Dr. Nemes Imre: »A jellem eszméjéről« szóló cikkét is ide számíthatom; ide Schmitt Jenőét »A szellemi működés mint érzéki funkciók jelensége« és Dr. Pauer Imrét »Lélektani elméletek történeti fejlődése a görög philosophiában.«

A tárgyak szerint beosztva tehát 2 cikk szól az asszonyról (egy igen actualis tárgy), 2 psychophysikai kísérletekről (egy igen modern tárgy), 1 a gyermek lelkéről (igen fontos tárgy), 1 a szerelemről (igen érdekes tárgy), 1 a jellemről, a melynek életre vonatkozását senki sem tagadhatja, 1 ismeretelméleti cikk lélektani alapon s egy történeti.

3. Ethikai illetőleg sociologiai cikkünk 3 volt: Bokor Józsefé: »A szabadság némely akadályairól«; Dr. Kiss Mihálytól: »A társadalom fogalmáról«; Szlamka Elektől: »Haladásunk és az emberi boldogság.« Hogy ezen ág oly kis terjedelemben miveltetett, annak okát, nehogy keserűséget okozzak némelyeknek, máskor fogom kifejteni.

4. Az aesthetika annál bővebb miveletésben részesült; nem kevesebb 7 értekezésnél foglalkozott vele. Baráth Ferenc: »Az amerikai költészet fejlődéséről« szól a Westminster Review után; Dr. Buday József: »Giacomo Leopardi grófot mint a német pessimismus előfutárját« mutatta be és Byronnak kevésbé ismert »Kain-ját« taglalta szokott világos modorában; Rakodczay Pál: »A művészetek egy új osztályozását« ismertette; Dr. Simon József S. 2 cikkben és Schmitt Jenő egy cikkben a szépnak lélektani s metaphysikai oldalát vették tekintetbe.

5. A philosophia történelmében 7 értekezés mutatható fel; melyeknek egynémelyike folytatást vár s nyerni

fog, valamennyi azonban a jelenkorra fontos mozzanatok taglal. Ezek: Dr. Bihari Péter 3 közleménye Lotzeról; Dr. Lechner Lászlótól »Herbert Spencer philos. rendszeréről« 6 közlemény; Böhm Károlytól: 3 közleményben »A positiv philosophia rendszere«; Dr. Kiss Árontól: »Péterfi Károly élete és munkái« 2 közl.; Dr. Buday Józseftől: »Dr. Petőcz Mihály bölcsészeti rendszere« 2 közl. és »Ulrici Hermann« balálára; Málnai Mihálytól: »Locke és Leibnitz vitája a velünk született eszmékről« 2 közl.

6. Nyelvbölcsészeti cikket csak Bodnár Zsigmond irt: »A nyelvtudomány jelen állása« név alatt, a melyben a magyar nyelvtudósokra is reflectált.

Ezen cikkeket birja a »M. Philos. Szemle« eddigi 3 évfolyama felmutatni. A kinek szeme van, látni tényeket. annak figyelmét ki nem kerülheti, hogy ezen cikkek a philosophia összes ágait felkarolták, leszámítva a természetbölcsészetet és a tulajdonképeni logikai tanokat. Ezen hiányon azonban azzal, hogy az Értesítő az ide vágó idegen műveket fejtegette, jobban lett segítve, mint ha avatatlan kezek ezen nehéz kérdésben kontárkodtak volna. Így a természetbölcsészetre vonatkozólag 8 könyv lett ismertetve, köztük Dr. Fritz Schultze »Philosophie der Naturwissenschaft« című két kötete, egy munka, mely minden esetre nagy számot tesz az ide vágó német irodalomban s melynek mi 20 lapot szántunk; — ezen kívül Lotze H. »Grundriss der Naturphilosophie«; Kirchner »Ueber das Grundprincip des Weltprocesses«; Fredrichs »Zur modernen Naturbetrachtung«; Comte Ág. positiv philosophiája Schneidertől s mások.

Értesítőnk, melynek az önálló cikkek kiegészítőjének kellett volna lennie, ha célokat a csekély munkaerő mellett megvalósítanom sikerült volna, az említett cikkeken kívül felmutat még 10 lélektani, 5 logikai, 3 aesthetikai, 2 bölcsészettörténeti, több metaphysikai és ethikai könyvnek ismertetését. Ezek közül esik: a magyarra 12 db, a németre 22, a franciára 1 db, angolra 2 db, olaszra 1 db.

A philos. folyóiratokból ismertetve lett 13 német, 9 francia, 1 angol nagyobb értekezés és kisebb fejtegetések. Ezek közül

valláserkölcsi 9, bölcsészettörténeti 7, lélektani 5, ismeret-elméleti 1.

Foglaljuk egybe az itt felhozott statistikai adatokat. A M. Philos. Szemle 3 év alatt 31 önálló értekezésben a bölcsészeti ismeretek minden ágát igyekezett művelni. Értesítője 38 művet ismertetett, nem találomra, hanem úgy, hogy az összes magyar philosophiai műveket, melyek ezen idő alatt megjelentek, maga körébe vonta, a külföldi könyvek közül pedig az eszmeköréhez tartozókat megválogatva, ismertette. Külön rovatában 5 külföldi folyóirat cikkeivel ismertette meg az olvasót (Phil. Mon. h., — Viertelj. schr. f. wiss. Philos. — Zeitschr. für speculative Phil. u. Kritik; — Revue philosophique és a Mind); könyvjegyzéke a nevezetesebb új műveket pontosan szokta volt meghozni, a csekély térhez képest elég nagy bőségben. Nem akarom ezen eredményt nagyra mondani; de a hol, mint mi nálunk, a philosophiai munkálkodás, hely nem léte miatt, egészen parlagon hevert, ott az ilyen kezdeményezés mindenesetre örvendetes jelenségnek tekintendő.

II.

Áttérek már most azon szellemre, mely ama statistikailag feltüntetett és részletezett keretben nyilatkozott. Azok, kik az egész Szemlét minden részletében nem olvasták úgy, mint én tettem (és ezt a gáncsoskodó, sokszavu és kevéslelkű emberek mindig szokták elmulasztani), annak belső összefüggését, a szakadozott részleteit átlengő egységes célt bizonyosan nem látják s azért jó lesz azt világosan kitüntetni, hogy az elégedetlenek ne részletekbe kapaszkodjanak, hanem magát a célt döntsék meg, melyet a Szemle részben már is megvalósított. A Szemle nem tagadhatta meg maga előtt azon szomorú tény, hogy a magyarnak philosophiája, ha nem is »kaffir« természetű, mint a magasban járó Maczki úr véli, de nagyon zsenge erejű. A philosopháló erőt felkölteni, a meglevő erőt edzeni s céltudatos munkára felhasználni, ez volt tehát első teendője. A M. Philos. Szemle főcélja tehát volt: a philosophia terén önálló munkásságra buzdítani, s azért értekezései s cikkei (egyet kivéve) önálló dolgozatok, önálló gondolkodásnak eredményei s

nem egy közülök bármely külföldi folyóiratnak is díszére vált volna. Ha valamennyinek nincs is tudományilag állandó értéke, de vannak köztük olyanok is, s magyar viszonyaink közt az önálló törekvés adja meg nekik a specialis magyar értéket. Fordításoknak barátja nem voltam soha s nem vagyok, kivéve a hol nélkülözhetetlen szükség követeli; s azért a M. Philos. Szemle az én szerkesztőségem alatt ezen nálunk divatos mesterséget nem űzte s adja Isten, hogy ezentúl is minél ritkábban szoruljon rá. Én ugyan hallottam azt is, hogy ne beszéljünk a magyar philos. önálló műveléséről; de oly emberek mondták, kik pöffeszkedésük dacára a philosophiához (mondjuk ki nyiltan!) annyit értenek, mint vak a színekhez, s a kik azon szabadságot, melylyel ők nem rendelkeznek, azoktól, kik benne élnek, megvonni szeretnék. Ezekkel szemben mindenkor azon meggyőződésemet fogom vitatni, hogy a magyar philosophián fordításokkal segíteni nem lehet; a philos. a szabad, önálló gondolkodás mestersége, s ha ezt elveszszük tőle, eltűnik, bizonyos emberek nagy öröme, a rettegett philosophia is.

A mi már most ezen önálló művelésnek értékét illeti, azt az alkalmazott mérték szerint különbözőnek lehet találni; de ez esetben a mérték iránt igen könnyen megegyezhetünk. A philos. folyóiratok nem arra valók, hogy új tudományos irányokat kezdjenek; cikkeik rövidege nem engedi ezt. Feladata az ilyen folyóiratnak csak az lehet, hogy philosophiai kérdésekben actualis legyen, azaz a philosophiában felmerülő új kérdésekben a hozzászólást tegye lehetségessé az egyes, szétszórt bölcselkedőnek. Abszolút értéke tehát egy philos. folyóiratnak sincs.

De lehet relatív nemzeti értéke; a folyóirat azon arenát képezi, a hol a gyakorlott bajnokok megvívhatnak egymással s egyszersmind kezdők számára γυμνάσιον-ul szolgálhat. S minél hátrább van valamely nemzetnek philosophiai irodalma, annál jobb hasznát veszi az ilyen folyóiratnak. A M. Philos. Szemle mindkét tekintetben megtette a kezdeményezést; régebb emberek elvek felett vitába állottak egymással s nem egy új tehetség ezen folyóiratban kezdte philosophusi pályáját. A nemzeti haszon ebből szembeötlő — philosophiai irányban. De ha a folyóirat pusztán csak veszekedő hely, s nincsen vezérgondolata, célja, a

melynek a vitából eredményül kellend kikerülnie, akkor tudományos értéke nincsen. S ilyen célja volt a M. Phil. Szemlének, ámbár nem nyíltan bevallva, de minden részében észlelhető. — Minden tolerantiája mellett ugyanis, melylyel más philosophiai iskolák iránt viselkedett, alaphangulata volt a positiv ismeretek keresése és a kritika, a mint azt egy cikkemben (»Kriticismus és positivismus«) a szakavatottak számára elég szabatosan jeleztem is. Cikkei annál fogva ritkán veszítették el a tapasztalat alapját s nebulosus fejtegetésekbe (a theologia köréből merítve) azért nem bocsátkozott, mert positiv alaptendenciája nem engedte. Positivismusa a lélektani és történetbölcselemi részletekben volt világos, de más cikkekben is. A positiv irányban dolgoztak: dr. Bihari Péter, Bokor József, dr. Kiss Áront is ide számíthatom, dr. Lechner Károly, dr. Lechner László és Böhm Károly, a kiknek cikkeiben nebulosus constructiókat nem lehet találni, bár folytonos vonatkozással vannak tételeik a positiv ismeretekre. S bizton hiszem, hogy az új szerkesztők különös megerőltetése nélkül s annak dacára is, ha kell, a Szemle ma-holnap határozott positivista irányúvá fog kifejlenni.

Emellett azonban dolgoztak a Szemlébe: concretisták is, mint: Dr. Nemes Imre és Dr. Buday József; dolgoztak sensualisták (panaisthesis neve alatt), mint: Schmitt Jenő és Dr. Simon József; dolgozott Krause irányában pl. Dr. Kiss Mihály, meg nem határozott (talán Herbarti) irányban pl. Dr. Babics Kálmán. És ha más irányból jelentkeztek volna, azok számára is nyitva állott a folyóirat.

Ezekből világos, hogy a M. Philos. Szemle, értelmes irányban haladva, alkalmas vívótér volt a benne fellépett irányok számára, s hogy nem taláalomra és elvtelenül, hanem egy határozott cél és elv szolgálatában dolgozott.

III.

És most nézzük Dr. Maczki Valér úr kívánságait, melyekben, a Szemle eddigi irányát helytelenítve, új reformjavaslattal fellépni — szükségesnek vélte. Vádjait a következő pontokba lehet összefoglalni:

1. A Szemle »jobbára specialis szakszerúségre« törekedett,

holott feladata lenne »minden tudományra visszahatni philosophálva« és »a bölcelet foruma elé állítani a mozgató koreszméket.«

2. A Szemle »a philosophia belső eszmekezőrének (Maczki úr szerint elkorázott) surlódtatása által e tudománynak úgyis gyér számú munkásait megoszlatá.«

3. A Szemle nem hatott egy tudományra sem s azért nem keltett visszhangot sem a »szakfolyóiratokban.« S épen azért

4. a Szemle hasábjain Dr. Maczki Valér úr nem találkozott sok »philosophiával foglalkozó nevével.«

Mindezeket Dr. Maczki Valér úr nem »recriminatiókép« írja — Isten mentse! hiszen a folyóirat magától indult, magától állott fenn, nem volt annak vezetője, csak a viszonyok csinálták! — Ő ezeket csak azért írja, hogy e folyóirat ezentúl »neki megfelelő módon« »encyclopaedikus jellegűvé« váljék. Mert eddig sem nyelvészettel, sem aesthetikával, sem paedagogikával, sem művelődéstörténelemmel, sem társadalomtannal — nem foglalkozott.

Hogy ezen vádokban mi igaz van, s a reformjavaslat megnyíben életre való, azt a legrövidebb módon lehet megtudni. — Kezdjük breviter az utolsónál, hogy a M. Philos. Szemle encyclopaedikus jellemű legyen. Az encyclopaedikus jellemet pedig úgy éri el, ha minden tudományra visszahat philosophálva a bölcsészet »foruma elé állítva a mozgató koreszméket s a kérdések tisztázásával irányt jelölve a mi viszonyainkhoz való módosulásoknak.« Bevallom, hogy ebből nem érthettem meg azt az encyclopaedikus jellemet.

Az encyclopaedikus jellemet vagy úgy lehet érteni, hogy minden philosophiai disciplinát öleljen fel a Szemle, s ezt megtette; vagy úgy, hogy minden napi kérdéshez, bármely szakba vág, hozzászóljon — s ezt véleményem szerint a Szemlének tennie nem szabad. — Elöttem ugyanis legelső követelmény az, hogy a Szemle philosophiai legyen, azután lehetségesen encyclopaedikus szabású, de mindig philosophiai. A Philos. Szemlének csak mint philosophiainak van létjoga s feladata épen a philos. gondolkodást edzeni, philos. eredményeket létesíteni első sorban, — azután lehet hozzászólani okosan a »mozgató koreszmékhez.« Maczki úr nézete szerint a dolog megfordítva áll. Magyar philo-

sophiánk még csak »kaffir nyelvre fordított Homerus« — de ezen kaffirnak ítélőszéke elé kívánja Maczki úr az európai koreszméket állítani, ezen kaffirtól várja ő azoknak módosítását! Nem ellenmondás-e ez? nem olyan hysteroproteron, a mely felett a komoly gondolkodás sajnálattal kénytelen nevetni? Azt hiszi-e Maczki úr, hogy pl. a magyar philosophia mai nap képes arra, hogy komolyan hozzászóljon a természettudományokhoz? hogy beleavatkozzék nyelvtudományi kérdésekbe? hozzászóljon tudományosan a socialis állapotokhoz? Tárcacikkokban, elhiszem; de tudományosan szava nincsen. Mit kell tehát tennünk? Belebeszélni mindenbe, a mihez nem értünk még, vagy pedig lassan és szorgalmasan tanulni, hogy legalább utódaink legyenek azon helyzetben, hogy a társadalmat mozgó koreszmékhez alaposan hozzászóljanak? Azt hiszem, az utóbbi a helyes út, az előbbeni a szédelés útja. S hiszi-e Maczki úr, hogy ezt »specialis szakszerűség« nélkül fogjuk valaha elérni? Miért veti tehát a Szemlének szemére, hogy »specialis szakszerűsége« törekedett az én vezetésem alatt, mikor ezen lassú munkának biztos célja van?

De ha Maczki úr nem úgy értette az encyclopaedikus jelleget, mely abban állana, hogy a philosophia mindenhez hozzá szóljon, a mi jelenben történik, az örökkévaló törvények ismerete nélkül, hanem úgy érti, hogy a Szemle a philos. körén belül minden eszmére kiterjedjen, akkor olyat tagad meg a Szemlétől, a mivel régóta birt. A Szemle valóban encyclopaedikus volt philosophiai értelemben, azaz felkarolta gyenge erőnkhez mérten a philos. összes ágait. Ha Maczki úr, mielőtt reformatori tervével fellépett, a Szemlének csak tartalomjegyzékét nézte volna meg pontosan, belátta volna, hogy az új szerkesztők előtt encyclopaedikus tétele csakugyan felesleges, mennyiben a régi szerkesztő Maczki úr helytelen követelését, melynek ő szabatos fogalmazást sem tudott adni, régen és helyesen megvalósította. Azért felkiáltásai (I. füz. 51. lap) engem egészen hidegen hagynak s csak azt kérdem magamtól: hogy írhat komoly ember ilyen meggondolatlan szelességgel? Nem szólt a Szemle a »Nyelvőr«-höz; világos, mert a Nyelvőr törekvései még nem mutatnak fel olyan tételeket, melyek philos. discussiókra érettek volnának! Nem szólt a tanügyhöz! Nem bizony, mert a

paedagogikát mi positivisták nem tartjuk tudománynak, hanem művészetnek, s mert bármely paedagogikai fecsegés még nem philosophia. »Nem foglalkozott aesthetikával, sem sociológiával.« Ugyan, kedves Maczki úr, nézze csak meg a fenti statistikát!

Igy tehát a Szemle józan értelemben csakugyan encyclopaedikus jellegű volt, s Isten mentse attól, hogy a Maczki úr encyclopaedikus természetét követve minden levesben kanál legyen. Nem illő a philosophiához a köznapi feleselésekhez leszállania. Hogy már most nem költött visszhangot a Szemle a »szakfolyóiratokban«, az egyrészt helytelen kivánság, másrészt téves állítás. A philos. folyóiratot alsóbb szabású »szaklapok« regisztrálni soha sem fogják; a német philos. folyóiratokkal sem teszik, pedig azoktól senki sem tagadja el, ha nem is közvetlen, hatásukat a társadalomra. Hogy más »szaklapok« nem reflectáltak rá, az csak ezen »szaklapok« specialis »szakszerű« korlátoltságában birja okát. Bezzeg, mikor a »Budapesti Szemle« egy kedveltjét megcsipdestük, az »előkelő« »Budapesti Szemle« is reflectált a Philos. Szemle nevű »jóraló« folyóiraatra. De a philosophia nem apró pénzzel, csak nagy váltókkal dolgozik; a philosophiát azért apróbb kalmároknál nem is fogja pénzül találni Maczki úr.

De ha helytelen ezen echónak óhajtsa, téves azon állítás is, hogy nem lett volna ilyen echo. Eltekintve a »Budapesti Szemléltől« Dr. Bihari Péter cikkét »A nőről« úgy mint az én cikkemet »Az asszony lélektanáról« egy »szaklap« bírálta s ismertette: »A nemzeti nőnevelés.« Sőt maga Maczki úr is hallatott, a mint értesültem, egy ilyen echót a »Közoktatás« című »szaklapban.«

A második vádat végre, melyet, ha nem volna oly nevetető, komolyan visszautasítanék, rövid megjegyzéssel vélek elűthetni. Azt mondja Maczki úr, hogy a philos. gyér magyar munkáit megoszlatá a Szemle (azaz én, ki szerkesztettem). Ur Isten, milyen hatalom volt ez a Szemle! Azt az összetartó magyar philosophusi haderőt 3 rövid év alatt szétrobbantotta! Valóban csodálatos erejű Sámson volt! És ezt oly egyszerűen tette a Szemle, épen csak »a belső eszmekör surlódtatása által« érte el ezt azoknál, a kiket Maczki úr a bölcsélet magyar művelői közt tisztel, s kik Buday úr szerint nem irtak egy cikket sem.

Hát a dolognak állása ez. Mikor a Szemle megindult, ak-

kor semmi kapocs nem volt a magyar philosophálók közt; néhányan dolgoztak csendesen, legtöbben csak a philosophusi tribonumba burkolódzva büszkélkedtek. A »Szemle« tehát nem talált semmi megoszlalni valót; de igenis megrostálni valót talált igen sokat. S a mint megindult a kritikai rosta, keresztül hullottak némelyek, kiket a bíráló könnyűknek talált, mint pl. A. B. C. D. nomina sunt odiosa, és furcsa véletlen! dr. Maczki Valér úr is (legalább Bihari Péter gonosz tolla ezt derítette ki róla). S ekkor kezdődött a »gyér munkásoknak« végzetes, nekem tulajdonítandó »megoszlata« ama »belső eszmekör surlódtatása« alapján, — de nem a Magy. Phil. Szemlének komoly és elfogulatlan hasábjain, hanem Maczki és egy más úr részéről változatos nyelvöltögetések közt a »Közoktatás« című »szaklapban.« (Én nem olvastam, nem is láttam a lapot, de azt beszélik nekem, hogy ez alkalommal az én szegény fejemet is jól megmosták benne, a mely jóindulatért, bár nem éreztem hatását, utólag fogadják a jóakarók köszönetemet — egyelőre!). Ezen »megoszlattott« vagy talán »megugratott« gyér munkásokon kívül azonban semmi megoszlás nem volt észlelhető, a mely nekünk fájt volna. A magyar philosophia Nestora, dr. Horváth Cyrill, kitől hálás tanítványai bizonyára legtöbbit tanulhattak volna, ha az ő békülékeny egyéni alárendelkezését egy magasabb cél alá elsajátították volna tőle, — ezen régi bajnok mindvégig hű maradt a zászlóhoz s e diadalmas zászló körül ott állunk mi, kik csekélységek miatt nem fogunk »megoszlani«, hanem végig küzdjük azt a harcot, melyet egy eszme érdekében magunkra vállaltunk. Addig is én részemről köszönöm Maczki úr reformjavaslatát, — nem kérek belőle.

Ennyit kívántam a tisztelt szerkesztő urak engedelmével közölni. Hiszem, hogy ők sokkal jobban vannak tájékozva a Szemle multja és feladata iránt, mint Maczki úr s hogy a régi tolerans, de philosophusi irányban meg fogják tartani a Szemlét most, mikor edzettebb és vidám ifjú alakjában kezd fellépni. Lobogtassák ezentúl is, kifogásolás által meg nem zavarva, a positiv ismeretekre támaszkodó világos philosophia zászlaját s számítsanak ezentúl mindvégig közvitézeik sorába.

Szives üdvözzellett a tek. szerkesztő urak

Bpest, 1885. febr. 16.

tisztelő barátja

Böhm Károly.

A FELSŐHÁZ.

Megvan a közélet kimagasló intézményeinek az a tulajdonságuk, hogy több szempontból költenek figyelmet a közönségben. Ez a mi főrendiházunk esete. Együnknek talán a rang, mely vele jár, másunknak a vagyon, mely fényvel övedzi, tűnik szemébe, a harmadik régi eredetével kapcsolatos hagyományos jelentőségét veszi észre; egy negyedik meglehet azon tündök, mi szötte s tartja fen e pompás diszitményt demokrata intézményeink vásznában? melyik lesz tartósabb: az alap vagy a virág?

És a nagy közönség szemébe ötlő e tulajdonságok, valamint sok, itt elő nem sorolható nevezetessége főrendiházunknak egy csöppet sem válik hátrányára.

Rég megjegyezték felőlünk, országostul, minden demokrata törekvéseink dacára, hogy sok bennünk az arisztokratikus büszkeség. Aztán jogosultsága is van, legalább az önérzetnek, egy-egy jól végzett munkában. Német irta bár — igaz Göthe volt, — hogy csak a lumpok a szerények, a derék pedig érzi önbecsét, ránk illik teljesen. Mért ne illenék hát egy oly magas intézményünkre, milyen a főrendiház, mely századokon át betöltötte helyét?

Igen! az a történelmi származás, melylyel dicsekszik; a messze időkbe visszanyúló emlékek, melyekre Montalembert azt jegyezte meg, hogy a nagy emlékek alkotják a nagy nemzeteket, megint javára szólnak, hirdetik, hogy fölérnek a jelenbe, benyúlnak a jövő formálásába. Megőrzi karakterét intézmény, egyén egyaránt. Lehető-é? kívánatos-é? hogy csak főrendiházunk tagadja meg teljesen önmagát s úgy tűnjék el, mintha nyoma sem lett volna.

Vagy mért lenne hátrányára, hogy nagy vagyont képvisel? Ha vagyonfölhalmozódás nélkül nincs kultura, nincs független-

ség, nincs szabadság, mért szállnánk perbe a személyes és családi érdemek szülte, a szerencse által is környezett nagy vagyon tulajdonosaival. Perünk Schneider Euloguséhoz hasonlítana, ki a strassburgi Münster égbe meredő tornyára tűzte fel a jakobinus sipkát s aztán bosszút lihegve indítványozta, üssék le a tornyot, mert magasságával sérti a szabadság egyenlőségét. Nekünk nincsenek Schneider Eulogusaink.

Azon meg legkevésbé ütközött meg, hogy főrendiházunk születésére büszke. Hisz Darwin oly okosan megmagyarázta, hogy az élő példányok átörökítik szerencsés keresztezés mellett kiválóbb tulajdonságaikat utódaikra s hogy a physiologiai törvénynek köszönhető a szebb és erősebb faj kiképződése és fenmaradása. A természetes kiválasztás törvényének hatása megérzik az erkölcsi életen is, miként ezt historikusok, poeták vallják; azon hát csak örvendenünk lehet, hogy nagy számmal vannak köztünk az ősök személyes érdemeit és erényeit átöröklött s ugyanazon erényeket gyakorló utódok, kikben a vér nem vált vízzé. Persze mindig felteszszük, hogy e nemesb faj személyes érdemeiért nyerte kiténtetését s hogy unokáiban nem korcsosodott el, mire, a körülmények átalakító erejénél fogva, megint van eset.

De ha mindezt ekként szemügyre veszem is, még mindig nem látom be, hogy a születés, a vagyon, a rang, a mult, bármily combinatio, vagy permutatio mellett, hogyan okolna meg egy törvényhozási intézményt; még kevésbbé látom be, hogy egy historikus törvényhozási kamra e symptomái akár együtt, akár külön-külön, hogyan volnának zsinórmértékül vehetők a törvényhozó intézmény átalakításánál. Tetszik tudni nem symptomát, hanem principiumot keresek. S épen mert a dolgok valódi okát keresem, nem lesz tán egészen felesleges itt is szóvátenni e sürgősnek nyilvánított kérdést. Jogcímünk van rá, a philosophia épen a dolgok oki összefüggésével bánik, azt keresi, hogyan lenne megmagyarázható e tarka világ az eszmék világánál.

Eszmét s nem érdeket mondtam; s rögtön elfoglalom az alapot, melyre a kérdés fürkészésében állok: a törvényhozás az alkotmány intézménye, az alkotmány az államé; s kitűzöm a célt, azt akarom megvilágítani, mi szerepe van az államban az alkotmánynak s az alkotmány keretében a törvényhozásnak, tehát, hogy mi elvek szolgálhatnak zsinórmértékül a törvényhozás

második kamarájának, mondjuk röviden: a felsőházak átalakításánál.

Eddig, az elvekig terjed a philosoph feladata és nem tovább. Az ügyek vitele a gyakorló politikus dolga, kiről szivesen ismerem be, hogy népe jelenére több áldást vagy csapást hozhat, mint a mennyit egy philosoph kigondolni bír. Azt is beismerem, hogy a még oly eklátánsan kimutatott elvek is módosulást láthatnak a gyakorlatban és pedig a nép és politikusa hasznára, a nélkül, hogy az elv magát megveretve hinné. Hisz az eszme áll mióta a világ; felé a kor csak fokról fokra hág, mint ezt Erdélyi János oly szépen megírta.

I.

Két határvonal, két szélsőség közt mozog minden történelmi állam, jelölve, hogy az állameszme a gyakorlatban tényezőinek hol egyik, hol másik felére billen, a nélkül, hogy e tényezők akár egyikén akár másikán kiadhatna; a nélkül, hogy megfelelő határvonalakon, az állam tönkretétele nélkül, túlcsaphatna. Ez egyik határvonal az úgynevezett despotia, vagyis az állameszmének történelmileg is ismert ama gyakorlati módja, melyben a hatalmat kizárólag egy személy birtokolja. Legérthetőbben XIV. Lajos francia király fejezte ki, hogy mi a despotia: az állam én vagyok. Mi — nem ugyan e történeti ténynek, hanem általában ez állami szélsőségnek csak bővebb leírását adjuk, midőn megjegyezzük, hogy a despota akarata, vágya, szeszélye helyettesíti a törvényt. Alaptörvények vagy intézményekre semmi szüksége. Még a legnélkülözhetlenebbnek hitt intézmények is, minők a jogszolgáltatás, a közigazgatás, ki vannak vetve szabályos medrökből, kitéve az önkénynek. Ez önkénytől függnék a területén lakó egyének egyenként, mint tömegükben. Nincsenek polgárai, csupán szolgái. Hogy a szolgák egy része az udvar csalárd melegénél sütkérezik s fényben és kitüntetésben ragyog, a másik nagyobb rész pedig zaklattatást tűr és terheket visel, érdemileg keveset változtat a dolgon, valamint az az esetleges körülmény sem, hogy jó vagy rossz ember-e a despota? Ha jó, mint ezt a sok helyen magasztalt becsületes absolutismus példázza, hatását akkor is elhibázza, jóságát szolgái összeségére ki nem terjesztheti, vagy ha kiterjeszteni vágnék, az apai gondos-

kodás látszatát, a sült galamb osztogatását ölti fel, melylyel az egyének tevékenységét, a viszonyok iránt ellentálló erélyét fojtja el s így az elernyedésnek, a közeli hanyatlásnak s esetleg végbukásnak lesz okává. Megöli a jövőt. Ha rossz ember a despota, — s mért lenne despota, ha rossz ember nem volna? — szolgálai személyes és vagyoni biztonságát feldúlja s nyomait félországon át máglyák és bitók jelölik. S mindezek történnék az állam nevében, melynek e szerint a despotia csak torzalakja, amennyiben a központi hatalom, minden ellensúly nélkül, kizárólag egy személy birtokában van.

Másik, a despotiával homlokegyenest ellentétes s eredményeiben vele mégis szórén-szálán egyező torzalakja az állam megvalósulásának, tehát ama második szélsőség, melyről szóltam: az anarchia.

Korunknak maradt fenn az a nem irigylendő dicsőség, hogy anarchista pártokról beszéljen, hogy programokat koholjon a társadalom megmentése érdekében, anarchikus államforma címén, hogy nagy fájdalomában, min gúnyolódni éppen nem kívánok, kigondolja a kigondolhatatlant. Mert mi az anarchia? ha nem oldott kéve, megbomlott központi hatalom, melynek egyedei egyenként hullanak szét, átengedve egymást az erősebb élelmeségének. Megszűnik minden, embert emberhez fűző kapcsolat. Nincsenek alapintézményei, nem lehet jogszolgáltatása, nem polgársága. Vannak csupa pyhsikai atomjai, kiknek akarata külön-külön törvény, s e törvény végrehajtója »a ki bírja, az marja«... Védőkörlátait széttépett állatsereglet az anarchia, mely önmagát emésztí fel. Egészen okosan van, hogy minden állam védi magát e bomlasztó törekvések ellen, hisz azért élő idea az állam, hogy védje magát, csak aztán okosan is védje. Mert minden torzalakja dacára elv nyer kifejezést az anarchista törekvésekben, az a kétségbeesett elv, hogy ha a központi hatalom fentartásával az egyének, a nép, a társadalom nem boldogulhat, megpróbálja a boldogulást központi hatalom nélkül, mert élni akar. E vágya pedig mért lenne jogtalan; e szó: jogtalan nem is illik rá, mert a jog természeténél fogva az élet fölött nem disponál, az lévén első tétele, hogy az életet, mint physikai tényrt respectálja és respectáltassa.

Ekként, ha lefejtjük torzalakját, az anarchia úgy tűnik föl

előttünk, mint a társadalom életérdeke, melyet a központi hatalom mellett az állameszme második alkotó tényezőjének kell fölismerünk.

Úgy tetszik tehát, hogy a tényekhez maradunk hűk, ha az állam egészséges eszméjét a kimutatott két szélsőség közt, a mindkettőben félszűzségre jutott elvek egyeztetésében és ellensúlyozásában keressük, ha úgy fogjuk fel az államot, mint a társadalom centripetál kapcsolatát a jog fentartása érdekében.

Nem tudományos meghatározások adása azonban ezuttal dolgom. Összes törekvésem csak oda irányul, hogy a központi hatalmat s másfelül a társadalmat úgy mutassam be, mint egyenrangú tényezőket, melyek érdekei kiegyeztetésétől függ az állam és polgárai jóléte, boldogsága; e kibékítés módozatainak megtalálása s alkalmazásától függ, természetesen mindig országa és kora korlátai közt, a politikus dicsősége.

Hasonlít a gyakorló politikus feladata az egyszerű s mégis nagy tényezőkkel szemben az építéséhez, kinek épen ily egyszerű s az architektúrában sokképen kihasznált elemekből kell construálni műalkotásait, tudniillik: az egyenes és a görbe vonalból. Mindkettőnek stylje kiképződött már, amazé a görög építészet műremekeiben, a görbe vonalé a római, a byzanci, a mór, a román, a csúcsives alkotásokban; sőt e két vonal combinációja is sokszerű kifejezést lelt a különféle nemzetek renaissance-épületeiben. Új építészeti styl teremtésének reménye nélkül, az egyenes és görbe vonal egyszerű elemeivel, mégis azt követeljük az építéstől, s ez magának is ambíciója, hogy alkosson nekünk ujat, oly épületet, mely a mi eszméinket és törekvéseinket beszéltesse. S ha van tehetség az építésben, meg is teszi, tanui modern középületeink, melyek a genialitás üdeségét viselik homlokukon. Ép úgy a rátermett államférfi, noha jól ismertek az elemek, melyekkel bánik, noha ez elemek: a központi hatalom és társadalom combinációjában előszámlálhatatlan változatokat mutat föl a történelem, tud ujjab meg ujjab alakot adni népe törekvéseinek; nem is egyéb a feladata, mint hogy eltalálja s kifejezze az egyszerű elemekkel népének törekvését.

Azon eszköz pedig, melylyel e törekvéseknek eleget tehet, a melylyel hát az egymással ellentétes két tényezőjét az állami eszmének esetről esetre összhangba hozza, súrlódásaikat felfogja első

sorban alapintézmények teremtésében, vagy a mennyiben megvolnának, csak esetleges átalakításában áll. Ez alapintézmények összességét nevezzük röviden alkotmánynak, melynek feladata, mindenkor a központi hatalom megőrzése mellett, oly institutiók teremtése, melyeken át a széthúzó társadalom az államra befolyását érvényesíthesse, hogy így korlátul szolgáljon a despotiára mindig hajlandó központi hatalomnak, viszont korlátul szolgáljon a szélrózsa minden irányában szétbomló társadalmi erőknek. — Intézményeknek kell felfogni az egészséges állameszme ellen jövő hatást, származzék az akár a társadalomtól, akár a központi hatalomtól. Ez intézményekben merítsen erőt, mint Anteus, a központi hatalom a társadalommal érintkezésében; ez intézményekben hallassa szavát s értesse meg törekvéseit a központi hatalommal a társadalom, mert üdv mindkettőjükre a békés kiegyezésben, ez alapintézmények okos használatában van. S épen ez teszi az alkotmánynak s összes alapintézményeinek egy államférfiúra megbecsülhetetlen voltát, melyekhez, ha már készen találja, óvatosan nyúl, de ha hozzányúlt s alakítani akarja, reformáló munkáját a napi érdekek fölött álló elvek mérlegeléséből veszi.

Ha előttünk nem volna a historia, hogy tanuságot tegyen az államok különböző alapintézményeiről, azon szegletkövekről, melyek alkotmányaiknak basisát alkotják s nem igazolná, hogy mindegyikben, noha más-más neveken, a lényeg a központi hatalom és társadalom combinatióján fordult meg, még azt hihetnők, hogy előadásunk nem a realitásnak, legfőlebb egy érdekes philosophiai hypothesisnek felel meg. Ámde a historia tesz tanuságot, s tanusága azt vallja, hogy kezdve a korunkban sem ismeretlen, úgynevezett octroyált alkotmányon, föl a szabadságukat legmesszebb időkig visszavivő társadalmaknak az állami ügyekre intézmények alakjában gyakorolt befolyásáig, sőt fel korunk alkotmányaiban mintaképpül tekintetni szokott parlamentaris alkotmányig, mindenütt ez ős elemek egymásra hatását, ellensúlyozását, szabályos intézményekbe foglalását tapasztaljuk. A parlamentaris alkotmány tökélye minden más ismert alkotmány felett épen abban áll, hogy e két elem egymásra hatásából ugyanannyi hatalmat alkotott, tudniillik a társadalom befolyásának biztosítására a törvényhozó hatalmat s ettől külön, szintén szabályos intézmény alakjában fentartja a központi, illetve a végrehajtó

hatalmat. S hogy még e kettőnek egymással való surlódását, esetleges összeütközéseit is kikerülje, közbe élte harmadikul a kormányzó hatalmat, mely az előbbi kettő közt libegve, a törvényhozás többségéből, a souverain bizalmára, esetről esetre töltetik be s ime felé a felelősséget, a törvényhozás felé a kezdeményezést gyakorolja. — E három hatalom, ha a megszokottság miatt annyira köznapi nem volna, azt mondanám csudás összevágásán, békés megegyezésén fordul meg ma emberileg az államok sorsa.

E parlamentáris alkotmányban, nyilván látni való, minden közérdek gócpontja a kormányzó hatalom, az úgynevezett ministerium kezében van. A ministerium a valódi államférfiak helye, s ambíciójuk egyetlen tárgya. Ez azon tetőpont, melynél fölebb egy államférfi sem vágyakozik, mert nincs hova vágyania. Épen azért minden államférfinak elvszerű hivatása, hogy a kormányzó hatalom két bázisát, tudniillik a törvényhozó és végrehajtó hatalmat szabályos intézményük keretében megtartsa, nehogy a bennük rejlő őserők, visszaemlékezve eredetükre, egymás ellen forduljanak s kilöketve sarkpontjaikból, megközelítsék a despotiát vagy az anarchiát. Mert tagadhatatlan, hogy a hajlam ez irányban mindkettőnél megvan. Akár Aeolus szelei, csak rést kapjanak börtönük zárain, vihart támasztanak. Nem holt gépek ez állami intézmények, hogy csupán mechanismusukra kellene ügyelni, hogy tisztán tartassanak s kerekeik egymásba vágjanak. Könnyű lenne úgy a politikus feladata! Jobban hasonlítanak a folytonos ingásban levő delejtűhöz; egy-egy erősebb hatásra ez intézmények is kifordulnak sarkaikból s jaj a korszaknak, mint Hamletnek, ki arra vállalkozik, hogy helyökre visszasegítse.

Emberek töltik be ez intézményeket, kik ez intézmények keretébe is magukkal hozzák érdekeiket, szenvedélyeiket s ami ez intézmények természetéhez legméltóbb, egyuttal véleményeiket. Véleményeik alakulása pedig gyakran még érdekeik- és szenvedélyeiktől is független, oly általános okoktól függ, melyek eredetüket a szellemi élet egyéb köréből is veszik, a szokásokból, az erkölcsökből, idealokból, művészetekből, mindenek fölött pedig az igazságból. Az u. nevezett s a politikai életről még oly távol állani látszó, tudományos vívmányok, a nevelés és tanítás útján s még inkább az emberből kiolthatatlan tudvágy útján a főkbe behatva, a régi vélemények életgyökereit egyenkint kité-

pik s újabb, mindenre átható véleményeknek válnak szülő anyjává. S épen mivel e véleménynyel kútforrásai szélesebbek, általánosabbak, mint az egyéni érdekek és szenvedélyeké, kihatnak mindegyőnkre. Nincs ellenök védve a trón, nincs a kunyhó; nincs a mi historikus főrendiházunk sem. Ez intézményünk e percig még azon keretben mozog, melyet mult idők, mult véleményei és még mulékonyabb érdekei alkottak. E mult vélemények és érdekből származó tételes törvényeink szabják meg maig működése körét, mikor körülötte minden átváltozott, át a souverenitásról, át a társadalomról alkotott közvélemény. Sőt tagjai egyéneként mind velünk éreznek és gondolkoznak, hisz korunk nézeteiből — Schiller mondta az erős szót — ép úgy ki nem búhatnak, akár csak bőrükből. S mégis, ha az egyéneként modern egyének hivatalosan, mint főrendiház megszólalnak, oly csodás véleményeknek adnak kifejezést, melyen parfum helyett penész-illat érzik. Inkább hangot sem adnak hát, s unalmasan tengetik hátralevő napjaikat. Hosszú idő óta már, ha csak hasznavehetőségükből itélnők meg szükségességüket, tudniillik a főrendiházét, rég napirendre tért volna felette a közélet.

Hátra van annak megpróbálása, hogy más, modernebb alakban tehetne-e hasznot e törvényhozási második kamra? Fülmerül hát az, a közélet minden tényezőjét egyaránt érdeklő kérdés: mi alakot adjunk e második kamarának s e kérdés előttünk, philosophálok előtt, így formulázható: a közvélemény mai állásában mi elvek szolgálhatnak zsinórmértékül a törvényhozás második kamrájának alakításában?

II.

Azt találtuk, hogy a központi hatalom és a társadalom közt oscillál minden historikus állam s ez ellentétes hatalmak kibékítésére teremti meg, a termékeny emberi fő, azon intézményeket, melyeket az állam alkotmányának hívunk. Egy alkotmánytörténet feladata lehet ez intézmények részletes ösmertetése s ebből következtetések huzása. Mi kénytelenek valánk csupán a főbbekre irányozni figyelmünket, a két ős hatalom partjai közt legjobban kiemelkedő hullámcsapásokra. És ha e szempontból mérlegeljük az alkotmányos intézmények becsét, két tipikus alakjára akadunk az államképződésnek; mindkettő közép utat

tart a sokszor említett két szélsőség közt, ezek egyike az úgynevezett fejedelmi állam, másika a köztársaság. Emez közelébb áll a társadalomhoz, amaz a központi hatalomhoz. Mindkettőben más helyzete lesz, a tényekben egyébként rokon alapintézményeknek, az alkotmánynak. Mindkettőnek meg lesz központi hatalma, törvényhozása és kormánya; ez intézmények helytállása és alkalmazása mégis a kettőben egymástól eltér, még pedig azon súlypont szerint, melyen a fejedelem, és a köztársasági állam külön-külön megfordulnak.

Mellőzve most ezen út-módok megbeszélését, melyeken a társadalom jogszolgáltatásban, közigazgatásban stb., e tisztán államinak tekintett functióban részt vehet, melyek akár fejedelmi akár köztársasági legyen az állam, egyformán érvényesíthetők, fordítsuk figyelmünket a legfontosabbra és pedig előbb köztársasági államról szólván, a törvényhozásra, mint melyben van az államformának súlypontja.

Annál a pontnál sem állapodunk meg, hogy bővebben vizsgáljuk, vajjon a társadalom nyers egészében, directe részt vehet-e a törvényhozásban? mint ezt a classikus demokráciák hajdan megvalósították, a mult században pedig Rousseau ábrándozott felőle. Eldöntöttnek tartjuk, hogy az egyenlőségi eszmén, nemzeti törekvésekkel alakult, mai nagy államok társadalmi csak képviselő útján gyakorolhatják befolyásukat az államra, tehát, hogy a törvényhozás csak képviselő útján alakulhat meg, mely tétellel egyébként nem akarunk präjudikálni a lejjebb megbeszélendő második kamara összeállítási módjának.

Az is kívül esik a mostani vizsgálódásunk körén, általános szavazat alapján állíttassék-e a törvényhozó testület, vagy pedig az általános szavazás bizonyos határozásával, mely korlátozásnak principiumait philosophice is ki lehet mutatni.

Itt arról van most a szó, hogy a köztársasági állam súlypontját, a lehető tágkörű szavazati jog alapján szervezett törvényhozásra tekintvén, mi szerepe lesz mellette a többi közhatalomnak? mi intézményekre van szükség, hogy az állami életbiztonsága ne veszélyeztessék?

Annait tartok csupán e kérdésre adandó felelet előtt szükségesnek megjegyezni, hogy egyébként úgy a fejedelmi, — mint a köztársasági államban — a képviselő összeállításában, az elméletileg tárgyhöz illőn maig még fel nem dolgozott »társadalom« egyéni erői, mint gyűjtőszóval nevezni szokás: a »nép«

jő tekintetbe; ama collectiv társadalmi erők, melyek részben a mult hagyományai, mint nálunk a megyék, a főiskolák, részben az ujabbkori társulási eszmék szüleményei, túl a rendén elhanyagoltatnak. És így történik, hogy a társadalom nevében bár s mégis pusztán ennek atomikus erői képviselétéből, a »népből« alakult törvényhozási első kamra, a képviselőház lesz a köztársasági állam centruma, mint Franciaországban az eset. Ez elemekből összeállított törvényhozó testület pedig magán viseli eredetének képét, túl a rendén fogékony úgy az anyagi, mint erkölcsi terén felmerülő aspiratiók fölszínre vetésére, arra mindenestre, hogy a központi hatalom gyengítésével, mentül több bizassék a feje és zsebe önállására büszke társadalomra, mint ezt meg Amerika példája igazolja.

Ez úgynevezett liberális, esetleg radikális irány haladjon aztán a kigondolható legtávolabbi szélsőségig, egy pontját nem veszélyeztetheti az állami életnek, nevezetesen az állam valamennyi tagjára egyaránt mérvadó törvények kötelező voltát, illetőleg e törvényeknek kényszer útján is való végrehajthatását, tehát azon központi hatalmat, melyet az állameszme szükségképeni tényezője gyanánt ismertünk föl. S ha meggondoljuk már most, hogy a köztársasági állam a központi hatalomnak, az intézmény természetében rejlő erőnél több erőt adni nem képes, annak kurt. időközönként vitelére, minden lehető korlátozások közt polgártársai egyikét bizza meg, önként következik, hogy más intézmény alakjában kell gondoskodnia, a közhatalmak egyensúlyban tartása végett, s e más intézmény nem lehet más, mint a törvényhozás mellé állított egy második kamara, a senátus, mely hivatásában rokon, épen mert törvényhozási intézmény a mi főrendi-házunkkal, illetve célba vett felsőházunkkal.

A felsőházak szükségességét köztársasági államban, épen az állam szilárdsága, a mindenkoron kívánatos rend érdeke indokolja. Nélküle a demokratia könnyen demagogiává fajulna.

Hamarabb nélkülözhetné a felsőházat a fejedelmi államforma, amire, mint tudjuk, s tőlünk nem is távol van eset. Érvünket a felsőház szükségessége s alakításában mégis nem egy esetleges tényből, hanem az elvek logikumából kívánjuk meríteni, s

erre térve mindenekelőtt azon nevezetes különbséget constatáljuk, mely a fejedelmi s a köztársasági államok közt van.

Kettejüknek az a nevezetes különbsége van, hogy a fejedelmi államban a központi hatalom nem csupán az intézmény erejével van szervezve, mintegy védő bástyákkal ellátva a társadalom bomlasztó törekvései ellen, de a bástyákon belül, a társadalomtól független, születése jogaira támaszkodó úr is lakik. Elementaris ereje van minden fejedelmi államban a központi hatalomnak. Birtoklója ember, küzd létért, mint bármelyőnk, s önfentartásának harcát még a központi hatalom sáncai is védik. Rá is nyomja a fejedelem saját karakterének bélyegét mindig — hiába tiltakozik ellene az angol felfogás: a király rosszat nem tehet — rá: korára, nemzetére. E karaktert pedig előzetesen megállapítani nem lehet, tájékozást csupán az átélt események örömei, vagy szenvedései nyújtanak felőle. Igen csekély az, amit e részben inductiv bizonyossággal eleve megjósolhatunk. Ilyen lehetne péld. ez: még eddig minden király viselt háborút s belőle elegendő bizonyossággal következtethetjük, hogy az eljövendő királyok is fognak háborúskodni, tessék vagy nem a társadalomnak. A fejedelem nem könnyen enged a társadalom törekvéseinek, egyrészt azért, mert hivatalszerű feladata a társadalom együtttartása, másrészt azért, mert személyes érdekei ellene vannak a hatalom megosztásának. A fejedelmi állam irányzata ez egy oknál fogva, t. i. hogy súlypontja a központi hatalmat képviselő fejedelem személyén nyugoszik, homlokegyenest ellenkező a köztársasági államban kimutatott liberalismussal; elve a rend, a status quo, sőt ha lehet a retrograd irány, mely annyit jelent, hogy mellőzhetetlen intézményei a társadalom lehető kizárásával a központi hatalom előnyére illetőleg befolyása növekvésére alakittassanak át.

Ez egymással homlokegyenest ellentétes törekvéseket figyelembe venni hivatott, azokkal számoló s békés megoldásukat elősegítő államférfíui bölcsesség a fejedelmi államban arra fog törekedni, a dolog logikuma hozza ezt magával, hogy a törvényhozás tekintélye emelkedjék, még pedig azon irányban, hogy megóvásuk a központi hatalom befolyásától, s közelebb vitessék egyedüli forrásához, a társadalomhoz, melynek szükségképeni emanatiója. Ennek kell lenni a vezér-

elvnék egy fejedelmi államban a közhatalom egyik nevezetes tényezője: a törvényhozás alakításában, illetőleg átalakításában. Fejedelmi államban a liberalismus jelszava épen ez elvnek, a társadalom szabadságai tágításának felel meg; viszont a conservatív, illetőleg retrograd jelszavot fogja zászlójjára írni minden olyan törekvés, mely itt, a fejedelmi államban, azon töri fejét, miként növeltesék a korona befolyása intézményeink legföltettebbjére, a törvényhozásra.

Különben pedig fejedelmi államokban ép úgy, mint a köztársaságiakban a törvényhozó testület összeállításában az az elv az irányadó, hogy a »nép« vagy mint főlebb is mondám, a társadalom egyéni erői folynak be szavazataikkal. Már hiába! a történeti fejlődés hozza ezt magával, s ma a történeti fejlődésnek még mindig e stadiumán vagyunk, melyen a társadalmi élet másik fele, a collectiv erők, a törvényhozás alakításába be nem folynak. Ha pedig nemcsak tényleg, de elvben is úgy állna, hogy »a nép« képvisellete az egész társadalom kifejezésének volna tekinthető, teljesen jogosultnak kellene tartanunk a törekvést, mely minden felsőházat, egy fejedelmi államban, megszüntetni kíván. Ez azonban nincs úgy, s épen e körülmény indokolja legerősebben a törvényhozás egy második házának, a társulatok, s egyéb magasb érdekkörökben történelmileg is kifejezést nyert közcélok képviseltetésének eszméjét.

Ehhez járul aztán, a felsőházak szükségességére felhozatni szokott amaz indok, hogy elhamarkodás, vagy pártszenvédelekből hozott képviselőházi határozatoknak, törvénynyé válás előtt, legyen correctivuma. S correctivumot megint ki gyakorolhatná illetékesebben s épen egy fejedelmi államban, mint a közcélok szolgálatában megedzett, társadalmi collectiv erők kifolyásából alakított felsőház.

Abból indultunk ki, amivel végezzük fejtegetésünket, hogy az elvek alkalmazása a politikusok dolga. S nekik a szorosb értelemben vett elveken kívül sok oly tényezőt is számításba kell venniök, melyek az elvek logikumát bizonyos fokon megakasztják s végkövetkezéseiket levonni nem engedik. E miatt sohasem szállunk velök perbe. Hiba csak az volna, ha az elveket meg nem értve, fonákul alkalmaznák, vagy ha egyáltalán nem volnának elveik.

Sárospatak.

Bokor Főzsef.

Dr. HORVÁTH CYRILL ÉLETE ÉS BÖLCSÉSZETE.

— II. közlemény. —

IV. A concretismus alkalmazása a philosophia felosztására és részeire.

A philosophia definitiójából látható, hogy Horváth Cyrill a bölcsészet eszméjét concret módszer szerint mélyen fogta fel és tudományosan alapította meg. E definitio oly határozott, tiszta, világos és szabatos, hogy eddigelé egyetlen egy philosophus, még Kant sem multa felül Horváth Cyrillt e definitio mélységére, alaposságára nézve. Hasonló mélységgel és alapossággal van a concretismus rendszere a philosophia felosztására és részeire is alkalmazva.

Valamint az eszme önmagát, mint egységet, sokaságra különíti szét, melyben megvalósul, úgy különíti szét a philosophia eszméje is önmagát sokaságra. Ugyanis a philosophiának, mint tisztán vett tudománynak, eszméje megvalósítja önmagát idealiter, realiter és concrete. *A*) Idealiter történik a megvalósítás, midőn a philosophia eszméje önmagát, mint gondolási, léti és ismereti igazságot elméletileg fejti elő. *B*) Realiter történik a megvalósítás, midőn a philosophia eszméje realis objectumra, minő a természet, ember- és isteneszme, alkalmazottan fogatik fel. *C*) Concrete történik a megvalósítás, midőn a philosophia eszméje, mint általános igazság, a mindenség körén belül ismertetik meg.

A) A mennyiben a philosophia a gondolási, léti és ismereti igazságot egészen idealiter, azaz az objectumtól tisztán véve, fejti meg, annyiban a philosophia idealphilosophiának neveztetik. Az idealphilosophia pedig a gondolási igazságra vonatkozottan 1) logikának (gondolkodástan), a léti

igazságra vonatkozottan 2) metaphysica pura-seu ontológiának (léttan) és az ismereti igazságra vonatkozottan 3) gnoseológiának (ismerettan) neveztetik. Következésképp az idealphilosophiának három része van, u. m. a logika, metaphysica pura vagyis ontologia és gnoseologia.

B) A mennyiben a philosophia eszméjét realis objectumra, t. i. a természet, ember- és isteneszmére alkalmazottan fogja fel, annyiban a philosophia realphilosophiának neveztetik. A realphilosophia pedig a természeteszmére vonatkozottan 1) természetphilosophiának, az embereszmére vonatkozottan 2) szellemphilosophiának és az isteneszmére vonatkozottan 3) bölcsészeti istentannak neveztetik. A realphilosophia részei tehát a természetphilosophia, a szellemphilosophia és a bölcsészeti istentan.

C) A mennyiben a philosophia eszméjét, az általános igazságot, a mindenség körén belül általános ismeret alakjában fejti elő, concret philosophiának, általános philosophiának vagyis pantológiának neveztetik.

Következésképp a philosophia főrészei az idealphilosophia, realphilosophia és concret philosophia, melyek közül a két előbbi ismét alsóbb részekre oszlik. E szerint a philosophia felosztása a concretismus rendszerének alapján a philosophia eszméjének egész rendszeres szervezését, organismusát, tünteti elő. Ezen organismusnak egyes organumait a philosophia részei teszik, melyek a philosophia eszméjével oly viszonyban állanak, mint az élő organismus szervei az életelvvel (principium vitale). Az emberi philosopháló szellemnek tehát eme legfőbb műve, a philosophia, mindenben megegyez, mint idealis organismus, egy élő organismussal. E belső organikai viszony kimutatását a philosophia eszméje és részei között ismét csak Horváth Cyrill mély és alapos elméjének lehet köszönni. Előtte a viszony a philosophia eszméje és részei között még csak mechanikai volt. Például Aristotelesnél. Kant a felosztás organikai viszonyát törekedett létesíteni. De ez neki csak hiányosan sikerült. Lássuk tehát röviden Aristoteles és Kant philosophiai felosztását is a Horváth

Cyrrillé mellett, mielőtt Horváth Cyrill philosophiai encyclopaediájának részeit rendszeres egymásutániségben előadjuk.

Aristoteles az elmélet (*θεωρία*) és gyakorlat (*πραξις*) szerint a philosophiát theoretikai és praktikai philosophiára osztja fel. Azonban megkülönböztet még egy harmadik részt is, t. i. a poetikai philosophiát. A theoretikai philosophiához számítja 1) a matematikát, 2) physikát és 3) »az első philosophiát« (*φιλοσοφία πρώτη*) t. i. a methaphysikát. A logika nála csak előkészületi tudomány (*προπαι δευτική*) volt a szoros értelemben vett philosophiára, a methaphysikára. A praktikai philosophiához sorolja 1) az etikát és 2) a politikát. E felosztást azonban nem tekinti határozottnak, mivel másfelől a philosophiában 1) logikát, 2) physikát és 3) etikát különböztet meg. Sem az előbbi, sem az utóbbi felosztásra nem fektet különös súlyt, előadásában egyiket sem tartja mérvadónak. Következésképp Aristotelesnél a philosophia felosztása még nélkülözi a szilárd felosztási alapot s ennél fogva részei csak mechanikai viszonyban állanak egymással, nem pedig organikai viszonyban, mint Horváth Cyrillnél.

Kant a philosophia felosztását a »Kritik der Urtheilskraft« című munkájában következőleg adja. »Ha az ember a philosophiát, a mennyiben ez a dolgok észbeli ismeretének elveit fogalmak által tartalmazza, szokás szerint theoretikai és praktikaira osztja fel, úgy egészen helyesen jár el« (Hart. kiad. V. k. 177. l.). Kant ama fogalmak faji különbségéből kiindulva, melyek az észbeli ismeret elveinek objectumára utalnak, megkülönbözteti a természet- és szabadságfogalmat. »A philosophia tehát két, az elvek szerint egészen különböző részre, a theoretikaira, mint természetphilosophiára és praktikaira, mint erkölcsphilosophiára, helyesen osztatik fel« (u. o.).

Kant felosztása, alapját tekintve, helyes, mivel a philosophia objectuma részint a természet, részint a szabadság vagyis a szellem eszméje. Azonban nem kimerítő, mivel a világ-, isten- és mindenségeszme alapján való felosztási tagok a felosztásból hiányoznak. E hiány azonban csakis a felosztásra áll, de nem Kant rendszerére, a criticismusra, nézve, mivel rendszerében a kosmologia, theologia és pantologia kellőleg van tárgyalva. Mindamellettt Kant philosophiai felosztása a philosophia

objectumainak szempontjából nem oly kimerítő, szabatos és határozott a criticismus rendszerén belül, mint Horváth Cyrillé a concretismuson belül. A philosophia helyes logikai felosztásában tehát Horváth Cyrill mind Aristoteles, mind Kant logikai felosztását felülmulta. Ily nagy volt philosophusunk a philosophia eszméjének meghatározásában és felosztásában a világ legnagyobb philosophusaival szemben!

Méltassuk most már Horváth Cyrill philosophiáját a concretismus rendszere alkalmazásának szempontjából encyclopaediai alakban, azaz egyes részeinek és ezek egészletének tudománykörében.

A) Idealphilosophia.

Az idealphilosophia az igazság eszméjét tisztán véve, azaz idealiter valósítja meg a gondolásban, létben és ismeretben. A gondolási vagyis subjectiv igazság célja a logikának, a léti vagyis objectiv igazság célja a metaphysikának és az ismereti vagyis concret igazság célja a gnoseológiának. Következésképp az idealphilosophia 1. logikára, 2. metaphysikára (ontologia) és gnoseológiára oszlik.

1. Logika.

Horváth Cyrill, mint alapos és kitünő logikus, nem győzte eléggé tanítványainak a logika nagyfontosságú becset fejtegetni és őket a logika alapos elsajátítására lelkesíteni. E szempontból igen érdekes lesz, mielőtt logikája tárgy szerű méltatásába bocsátkozom, hogyha itt főlemlítem a logika tanulmányozásának positiv, negativ és concret indokait, melyeket az 1867/8. tanév elején nekünk, tanítványainak, következőleg fejtett ki.

»Két nézet uralkodik a logika iránt: az első azt égis emeli, a másik sárba tapodja; az első positiv nézet épít s vonz, a második negativ nézet ellenben ront, elriaszt a logikától. Itt tehát e két nézet közt küzdés van, melyből szükséges kiigazodnunk.

Kérdjük már most: miért emelik némelyek égis a logikát? A logika védői közül némelyek így felelnek: a logika tudomány,

tehát az emberi szellem tulajdona, melyben jártasságot szerezni kötelességünk; a logika a gondolkodó tehetséget, az értelmet, segíti elő az emberben, s miután épen a gondolkodó tehetség különbözteti meg az embert minden mástól, kell ezen tehetséget a logika által magunkban kifejtenünk. Ezek a logikát az emberhez viszonyítottan fogják fel és védik.

Mások következő okoskodással élnek: ismernünk kell a kultúrgyakat, azoknak egymásközi viszonyát, hogy őket kellőleg megkülönböztessük, az pedig kifejlett gondolkodó tehetség nélkül lehetetlen. Fejlett értelmet pedig a logika ad! Ezek a logikát a természetre viszonyítottan indokolják. Ismét mások a családra és társaságra viszonyítván az embert, úgy okadatulják a logikának szükségességét: hogy miután az ember társasági viszonyokban él, szükséges saját boldogítottsági állapotának elérése tekintetéből, hogy magát minden viszony közt fölismerje és kellőleg tájékozott legyen minden iránt. A logika teszi az embert eligazodottá, a mi szükségességét indokolja.

Vannak végre, kik az embert a rajta kívüli lényekhez, sőt magához az Istenhez való viszonyában fogván fel, mondják, hogy miután a földöntúliakról ugyanazon vallású emberek közül is mindenik más és más fogalommal bír, kell arra törekednünk, hogy mi e viszonyt a legtisztább fogalomban bírjuk. Erre pedig a logika rendszeres gondolkodásra való oktatása által képesít, kell tehát azt tanulmányunk tárgyává tennünk. Ezeket tekintve látjuk: hogy az ember szabadon hatván át a természetet, társaságot, Istent; ezek vizsgálására szabadon határozván el magát, mely szabadság az emberi viszonyok tükré, — vétkezik saját emberi méltósága ellen, ha a szabadsággal való rendszeres élésre nem keres föl minden fogható eszközt, miután ezek egyike a logika is, kell azt gondosan tanulmányoznunk.

Eddig a logikát magasztalók indokai, lássuk most az ellenfélét is. —

»Ne tanuljátok a logikát« mondja az ellenfél »nem méltó az arra.« — Mi is a logika? Egy a gondolatok szövődékéből összealkotott egész, mely szövődék

aztán a gondolatokat bennem mozgásba hozza. Sok ember az élettapasztalat szerint bölcsen intézkedik a nélkül, hogy a logikához batkányit sejtene, a gondolatok összeszövése oly korlát, mely azok szabad röpkedését akadályozza, a szellem kifejthetetlenné teszi. — Már pedig, ha haszon helyett csak kár háramlik ránk a logika tanulmányozásából, saját szabadságunk és méltóságunk elleni vétek avval foglalkozunk. A logika ezen ellenségei a logika megtámadásánál ezen kérdéseket vetik fel, hogy: mit hoz elő? szereze-e új ismeretet? — ad-e új gondolatot? — S midőn feleletül nyerik a »nem«-et, akkor kérdik: minek tehát vele vesződnünk? . . . Ezek a gyakorlati élet emberei, kik megvetik a grammatikát, mert nélküle jól beszélhetnek magyarul; lenézik az orvosi tant, mert egyes képviselői sokat-sokat küldenek sz. Mihály lovára; kik a logikát fölöslegesnek, haszontalannak mondják, mert újat nem ad, csak a réginek ad szervezetet, rendszert; szóval oly egyének ezek, kik a tudományt megvetik mindenütt, hol az a gyakorlati életnek egész teljében meg nem felel.

A logikusok fejtegetvén és okoskodván, mindent megszentégtelenítenek. Az Istent tevén vizsgálódásuk tárgyává, kétkedőkké lesznek; az élet viszonyaira alkalmazván pedig a logikát, kedélyük nyugalalmát veszítik el. Ujabb érvek ezek a logika ellen, melyek óva intenek annak tanulmányozására. Nem kevésbé fontos érvül hozzák fel a logika ellen annak ellenei, hogy: ha ama titkos varázserőt, mely a természetben van, magamban elhidegülve, okoskodva vizsgálom, hol a boldogság számomra, melyet a szórszálhasogatás által megszerezni elmulasztottam? Ezért mondják, ne tanuld a logikát, mert az ép akkor, midőn boldoggá akar tenni, boldogtalanná tesz. Miért is nem méltó az akár önmagunk, akár a természet, a társaság vagy az Isten irányában a tanulmányozásra. A logikát becsmérlő indokokat nem célunk itt cáfolgatni, azokat csak tudomás vétele végett hoztuk fel.

Ha már most valaki a logikát folyton dicsérni hallja, önkénytelenül indíttatik e ritka hasznú fenséges tudomány elsajátítására, de az ellenkező, a logika folytonos gyaláztatása is vihet annak tanulmányozására az által, mert természetes eszünkkel azt hiszszük, hogy mégis kell abban valaminek lenni, a

mit annyira ütnek. A kik e két indok között bármelyik által, vagy mindkettő által együtt is tán indították a logika tanulmányozására, objective indították.

Azonban vannak, kiket érzés vitt a logika tanulmányozására; ez érzés a hiánynak érzése, melyet kellemetlensége miatt óhajtanék elodázni önmagamtól. Ismeretem hiányos, de minden hiányban van tökély; e hiány engem föl-emel, a tétlenségtől ment meg, ösztönöztén arra, hogy kutatásokat tegyek a logika terén az objective vett indokokkal való tájékozottság tekintetében. Vagy más irányban okoskodván: minél jobban hatok másokra, annál nagyobb hatalmam is mások felett; de a nyelv azon egyedüli eszköz, melylyel az ember gondolatait nyilváníthatja, miért bizonyos, hogy a nyelv és a gondolatok leg-szorosabban összefüggnek egymással annyira, hogy a ki gondolatait ki nem fejezi, annak nincs is gondolata. Az emberi méltóság abban van, hogy főségem mások felett nyelvem által kimutassam, e méltóság fentartása, a fentartottaknak kifejtése és tökélyesítése tőlem függ. S ebben van szabadságom. Ha ez vezet a logika tanulmányozására, subjective indítottam. Azonban concrete is készíthetem a logika alapos elsajátítására; és ugyan, ha arra az objectiv és subjectiv indokok egyiránt közreműködnek.

Bármelyik s bármilyen legyen az indok, már most annyi kétségtelen, hogy szabadon választák a logikát tanulmányozásra és ez szolgál ösztönül arra, hogy szavunknak álljunk, saját szellemünket logikai szellemmé tenni igyekezzünk.

Ily fontos indokok kifejtésével kezdett Horváth Cyrill a logika tárgyalásához. A tárgyalás elvből indul ki és elvszerűleg fejtegeti az egész logikai tudományt. Az elv ez: »A logika tudomány a gondolás természetéről.«

A logika nevét a »λόγος« görög szóból származtatván, kérdi: tudomány-e a logika? Philosophusunknál e kérdés megoldása egy nagyfontosságú problema megfejtését tünteti elő. Méltó tehát arra, hogy annak megfejtését egész terjedelmében ismertessük.

Tudomány-e a logika? E kérdésre a szerint, a mint valaki negatív, positiv vagy concret gondolkozású, különböző szempontból ad feleletet. A negativista szerint a logika nem tu-

domány, *a*) mivel nincs tárgya; *b*) mivel nincs módszere, s *c*) mivel nincs rendszere.

a) Valódi tárgy a realis létező, melyet közvetlenül felfogunk, tapasztalunk. Ily tárgyát a logikának sehol sem tapasztalhatni. A logikának tehát nincs tárgya, és így nem tudomány.

b) A módszertagadó negativista így okoskodik. A logika a módszer szerkesztése- és kölcsönzésénél fogva előkészíti a tudományt, hogy az ismeretek rendszeresítésében tervszerű eljárást kövessen. E szerint a tudománynak oly szükségképeni előtan a (propaedeutica), hogy nélküle semmiképen nem jöhetne létre a tudomány. Mint előtan a tudomány körén kívül esik és önálló módszerrel nem bír. Ha birna önálló módszerrel, úgy a tudomány körébe tartoznék s nem volna a tudományra nézve előtan. Következéleg tudomány sem volna szerkeszthető. De mivel a módszer szerkesztése és kölcsönzésénél fogva előkészíti a tudományt, előtan, önálló módszere nincs s nem tudomány. Ha azonban előtan is, tudomány is volna, úgy ama képtelenség származnék, mely szerint a fiú előbb volna atyjánál. A logika tehát semmiképen sem tudomány.

c) A rendszertagadó negativista okoskodásában a két előbbinek nézetét egyesíti. Minden rendszernek van egy középpontja, mely a rendszerben előjövő ismeretek egészét belsőleg egyesíti. E középpont a rendszeren belül elvnek neveztetik. Az elv feltalálása a rendszerben a módszer által történik. Az elv szükségképen föltételezi az elvszerű tárgyat. De minthogy a logikának tárgya és módszere nincs, okvetetlenül következik, hogy elve és elvezete vagyis rendszere nincs. A logika tehát nem tudomány.

A negativista ezután ily kérdést tesz: De mi is a logika? E kérdés fölvetésével eltér eddigi negatív irányától és a positivusba csap át. *a*) A logika mesterséges (logica artificialis), mely által az ember gondolkodását önkényleges szabályok szerint működteti. Ily mesterséges logikával éltek a görögöknél a sophisták a dialektikában. *b*) A logika természetes (logica naturalis), mely minden emberben megvan s természetes állapotban nyilvánul a nélkül, hogy abba önkényleges szabályok vitetnének be. Hány millió ember létezett s létezik, kik a mesterséges logikát soha sem tanulták s mégis helyesen gondolkodnak.

A positivista ezen kérdésre: tudomány-e a logika? homlok-egyenest ellenkező szempontból ad feleletet, mint adott volt a negativista. A positivista a negativista ellen polemisálva fejti elő nézeteit a logikáról.

a) A negativista tagadja, hogy a logika tudomány, mivel nincs realis tárgya, mely tapasztalható. Igaz, hogy a logikának külsőleg tapasztalható tárgya nincs. Azonban következik-e ebből, hogy ez oknál fogva nincs tárgya? Teljességgel nem. A negativista elfogadja, hogy igaz tapasztalása, melynek tartalmát a realis tárgyak adnak. De mi a tapasztalás? Észrevehetni-e azt, mint realis tárgyat valahol? Nem, s mégis a negativista igaznak tartja, mert létezik. Létezik idealiter, mint a szellem érzéki működése. Erről az ember öntudatos gondolkodása által van meggyőződve. A gondolás pedig idealiter létezik s teszi a logikának tárgyát. A logikának tehát van tárgya, és így a logika tudomány.

δ) A módszervalló positivista a módszertagadó negativista ellen következőleg okoskodik. Te elfogadod, hogy a logika a tudományt a módszer szerkesztése- és kölcsönzésénél fogva előkészíti, hogy az ismeretek rendjében célszerű eljárást kövessen. Vajon következik-e ebből, hogy a logika egyedül előtan s mint ilyen a tudomány körén kívül esik s önálló módszerrel nem bír? Nem. Ugyanis a logikának tárgya a gondolás, mely az öntudat alapján lényegét megvizsgálhatja és megismerheti.

α) Kiindulhat e kérdés szerint: mit gondolok? a gondolati tárgyból. Gondolom a természetet, emberiséget, a kettő egységét, a világot, az Istent, az Isten és világ egységét, a mindenséget. Ki gondolja mindezt? Én. Ime a logika inductiv módszere! E módszer kiindul a gondolás objectumából s erről a gondolás subjectumára emelkedik. Az ily módszerrel bíró logika materialis logikának nevezetik, mely eltagadja ugyan a logika elveül e tételt: én gondolkodom, de hogy miben áll e tétel lényege és miképen nyilatkozik meg, azt nem magyarázza meg. Az elfogadott alapelv tehát föltétlen nyugszik, mely megmagyarázásra vár.

β) A gondolás kiindulhat e kérdésből: miképen gondolom? A gondolás törvényszerűségénél fogva fogalmazva, itélkedve és következtetve. De mit gondolok ilyen alakok által? A határozott létet, és pedig mint lényegét egységben és

mint jegyeket sokaságban. Ime a logika deductiv módszere, mely szerint a gondolás kiindul a subjectumból s megy az objectumra! E módszerrel bíró logika formalis logikának nevezetik, mely megmagyarázza ugyan a logika alapelvét: én gondolkodom, de a létet a gondolásra nézve föltétezi, benne tehát a lét nincs megmagyarázva. A logikának van a gondoltak szerint tárgya, van inductiv és deductiv módszere, következőleg a logika tudomány.

c) A rendszervalló positivista így okoskodik. Minthogy a logikának van tárgya és módszere, van elve is: én gondolkodom, az elv pedig elvezetet, szóval rendszert létesít, mely a logika körén belül előforduló ismereteket szükségképeni organicus egységbe hozza. Ily rendszere a logikának elvénel fogva szükségképen van. A logika tehát tudomány.

Ámde, folytatja a positivista, a logika tudományos rendszere kizárja önmagából a pusztá nézeteket, véleményeket, elő- és balitéleteket, ábrándokat és agyszüleményeket. Ha azonban ilyenek is a logikába önkényleg bevitetnek, úgy a logika nem tudomány.

Ime a positivismus átcsapott a negativismusba úgy, a mint a negativismus előbb átment a positivismusba. Ez azon háttár, a logikán belül, melynél a positiv és negativ gondolkodás találkozik és természete alapján concret gondolássá válik. Ennélfogva a concretismus dönti el azt, hogy tudomány-e a logika.

a) A concretismus a logika tárgyát illetőleg igazat ad a negativismusnak és positivismusnak. Az előbbinek abban, hogy a logika tárgya nem realis létező, az utóbbinak abban, hogy a logika tárgya idealis létező: azonban tagadja a negativismusnak azon kijelentését, hogy mivel a logikának nincs realis létező tárgya, nem tudomány. Ennek ellenében igazat ad az öntudat alapján a positivismusnak, hogy a logika tárgya az idealiter létező gondolás, mely saját létéről önmaga tesz meggyőző bizonyosságot, pl. tagadja valaki, hogy gondolkodik. Tagadásával ítéletet fejez ki, az ítélet pedig gondolási forma, következőleg a gondolás önmaga bizonyítja be azt akár negative, akár positive, akár concrete, hogy létezik. Ennélfogva a logikának van tárgya, tehát a logika tudomány.

b) A módszertagadó negativistát és a módszervalló positivistát következőleg békíti ki. Igaza van a negativistának, hogy a logika a módszer szerkesztése- és kölcsönzésénél fogva előkészíti a tudományt, s így a tudományra nézve előtan, mivel a materialis logika az inductív módszer által előkészíti a realitici, a formális logika pedig a deductív módszer által az idealitici tudományokat. Ámde a negativistának abban nincs igaza, hogy mivel a logika előtan, a tudomány körén kívül esik, önálló módszerrel nem bír, tehát nem tudomány. Ugyanis a negativista tekinti a logikát a tudományvaló viszonyában, de azt nem, hogy mi a logika önmagára viszonyítva. Ez utóbbi szempontot a positivistá emelte ki, kinek igaza van, hogy létezik materialis és formális logika, s hogy az előbbi inductív, az utóbbi deductív módszerrel bír. Csakhogy ő sem emelte ki a logikán belül azon öszszerűséget, mely szerint a materialis logika a formális logikának tartalmát, a formális logika pedig a materialis logikának alakot ad. A materialis logikában túlyomó a tartalom az alak felett, a formális logikában pedig az alak a tartalom felett, holott a két logikát szükségképeni egységben kell venni. Ezen egységes logika concret, vagyis speculativ logikának neveztetik. Ebben a tartalom az alakkal és az alak a tartalommal összhangzó egységben van, mivel a materialis logikának alapelvét, továbbá a formális logikának tartalmát magyarázza meg. Végre nem emelte ki a positivistá azt sem, hogy az inductív és deductív módszer egymást szükségképen föltételezi, mivel az inductív módszer kezdete a deductív módszer vége és a deductív módszer kezdete az inductív módszer vége, következőleg a kettő egysége teszi a concret módszert. Igaza van tehát a positivistának, hogy a logika bír önálló módszerrel. Következőleg a logika nem egyedül előtan s nem esik a tudomány körén kívül, hanem azon belül létezik, mint valódi tudomány. S így a negativista által felhozott azon képtelenség, — mely szerint, ha a logika tudomány is, előtan is, úgy a fiú előbb van atyjánál, semmi alappal nem bír, mivel ő a logikát egyedül a tudományra viszonyítottan tekintette, de nem egyszersmind önmagára nézve. Szempontja egyoldalúsága okozta, hogy a logika subjectumán belül az előtan és tudomány között képtelenséget látott.

c) A concretismus végre a rendszertagadó negativistát és a

rendszervalló positivistát békíti ki. Igazat ad a negativistának a rendszer meghatározásában, de tagadja, hogy a tárgy- és módszer-tagadó negativista nézeteiből szükségképen következik az, hogy a logika nem bir rendszerrel, tehát nem tudomány. Hogy a logika bir rendszerrel, következőleg tudomány, ezt a positivistista bizonyította be helyesen, ki a logika rendszerét, mint elvezetet, az alapelvől hozta le és megállapította.

Megfejtván tehát a concretismus, hogy a logika tudomány, visszautasítja a negativismus ama positiv meghatározását, mely szerint a logika egyedül mesterséges vagy természetes lehet.

a) Igaz, mondja a concretismus, hogyha a gondolás saját törvényszerűsége ellen tétkedik, úgy létrejö a mesterséges logika, mely nem egyéb, mint a fogalmazás, ítéles és következtetés önkényleges folyamatása. Az ily logika az elme körén belül sem nem természet-, sem nem rendeltetésszerű. Ennélfogva a valódi concret logika körébe nem tartozik. A concretismus végre azzal végzi a mesterséges logika fölötti megjegyzéseit a negativista ellenében: Midőn bevitattad, hogy a logika nem bir tárggyal, módszerrel és rendszerrel, gondolasodat épen ily mesterséges logika szerint szövösztetted.

b) Ha a gondolás saját törvényszerűsége szerint működik, úgy létrejö a természetes logika. Ez azonban még nem tudomány. Tudományyá csak úgy válik, ha az ember a gondolásnak, törvényszerűségének, működési formáinak és ezek alkalmazásának öntudatos ismeretével bir. Igaz, hogy számtalan ember létezik, kik a logika öntudatos ismeretével nem birnak és mégis természetszerűleg gondolkodnak: de az ily logika az önismeret rendeltetésszerű állapotával ellenkezik, mivel öntudatlan megszokottságnak az eredménye. Az ily logikának szintúgy mint a mesterséges logikának, nincs helye a concret logikán belül. A negativismusként tehát nincs igaza, hogy a logika egyedül mesterséges vagy egyedül természetes lehet s nem egyszermind tudományos is.

c) Igaza van a positivismus negatiójának, hogy a logika tudományos rendszere egyedül a gondolás eszméjének körére szorítkozik, melyből minden idegen elemet kizár, mely a logikának egyedüli céljával, az igazsággal, ellenkezik.

Megfejtván Horváth Cyrill a logikát, mint tudományt, és

mint *concret logikát*, most már a fennebb említett tételnek a »gondolási« mozzanatát fejti ki.

Mi a gondolás? A gondolás szükségképen föltételezi az *objectumot*, melyet gondolunk, valamint a közte és az *objectum közti viszonyt*. E viszony alapján a gondolás különböző módon gondolja az *objectumot*. *a)* Gondolja az *objectumot* egészben véve annak, a mi, pl. fa, állat, ember, elme, szabadság stb. Gondolkodni tehát annyit tesz, mint a sokaságba egységet vinni be. *b)* Megkülöníti az *objectumot* részeiben, pl. a fában a gyököt, törzset, ágakat, galyakat, leveleket, virágokat, gyümölcsöket stb. E szerint gondolkodni annyit tesz, mint az egységbe sokaságot vinni be. *c)* A gondolás az *objectumot*, mint egészet, részeiben, a részeket az egészben összerüleg veheti, pl. a fa, mint egész részeiben és a részek a fában, mint egészben összerüleg léteznek. Ennélfogva gondolkodni annyit tesz, mint a sokaságba egységet és az egységbe sokaságot vinni be. Következőleg a gondolás egyesítés, különítés és összerítés.

Mi már most »a gondolás természete«? *a)* A gondolás, mint egyesítés, csak úgy gondolhatja az *objectumot* egészbe véve annak, a mi, ha eredetileg teszi azzá, a mi. E szerint az egyesítés a gondolási szükségképeni tevésen (*thesis*) alapszik. A tevés szükségképeniségében a gondolás természete nyilvánul. *b)* A gondolás, mint különítés, az *objectumot* részeiben csak úgy gondolhatja, ha a részeket az egésznek eredetileg ellenteszi. A különítés tehát a gondolás által való szükségképeni ellentevésen (*antithesis*) alapszik. Az ellentevés szükségképeniségében is a gondolás természete nyilvánul. *c)* A gondolás, mint összerítés, csak úgy gondolhatja az egészben a részeket és a részekben az egészet, ha az egészet a részekkel és a részeket az egészszel eredetileg összeteszi. E szerint az összesítés a gondolási tevés és ellentevés szükségképeni összetevésén (*synthesis*) alapszik. Az összetevés szükségképeniségében is a gondolás természete nyilvánul. Következőleg a gondolás természetét a tevés, ellentevés és összetevés, mint három alaplátörvény teszi. De nem kizárólag, mivel az alaplátörvények és a rajtok alapuló három lényeges működés három egyetemes törvény, u. m. *a)* az azonososság, *b)* közép kizárás és *c)* alaposság törvénye szerint határozatják meg. E három alaplátörvény a három alap- és

lényeges működéstől elválaszthatatlan, tehát szükségképeni. E szerint a törvények szükségképeniségében szintén a gondolás természete nyilvánul. Végre a három alap- és lényeges működésből szükségképen ered a gondolás három elemi formája, u. m. a) a fogalmazás, b) ítélet és c) következtetés. Ugyanis a tevés alapján a gondolás az objectumot, mint egységet teszi jegyei sokaságában, az egység pedig fogalom; az ellentetés alapján pedig az egységet a jegyek sokaságára, a fogalmat jegyeire különíti s ezeket a fogalomhoz viszonyítja, a viszonyítás pedig ítélet; az összetetés alapján az alsó és felső fogalmat a közép fogalom közvetítése folytán új ítéletbe teszi össze, azaz, következtet. Következésképpen az elemi formák szükségképen erednek az alap- és lényeges működésekből. A gondolás formáinak szükségképeniségében is a gondolás természete nyilvánul.

A gondolás természete tehát a gondolás formáinak és törvényeinek szükségképeni létegyiségében áll. Természetétől a gondolás nem vonatkozhatik el a nélkül, hogy meg ne szűnjék az lenni, a mi. A gondolás természetéről szóló tudomány pedig logika. Megfejtvén tehát a logikát, mint a gondolás természetéről szóló tudományt, kérdés, hogy minő részeket foglal a logika magában.

A logika a gondolás természete alapján tárgyalja e tudomány alapját, elvét és egyetemés elveit. E tanmózesatok összességét Horváth Cyrill elvtannak nevezi. Másodszer a logika tárgyalja a gondolás elemei formáit, mely tanmózesatok összessége elemtannak nevezetik. Harmadszer az elv- és elemtan egyesül a módszertanban, mint logikai szervezésben, mely a tudományos gondolás rendszeres formái által a tudományt szervezi.

Első rész: az elvtan, melyben fődolog a gondolás alapja.

Az, a mi nélkül gondolás, logika és tudomány legkevésbé sem gondolható, az öntudat. Az öntudat háromságot foglal magában a) az én-t, vagy harmadik személyben szólva ön-t, b) a tudatot és c) a kettő egységét. Az én-ben az emberi szellem önlétéről gondolkodva tesz tanúságot, midőn mondja én, az én-ben tehát nyilvánul a szellem gondolkodó léte. A tudat-

ban a szellem önlétét minden más léttől megkülönbözteti, önlétét én-nek s más létet nem én-nek mondja, a megkülönböztetés gondolás, a tudatban tehát nyilvánul a szellem létező gondolása. Az én és tudat egységében, szóval az öntudatban, a szellem léte gondolkodó és gondoló létező. Következésképp a szellem gondolkodó létének és létező gondolásának azonossága, megegyezése és egysége teszi a szellem tiszta öntudatát. E szerint öntudat nélkül gondolást gondolni nem lehet. Az öntudat tehát a gondolás alapja.

Midőn a logika a gondolás természetét rendszeresen tárgyalja, tartalmi mozzanatait a gondolás alapjára, az öntudatra fekteti, mely ezen elv szerint: én gondolkodom, minden kis logikai mozzanatot elvszerű összefüggésben rendszeresít, mivel ezen elvnek is alapja önmaga. Ugyanis a szellem öntudatának szabadon adja bizonyosságát, midőn mondja: én gondolkodom. Az »én« az öntudat pozitív gondolási tevése, melyben önmagát mint *subjectumot*, nyilvánítja. A »gondolkodom«-ban pedig az öntudat a gondolást pozitíve működteti és nyilvánítja, mint *praedicatumot*. A *subjectum* és *praedicatum* összekapcsolása ítélet, azaz tétel. E tételnek tehát: én gondolkodom, alapja az öntudat.

Világos lévén a logika elve, a gondolás ezen elv alapján öntudatosan követi a természetébe oltott egyetemes törvényeit, melyek alap- és lényeges működéseit, továbbá elemi alakjait, u. m. a fogalmazást, ítélest és következtetést meghatározzák. Horváth Cyrill három egyetemes törvényt különböztet meg, u. m. a) az azonosság, b) középki záras és c) alaposság törvényét.

a) Az azonosság törvényében α) igenleges meghatározási módot (*principium affirmationis* és β) nemleges meghatározási módot (*principium negationis*) kell megkülönböztetnünk. α) Az igenleges meghatározási mód képlete: $A = A$; szóval kifejezve: Minden dolog önmagára viszonyítva azonos önmagával. Az azonosságot előfejtí $\alpha\alpha$) a megegyezés elve, mely szerint minden dolog egyenlő a benne foglalt részekkel ($A = a + b + c$), és $\beta\beta$) az egység elve, mely szerint a lényeges részek egysége önmaga a dolog ($a + b + c = A$). Következésképp a fejletlen azonosság fejlett alakot nyer. $A = A$. β) A nemleges meghatározási mód képlete $A = n. A$, nem pedig A nem $nem A$,

mint a formalis logika teszi. *) Szóval kifejezve: Midőn a gondolás a dolgot annak gondolja, a mi (A), szükségképen annak ellenkezőjét (n. A) is kell gondolnia. Hogy a gondolás a dolgot csak A-nak vagy csak nem A-nak, vagy A-nak is, nem A-nak is, gondolja, meghatározza őt a középkizárás és alaposság törvénye.

b) A középkizárás törvényének képlete. $A = v. A, v. n. A$. Szóval kifejezve: Ugyanazon dolognak ugyanazon időben és ugyanazon szempontból tekintve nem kell egy igenleges és nemleges jegyet egyszerre tulajdonítani, hanem csak egyet. Pl. a lélek vagy halhatatlan, vagy nem halhatatlan. De halhatatlan is, nem is, egyszerre nem lehet. Mindamellettt hogy mily jegyet kelljen a dolognak tulajdonítani, azt az alaposság törvénye dönti el.

c) Az alaposság törvénye az igenlést és tagadást alapjára nézve határozza meg. Azért így szól: Ne ítéljük semmiről elégséges alap nélkül. A lélek halhatatlan, mivel önmagában létező, egyszerű és anyagtalan észlény. Az ember halandó is, nem is. Halandó testére, de halhatatlan lelkére nézve. Nagy Sándor nagy ember volt és nem is. Nagy volt, mint hős és hadvezér, de erkölcsileg nem volt nagy, mert különféle szenvedélyeknek volt rabszolgája. E példák szerint közép, azaz konkrét eset is fordul elő, melyben az alaposság törvénye a középkizárás igenlését és tagadását korlátozza és kibékíti. E korlátozás az összerítés alapossága által történik.

A gondolás a három alaptörvénynek megfelelő szempontok-

*) A formalis logika ezen alaptévedését Trendelenburg »Logische Untersuchungen« című nagy kritikai munkájában mutatta ki. »Mennyiben érvényes ez az elv? Önmagában tekintve elvitázhatatlannak látszik, s mégis a második kifejezésre: A nem nem A, figyelmeztetnünk kell, a mennyiben egy lényeges fogalmat foglal magában, melyet a vigyázatra tanító logikának nem kellene vigyázatlanul behoznia. A tagadás, és pedig az önmagát megsemmisítő tagadás (A nem nem A) és az igenlést újra létrehozó kettős tagadás minden további nélkül fölvétett« (L. Un. S. 23–24). S mégis konkrét logikámat: »Logika, azaz Gondolkodástan középiskolák használatára, mely az ellenmondás képletét ($A = n. A$) Horváth Cyrill logikája szerint állította fel, az országos közoktatási tanács egyik bírálója e képlet miatt kritikátlanul elítélte, bebizonyítván ítélete által, hogy Trendelenburg kritikai munkájának idevonatkozó része iránt vastag tudatlanságban szenved.

ból, azaz kategoriákból indul ki, melyekből a gondolati tárgyat gondolja, róla fogalmat alkot, itél és következtet. Az igeneleges azonosság főszempontja az igenlés, melynek alsóbb szempontjai az azonosság, megegyezés és egység. A nemleges azonosság főszempontja a tagadás. Ennek alsóbb szempontjai az ellenmondás, ellenállítás és ellentét. A középkizárás törvényének szempontjai az igenlés, tagadás és korlátozás. S végre az alaposság törvényének szempontjai az alaposság és következetesség.

E szempontok szerint a gondolás, mint fogalmazás, itélés és következtetés érvényül, mivel az azonosság törvénye szerint fogalmat szerkeszt, a középkizárás és alaposság törvénye szerint itél és következtet. Átmenyünk tehát Horváth Cyrill logikájának második részére, az elemtanra.

Az elemtanban tárgyalja Horváth Cyrill *a)* a fogalom-, *b)* az itélet- és *c)* a következtetést, mint a gondolás elemi alakjairól szóló tanrészeket.

a) A fogalomtanban a gondolás mint fogalmazás tűnik elő, s mint ilyen a fogalmi tárgyról fogalmat szerkeszt. A fogalomtan tárgyalja *α)* a fogalmat önmagára, *β)* több fogalomra viszonyítva.

a) A fogalom önmagára viszonyítva, az értelmi világ egy ideális egésze, melyet a gondolás, mint fogalmazás abstractio, reflexio és combinatio útján hoz létre. Az abstractio oly gondolási tétkedés, mely által a gondolás mindentől abstrahál, mi a kiemelt valósághoz és lényeges jegyeihez nem tartozik, a reflexio a kiemelt valóságra irányul s különösen a valóság lényeges jegyeit ügyeli meg, a combinatio a két gondolási tétkedést összerűleg folytatja, következőleg abstrahál is, reflectál is. Ily módon származik a fogalom. Vegyük például az emberi lélek fogalmát. A lélek mint valóság a sok valóság sorából egyedül van kiemelve. Midő ez történik, akkor a gondolás minden egyéb valóságtól abstrahál, de egyszersmint a kiemelt lélek valóságára reflectál, következőleg combinál. Most a combinatio útján, a megegyezés törvénye szerint, a lélek lényegére és lényeges jegyeire u. m. az érzésre, a gondolásra, akarásra és lényre ($A = a + b + c + d$) reflectál, és azután abstracte veszi a megügyelt lényeges jegyeket a lélektől, egyesíti az egység törvénye sze-

rint az öntudaton belül egy gondolati egységbe ($a + b + c + d = A$), az érző, gondolkodó és akaró lény lélek. Ezen gondolati egység fogalom. A fogalom e szerint az öntudatos fogalmazás eredménye. A fogalom Horváth Cyrill concret logikája szerint nem pusztá forma, mint a formalis logika szerint, hanem concretum, melyben objective a fogalmi tárgy és lényeges jegyei az igenleges azonosság törvénye szerint öntudatosan vannak megtudatolva és subjective idealis formában az öntudaton belül fel fogva. Következőleg a fogalomban az ideális forma azonos, megegyező és egységben levő a lényeg azonosságával, jegyeinek sokaságával és egységével. Az ily fogalmat a gondolás fogalomszerű tudásban birtokolja, a minőre jutott volt Socrates az inductio, mint fogalmazási módszer és a definitio, mint a fogalom szerkesztése által.

A lényeg összes jegyeinek öntudatos egységben való fogalomszerű birománya teszi a fogalom tartalmát. Ha a gondolás a lényegét sok fogalmi tárgyban azonosnak, megegyezőnek és egységben levőnek gondolja: úgy a fogalmi tárgyak, mint valóságok a lényeg közös birtokolásánál fogva a fogalom körét, vagyis terjedékét teszik. Mind a tartalom, mind a terjedék között szükségképeni viszony létezik. Például a növény lényege bennvan valamennyi növényországi egyedben. A növény lényege a növényfogalom tartalmának gondoltatik, a növény egyedei pedig, melyekben a növény lényege bennvan s így a közös birtoklásnál fogva mind a lényeg alatt vannak, a növényfogalom terjedékében gondoltatnak. A növényfogalom tartalma az alatta foglalt terjedék növényi valóságaira nézve nemfogalomnak, a tartalom terjedékében létező növényi valóságok faj- és egyedfogalmaknak nevezetnek.

Ha a fogalom tartalma terjedéki viszonyában, a terjedék tartalmi viszonyában és a kettő összerű egységében tekintetik, úgy a viszony fordított alakot mutat. Ennek oka a fogalom tartalma, terjedéke és a kettő összerű egységének quantitativ természetében rejlik, melyből folynak azon törvények, melyek szerint a tartalom, terjedék és a kettő egysége közötti viszony fordított alakban módosul.

aa) A tartalomnak a terjedéssel való viszonya következő törvény szerint alakúl. Minél nagyobb a fogalom tartalma, annál kisebb terjedéke. Például az egyedfogalom tartalma, mely nemi, faji és egyedi jegyeket foglal magában, nagy, de terjedéke, mely az egyediség jegyén kívül semmire sem hat ki, kis körű.

(Folyt. köv.)

Nagyvárad.

Dr. Nemes Imre.

É R T E S I T Ő.

Philosophische Studien. 2-ter Band, 3-tes Heft. Herausg. von Wilh. Wundt. Ily cím alatt Wundt Vilmos már 1881 ben indított meg egy vállalatot, mely minden előzetes program nélkül, időhöz nem kötött füzetekben szolgál a philosophia ügyének. A lefolyt 3 év alatt 7 füzet jelent meg, melyekből 4 képez egy kötetet. Az első kötet végén Wundt néhány szóval védte volt a vállalat szükségességét a »Philos. Monatshefte« támadása ellen (Horowitz írta) s annak ezentüli teendőjét kivált a »kísérleti lélektan felépítésében« találja, de úgy, hogy ezen kívül más elvi kérdésekhez is hozzá szól a neki sajtóságos irányban. Ezen irány jellemzője az, hogy abstract fejtegetéseket mellőz és folyton a positiv ismeretekkel igyekszik összefüggésben és érintkezésben maradni. Az 5., 6. és 7. füzet tartalma világos képet nyújt a vállalat törekvéseiről.

Ezen tartalom nagy része lélektani, még pedig vagy kísérleti vagy speculatív irányú. Kísérletiek a következő cikkek: Neue Versuche über den Zeitsinn von Volkmar Estel; — Die zeitlichen Verhältnisse der Willensthätigkeit von Julius Merkel; — Zur Frage der Gültigkeit des Weberschen Gesetzes bei Lichtempfindungen von Dr. Emil Kräpelin. — Elméldők: Über das Webersche Gesetz von W. Wundt; — Zur Geschichte der abstracten Begriffe und Theorie von W. Wundt; — Erfundene Empfindungen von W. Wundt.

E lélektani részleteken kívül természetphilosophiai kérdésekkel is foglalkozik, pl. Die logischen Grundlagen der Systematik der Organismen von Dr. Reinhold Körner; — Über die wissensch. Fassung

aa) A tartalomnak a terjedéssel való viszonya következő törvény szerint alakúl. Minél nagyobb a fogalom tartalma, annál kisebb terjedéke. Például az egyedfogalom tartalma, mely nemi, faji és egyedi jegyeket foglal magában, nagy, de terjedéke, mely az egyediség jegyén kívül semmire sem hat ki, kis körű.

(Folyt. köv.)

Nagyvárad.

Dr. Nemes Imre.

É R T E S I T Ő.

Philosophische Studien. 2-ter Band, 3-tes Heft. Herausg. von Wilh. Wundt. Ily cím alatt Wundt Vilmos már 1881 ben indított meg egy vállalatot, mely minden előzetes program nélkül, időhöz nem kötött füzetekben szolgál a philosophia ügyének. A lefolyt 3 év alatt 7 füzet jelent meg, melyekből 4 képez egy kötetet. Az első kötet végén Wundt néhány szóval védte volt a vállalat szükségességét a »Philos. Monatshefte« támadása ellen (Horowitz írta) s annak ezentüli teendőjét kivált a »kísérleti lélektan felépítésében« találja, de úgy, hogy ezen kívül más elvi kérdésekhez is hozzá szól a neki sajtóságos irányban. Ezen irány jellemzője az, hogy abstract fejtegetéseket mellőz és folyton a positiv ismeretekkel igyekszik összefüggésben és érintkezésben maradni. Az 5., 6. és 7. füzet tartalma világos képet nyújt a vállalat törekvéseiről.

Ezen tartalom nagy része lélektani, még pedig vagy kísérleti vagy speculatív irányú. Kísérletiek a következő cikkek: Neue Versuche über den Zeitsinn von Volkmar Estel; — Die zeitlichen Verhältnisse der Willensthätigkeit von Julius Merkel; — Zur Frage der Gültigkeit des Weberschen Gesetzes bei Lichtempfindungen von Dr. Emil Kräpelin. — Elméldők: Über das Webersche Gesetz von W. Wundt; — Zur Geschichte der abstracten Begriffe und Theorie von W. Wundt; — Erfundene Empfindungen von W. Wundt.

E lélektani részleteken kívül természetphilosophiai kérdésekkel is foglalkozik, pl. Die logischen Grundlagen der Systematik der Organismen von Dr. Reinhold Körner; — Über die wissensch. Fassung

des Galileischen Beharrungsgesetzen von Ludwig Lange

Mindezen cikkegek igen figyelemreméltó, igazán tudományos irányban haladnak, folytonos tekintettel levén a tapasztalati adatokra s a tudományok positiv alapelveire s módszereire.

A M. Phil. Szemle a kísérleti lélektanra vonatkozó kutatások egy részét olvasóinak szeme elé már 1882-ben állította (I. évfoly. 102. laptól kezdve) s örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy e derék vállalatnak újabb kutatásait is közölhesse. A most megjelent 2. köt. 3-dik füzeté 5 cikket közöl, ugymint: 1. Zur Psychologie des Komischen. II. Von Dr. Emil Kraepelin. 2. Untersuchungen über den Umfang des Bewusstseins bei regelmässiger aufeinander folgenden Schalleindrücken von Georg Dietze. 3. Die Methode der richtigen u. falschen Fälle in ihrer Anwendung auf Schallempfindungen von Gustav Lorenz. 4. Über die Frage des Weber'schen Gesetzes und Periodicitätsgesetzes im Gebiete des Zeitsinnes von Dr. Volkmar Estel. 5. Zur Kritik des Seelenbegriffes von Dr. W. Wundt. Ezen cikkegek közül e két utolsó polemikus színezetű s annyiban nem annyira közérdekű, hogy részletesebben foglalkozunk vele; a 3-ik a kérdéses módszer helyes fogalmazását vitatja a hallási adatok alapján. Az első kettő azonban oly érdekes, s az egész irányra nézve oly jellemző, hogy részletesebb ismertetése tanulságos és azért szükségesnek látszik.

1. Dr. Kraepelin Emil »A komikum lélektanáról« már a 2-ik kötet 1-ső füzetében kezdett értekezni s azért cikkét ezen helyen kezdjük meg; a mostani 3-ik füzetben befejezte.

Kraepelin úr a komikumnak lélektani analysisét kívánja adni, tehát

1. a komikum lényegét felderíteni s az azt előidéző okok szerint összeállítani annak fajait

2. a komikummal járó érzelmek analysisét adja

3. annak kitörését reflexmozdulatokba tárgyalja.

2. Első sorban tehát azon okokat keresi, melyek a komikum hatását bennünk létesíteni képesek. Az egyes érzéki tapasztalat (egyszerű hang, szín, tapintás) komikumi hatással nem bír. A komikum forrása annál fogva csak a képek lefolyásában és kapcsolódásában keresendő s Kraepelin úr úgy találja, hogy a komikum előfeltétele két képben található, melyek bizonyos hasonlatosság alapján összeköttenek, de ezen összefoglalás a két kép értelmi ellentétén (intellectueller Contrast) hajótörést szenved.

Az értelmi ellentét legelemibb formáját ott találjuk, a hol egy egyszerű külső hatás részben alárendelkezik előbbi tapasztalatainknak, részben pedig velök ellentétbe is lép. Ez a szemléletnek komikum a (Anschauungskomik), pl. a parasztnevet a szercsen felett, kit legelőször látott. Ennek az ellentétnek az alapja az incongruenzia belső kész képünk és ezen új kép közt, s azért míveletlen emberek különösen a testi torzalakokon szoktak nevetni. Ide tartozik az utánzás komikuma, mely a caricaturában találja kifejezését.

Magasabb fokú a helyzet komikum a (Situationskomik). Itt többé nem egyes érzéki nyugvó kép, hanem valamely cselekvés vagy azoknak sora az, mi komikus. Az emberi cselekedeteknél a helyzet komikuma különösen a cél és az eszközök meg nem felelőségét szokta kiragadni, pl. a vak, ki a legelésző lótól udvariasan az utat kérdi stb. Ezen komikum nemcsak az emberek cselekedeteit használja fel, hanem az állatokéit is, pl. a kecskebak, mely dühösen nekiront saját tükörképének.

S ez átvezet a komikum két nagy csoportjára: az önkénytelen (helyzeti) és az önkényes komikumra; ez utóbbi összekeresi az ellentéteket s azért élces (Witz), míg az előbbi azokat készen találja. Ha ezen komikum a nyelv közvetítésével áll elő, akkor a komikumnak harmadik főfaját nyerjük: az élces komikumot (das witzig-komische).

Az élce azon ügyesség, mely meglepő gyorsasággal kapcsol össze két tartalmilag egymástól egészen különböző képet s annyinyiban legtöbb esetben szándékos komikum. Fajait Kraepelin úr azon mód szerint osztja be, mely szerint a képek kapcsolhatnak. Ennek alapján két nagy csoportot állít fel, úgymint: 1. az egyikben a tertium comparationis, mely összekapcsol, külső, — associativ megszokás; 2. a másodikban ugyanaz belső, — apperceptiv vagy logikai vonatkozás.

Az első csoport az Associationswitz (a mint Hecker nevezte). Ennek alakzatai: *a*) a hangélc (Klangwitz), pl. a Kalauerék, hogy a philisteusok csinálták az első szódavizet, mert azt mondja az irás: »Die Philister, so da Wasser tranken.« Ilyen elven alapulnak a »rejtélyes feliratok« is, a sajtóhibák (pl. »er dudelte 3 Jahre« a helyett, hogy »er duldete«) stb.; *b*) a hol a hasonló hangzás teljes, ott a hangélc a kétértelmű élce (Doppelsinnwitz) felé közeledik (Hecker), pl. a költő-király azt kérdi az élces fősvénytől annak kalapjára mutatva: »Filz« ? s azt a választ nyeri: »Wasserdichter.« A kétértelmű élce első alakja *a*) a szójáték, pl. »Pl. »Schiller's Handschuh geht nicht über Goethe's Faust.« Ennek alfajai: *aa*) a limitáló szójáték, melyet ugyanazon szó különböző tág felfogása hoz elő, pl. Mózes volt az első privatdocent, mert azt mondja róla az irás:

»Sie höreten ihn nicht.« Ezzel rokon az Oxymoson. $\beta\beta$) a két értelmű constructio, pl. »Bevétel előtt megrázandó« t. i. a beteget rázták meg jól. A szójátékokhoz sorakoznak a kiferdített fordítások is, pl. »je viens avec le cheval joyeux« — »ich komme mit der frohen Mär«. — S éppen ide az ironia is számítandó.

S éppen ide az ironia is számítandó.

Az ironia az associativ kapcsolás sajátosságánál fogva átmenetet képez az élceknek fentemlített második fajához: az a p p e r c e p t i v é l c e k h e z. Ezek vagy 1) élces itéletek vagy 2. élces zárlatok. A m a z rendszeren meg nem férő fogalmakat boronál össze s lehet vagy α) egymást kizárók egyesítése pl. a Lichtenberg-féle sárgarezes kulcslyuk, β) vagy egymáshoz tartozóknak elszakítása pl. kés penge és nyél nélkül. E m e z az élces zárlat, vagy alárendeltségre vagy o k v i s z o n y r a alapul. Az első pl. Lichtenberg »kettős gyermekkanál ikrek számára.« A másokra például Kant megjegyzése szolgálhat azon emberről, kinek egy tengeri vihar alkalmával megöszült az állhaja. A h y p e r b o l a ide tartozik.

E szerint van 3 komikumi csoport: 1. a szemlélet, 2. a helyzet komikuma, 3. az élces komikum. Ez utóbbi associativ vagy logikai. Az associativ vagy a) hangélc, b) kétértelmű élc alfajával. A logikai pedig vagy élces itélet vagy élces zárlat.

II. Az okok felsorolása után Kraepelin úr azon é r z e l m i h a t á s t vizsgálja, melyet a komikum emberi lélekben előidéz. A komikumi ellentét hatásai közt főszerepet játszanak a k e d v é r z e t e k (Hecker fejtegette legjobban), a mit abból is láthatni, hogy az élc mindenütt szívesen látott vendég. De ezen kedv-érzet nem tiszta; nem oly egyszerű mint a szép, jó és igaz kedvérzetei. Ennek oka abban rejlik, hogy a komikumban két kép egyeztetését kíséreljük meg, de ezen egyeztetés csak r é s z b e n sikerül. Ezen nem sikerülés érzete belevegyül a komikum kedvérzetébe s azt vegyessé teszi. Ámde nem minden érzési ellentét már ezen ellentét voltánál fogva komikus is; azzá csak ott válik, a hol a kedvérzet felébe kerekedik a tárgy nehézségeiből eredt fájdalom. Azért már Aristoteles is *ἀπόρρηταιχαι ἀπόσογ*-t kívánva látta ezen tényezőt a komikum természetében. Ha valamely ellentét csökkentése által a fájdalmas érzetet megszüntetjük, akkor a tiszta kedvérzet marad hátra; megfordítva pedig a kedvérzet megszüntetésével a rút, borzasztó vagy képtelen érzeteit idézhetjük fel.

A komikum különböző fajainál különböző érzelmek lépnek fel. A s z e m l é l é s i komikumnál t. i. az ugynevezett »a e s t h e t i k a i« érzelmek játszzák a főszerepet, minthogy itt a szemlélet egyes részeinek disharmoniaja egymás közt vagy

más előttünk ismeretes képekkel fordul elő. Ezen disharmonia okvetetlenül aesth. visszatetszést hoz elő. A helyzet komikumánál ellenben az »erkölcs« érzelmek lépnek fel, mennyiben ennek főforrása az emberi célok s azok megalósítása közti meg nem egyezés. Ide tartozik a naiv, a humornak vegyes érzetei. Végre az élces komikumban »logikai« kedvézetek lépnek fel, mennyiben azok forrása a képek értelmében azaz logikumában keresendő.

Sígy a komikum lélektanában a komikum egyes fajaival párhuzamban haladnak különböző érzelmi alakzatok is t. i. a szemléleti komikummal az aesthetikaiak, a helyzetivel a moralisak, az élcel a logikaiak.

III. A komikum hatásának egyik alkotó részét végre az azt kísérő reflexmozdulatok is képezik, melyeket nevelésnek nevezünk. Az ellentét a képek közt ugyanis feszültséget hoz létre belsőkben, mely vagy lassan (új lelki állapotok feltüntével) vagy rögtöni kitörés által enyhül. A feszültség magassága függ pillanatnyi erejétől és az érzelmek nemétől. A komikumnak ezen hatását drastikumnak nevezik s mivel neki megfelelő állapotot a physiologiában a csiklándoztatónak érzeteiben találunk, azért Hecker arra alapította a nevetésnek physiologiáját. A gyengéd bőringerek ugyanis a sympathicusra hatva a kis véredények összehúzódását s ezzel azok izomtonusának emelkedését okozzák; ezzel jár a fejben a nyomásnak csökkenése, melynek megszüntetésére céloznak védelműl a nevetés expirativ mozdulatai. Ugyanezen momentumokat Hecker a komikumnál is találja, a mit azon tapasztalat is támogat, hogy csiklándoztatásnál és komikumnál egyaránt fordul elő a szem pupillájának tágulása.

A drastikum már most nincs kizárólag egy fajához kötve a komikumnak; ennél fogva nem a képek tartalmától, hanem az ellentét erejétől, intenzitásától függ a drastikumnak is ereje. Minél élesebb az ellentét, annál nagyobb a visszatetszés érzete, mely ha a kedvézettel egyenlő erejű, a komikum elérte határát. Az ellentét ezen fokozását két módon lehet elérni, vagy 1. a képek kiválasztása vagy 2. azoknak maximalis erővel a tudatba emelése által. Ugy pl. a szemléleti komikum annál erősebb, minél közelebb áll az utánzat a caricaturához; viszont a komikum emlékezésünkben sokkal gyengébben hat, mint közvetlenül, a pillanatban. Ez utóbbit még azzal is lehet fokozni, hogy eleintén a tudatba csak az egyik képet állítjuk erősen s aztán hirtelen felváltjuk annak contrastképével. Ez esetben csaldásal van dolgunk s erre szól Kant meghatározása, hogy a komikum »egy affectus, mely feszült várakozásnak a semmibe való hirtelen elváltozásából ered.«

A komikum drasztikus hatása ennél fogva pusztán a lélektani ellentét nagyságától függ.

Az értekezés velejét Kraepelin úr e szavakba foglalja össze: »Nem minden értelmi, nem minden érzési ellentét, nem minden megsalt várakozás hat komikusan, hanem csak azon azon váratlan értelmi ellentét, mely bennünk aesthetikai, ethikai vagy logikai érzelmek ellentétét a kedvérzet túlnyomósága mellett idézi fel.«

2. A második cikk a kísérleti lélektanok egy oly térére való átvitelét és sikeres kiterjesztését mutatja, a melyen a pusztán belső érzékre támaszkodó lélektan semmi pozitív eredményt nem tudott elérni. Azon kérdésre ugyanis: hány képnek van egyszerre helye a tudat terében? némelyek metaphysikai okoknál fogva azt mondták, hogy csak egynek (Waitz és Steinthal); mások legalább kettőt mondtak (Fortlage és Herbart), de többet is engedtek meg. Hamilton (Lectures on metaphysics I. 254) igen primitív kísérlettel 6—7 képből állapította meg a maximumot.

Minthogy a belső megfigyelés ellentétes eredményeket hoz létre, kísérleti úton kellett a kérdésre feleletet adni. Ezt teszi Georg Dietze úr »Untersuchungen über den Umfang des Bewusstseins bei regelmässig auf einander folgenden Schalleindrücken.« Az igen elmésen véghez vitt kísérleti megfejtésnek alapja a következőben rejlik.

Képeink, ha egymás után lépnek fel a tudatban, annak fősugarán (Blickpunkt) keresztül haladnak el s minél távolabb állanak ettől, annál homályosabbak, míg végre bizonyos határon eltűnnek. Ha tehát meghatározzuk, hány kép fekszik a tudat határán épen letűnő és a fősugarba épen belépő két kép között, akkor megtudtuk, hány képet bír a tudat egyszerre befogadni vagyis tudjuk annak kapacitását (terjedelmét). Ezen megfontolásnak megfelelőleg lett a kísérlet berendezve. Az egymásutáni képeket egy metronomnak szabályosan egymásra következő ingaütései adták; ezen ingaütések közül az egy sort kezdőket harangütéssel jelölték meg s az által nyerték a fent említett két határpontot, melyek közt a tudatba férő képek száma objective volt megszámlálható. Ezen megszámlálást nem azon személy vitte véghez, a kivel a kísérletet eszközölték, hanem a kísérletező maga, — úgy, hogy először egy kísérleti sort képző ütéseket végzett, azután a harangütéssel jelezte a másik sor kezdetét, a melyet az illető személynek az elsővel össze kellett hasonlítania. Tehát, ha

a normalis szám volt: 8
 az összehasonlítható pedig:

7, 8, 7, 9, 9, 8, 7, 8, 9, 8 — akkor a figyelő személy

összehasonlító ítélete volt: kisebb egyenlő. k. nagyobb. e. e. k. n. n. e.

Ebből az egyezés fokát nyerték = 0·8, azaz: az ítélet és az objectiv tényállás közti megegyezés vagyis a teljes ítéletek viszonyát az összes ítéletek számához.

A kísérleteknél az ingaütések idejét változtatták s ily módon azon viszonyt is találták, melyben a tudat terjedelme van a képek lefolyási gyorsaságával. Ha az ingaütések azon száma meg lett állapítva, mely azok bizonyos gyorsasága mellett még egy csoportba volt foglalható, akkor a tudat kapacitása meg volt állapítva. Mert hogy ez összefoglalás lehetséges legyen, ahhoz szükséges a kezdő és végző képnek a tudatban megmaradása.

A kísérletek eredményei a következők.

I. Ha az intervallum (=t) 5^s0, vagy t = 4^s5 vagy t = 4^s2⁵ volt, akkor az ingaütések legcsekélyebb száma sem volt egységbe foglalható; nem mintha a szám iránt ingadoztak volna, hanem minden kép, azaz hangbenyomás külön lett felfogva s önkénytelenül megszámlálva. A változtatott intervallumokból kiderült azon fontos eredmény, hogy a szabályosan egymásra következő hatások száma, melyeket a tudat még egy sorba összefoglal, nagy mértékben azon gyorsaságtól függ, melylyel a hatások egymást felváltják, egy eredmény, melyet már Wundt is egy megelőző alkalommal nyert volt.

Ezen első eredményt tehát ekkép lehet fogalmazni: »Szabályosan egymásra következő képeknél a tudat terjedelme a gyorsaságnak functiója, melylyel az egyes képek egymást követik.«

Ezen functio közelebb megvizsgálása kiderítette, hogy az ingaütéseknél van bizonyos időpont, melyben a képek lehetõ legnagyobb szám a még összefoglalható; egy másik, a hol a képek összefoglalásának lehetősége kezdődik; egy harmadik, a hol megszűnik.

A felső pontot a kísérletek megegyezõleg 4 mp.-nél mutatták; valamivel nagyobb intervallumnál az összefoglalás lehetősége megszűnt. Ezen intervallumnál a képek száma 4, páratlan száma: 3.

Az alsó vagy kezdő pont meghatározásánál eltérések voltak észlelhetők az egyes személyek szerint. Az egyiknél 0·21 mp., másnál 0·16 mp., egy harmadiknál 0·11 mp.-nél minden összefoglalás lehetetlen volt.

Ezen két határérték közt fekszik azon t, melynél a legnagyobb szám összefoglalása legkedvezőbb körülményekre talált.

Eltelkintve személyes eltérésektől, ezen intervallum 0.3 és 0.18 mp. közt fekszik. Ezen időköznel, ha semmi csoportosítása az egyes képeknek nem áll elő, az összefoglalható képek páros száma 16, páratlan száma 15. Ha ezen csoportosítást segítségül vesszünk, akkor a maximum 40 kép, páratlan számmal 35 v. 37 (talán 39 is).

Azonban a tudat kapacitása nem növekszik egyenlő arányban a hatások gyorsaságával. Mihelyest azon gyorsaság lett elérve, melynel a képek bizonyos száma felfogható, bizonyos pontig a gyorsaság növekedése nem vonz maga után semmi területmi növekedést a tudatban. Innentől gyorsabban növekszik egész azon pontig, a hol a lehető legtöbb kép összefoglalása áll elő. Még pedig a különbség iránti érzékenység annál nagyobb, minél nagyobb a gyorsaság.

Maga Dietze úr ez eredményt ekkép foglalja össze (386 l.): »Viszonylag egyszerű és szabályosan egymásra következő hatásoknál a képek száma, melyeket a tudat összefoglalhat, teljességgel függ az egymásutániség gyorsaságától. A legkedvezőbb gyorsaság van 0.3 egész 0.2 mpnyi intervallumnál. Ezen jelzett esetben a tudat maximalis terjedelme 16 kép, ha a hatások csak kettős (2—2) csoportokba foglaltatnak, 40 kép vagy kevéssel több 40-nél ellenben, mihelyest a képek alkalmas módon nagyobb csoportokba foglaltatnak.«

II. Ezen kívül a képek számának minősége is befolyással bír az összefoglalás kedvező lefolyására.

Ez egyrészt abban nyilatkozik, hogy a kedvező szám mindig páros, nem páratlan. A párosak közt előnyt nyújtanak 4, 6, 8, 16, azután jönnek 10, 12, 14, 18. A páratlanok közt 3, 5, 7 a legalkalmasabb, legnehezebb 11 és 13, míg 17-nek összefoglalása teljességgel lehetetlen.

Másrészt abban is nyilatkozik ez, hogy a csoportok nagysága korlátolt legyen s így azok száma is. Egy csoportba lettek foglalva 3, 4, 5, 6, 8 (ez a legalkalmasb) ritkán 10 hatás; a csoportok öszszáma pedig 6.

Mindezen eredmények csak szabályos egymásutánnál érvényesek; szabálytalan intervallumok mellett ez nem lehetséges.

III. A kísérletek egyúttal a képek lefolyására is vetettek fényt vagyis azon kérdésre: mely viszonyban állanak egymással azon képzetek világossági fokai, melyeket a tudat egy sorba foglalt össze?

Ezen világosság függ 1. a képnek a fősugártól való távolságától és 2. azon erőttől, melylyel a képzetek apperceptiáltattak (fel lettek fogva)?

Azaz 1. a legtávolabb eső kép leggyengébb erejű; 2. két csoportnál az első kép erősebb, mint a következő, pl. ha 2-es csoportokba foglaltuk, akkor minden csoportnak kezdő képét

nagyobb erővel fogjuk fel, mint a többi. Ha pl. 8 kép lett összefoglalva, akkor a legvilágosabb az 1., csekélyebb az 5., még gyengébb a 3. és 7-ik kép, s leggyengébbek a többi benyomások. Ha pedig 5 a képek száma, akkor legerősebb 1, gyengébb 3, még gyengébb a 7, — a többiek ezeknél is gyengébbek. Ezen körülmény nyilván az egyes ítések emelkedésében és leszállásában birja okát.

Ezen kísérleti eredmények bizonyosan több ponton correctiót és kiegészítést fognak nyerni. Ugy pl. mindenesetre pontosabban kellend majd meghatározni a legkedvezőbb időpontot, melyre nézve a 0:3 és 0:18 mp. igen nagy intervallum, mely correctiót azonban több személynek megfigyelése könnyen fog nyújthatni. A képek lefolyására vonatkozólag pedig a kísérletek nagyon kezdetleges és még nem értékesíthető általánosságban mozognak. Hasonlóan megoldást vár azon kérdés, hogy szabálytalan intervallumoknál milyen lesz a legkedvezőbb időpont más érzékletekre nézve miként állapítandó meg; mert csak akkor lesz lehetséges egy általános képletet megállapítani, mely az egyidőben a tudatban levő képzetek számára nézve érvényes. Mindezekre azonban Wundt úr elmés iskolája ép úgy fog módokat találni, mint milyen meglepő találékonysággal birt sok olyan kérdést már is megközelítő potossággal megfejteti, melyekre a belső megfigyelésre épülő, inkább elmélődő és magyarázó lélektan felelni sehogy sem tudott. Elvileg azonban előleg is megtartandó, hogy a lélektan helyesen magyarázni csak akkor fog, mikor pontos mérései lesznek. S annyiban a legnagyobb örömmel kell mindazon kísérleteket fogadnunk, ha kezdetlegesek is, melyek ezen positiv tényadatokat napfényre hozzák. Mert ez az első lépés egy valóban positiv alapokon nyugvó s ezeknek alapján magyarázó, igazán speculativ lélektan megalkotásához.

Budapest.

Böhm Károly.

B.K. A philosophia helytfoglalása főiskoláink tanrendjében az 1884/5. iskolai év 2-ik feléről.

Úgy gondolkozunk, hogy okozati összefüggés van a közt mit és mennyit tanítanak felsőiskoláink a philosophiából s a közt, mennyi szükségérzet él e tekintetben közönségünkben. A helyzet tisztán látása érdekéből tehát jónak találtuk közölni felsőbb tanintézeteink tandrendjéből a philosophiai studiumokra vonatkozó előadásokat.

Előzetesen megjegyezzük, hogy középiskoláinkban, melyekre jobbra a ministerialis tanterv ad mértéket, a philosophia az utolsó osztályban 3 heti órán van képviselve, tárgya lélektani bevezet-

aa) A tartalomnak a terjedéssel való viszonya következő törvény szerint alakúl. Minél nagyobb a fogalom tartalma, annál kisebb terjedéke. Például az egyedfogalom tartalma, mely nemi, faji és egyedi jegyeket foglal magában, nagy, de terjedéke, mely az egyediség jegyén kívül semmire sem hat ki, kis körű.

(Folyt. köv.)

Nagyvárad.

Dr. Nemes Imre.

É R T E S I T Ő.

Philosophische Studien. 2-ter Band, 3-tes Heft. Herausg. von Wilh. Wundt. Ily cím alatt Wundt Vilmos már 1881 ben indított meg egy vállalatot, mely minden előzetes program nélkül, időhöz nem kötött füzetekben szolgál a philosophia ügyének. A lefolyt 3 év alatt 7 füzet jelent meg, melyekből 4 képez egy kötetet. Az első kötet végén Wundt néhány szóval védte volt a vállalat szükségességét a »Philos. Monatshefte« támadása ellen (Horowitz írta) s annak ezentúli teendőjét kivált a »kísérleti lélektan felépítésében« találja, de úgy, hogy ezen kívül más elvi kérdésekhez is hozzá szól a neki sajtóságos irányban. Ezen irány jellemzője az, hogy abstract fejtegetéseket mellőz és folyton a positiv ismeretekkel igyekszik összefüggésben és érintkezésben maradni. Az 5., 6. és 7. füzet tartalma világos képet nyújt a vállalat törekvéseiről.

Ezen tartalom nagy része lélektani, még pedig vagy kísérleti vagy speculatív irányú. Kísérletiek a következő cikkek: Neue Versuche über den Zeitsinn von Volkmar Estel; — Die zeitlichen Verhältnisse der Willensthätigkeit von Julius Merkel; — Zur Frage der Gültigkeit des Weberschen Gesetzes bei Lichtempfindungen von Dr. Emil Kräpelin. — Elmélődők: Über das Webersche Gesetz von W. Wundt; — Zur Geschichte der abstracten Begriffe und Theorie von W. Wundt; — Erfundene Empfindungen von W. Wundt.

E lélektani részleteken kívül természetphilosophiai kérdésekkel is foglalkozik, pl. Die logischen Grundlagen der Systematik der Organismen von Dr. Reinhold Körner; — Über die wissensch. Fassung

des Galileischen Beharrungsgesetzen von Ludwig Lange

Mindezen cikkegek igen figyelemreméltó, igazán tudományos irányban haladnak, folytonos tekintettel levén a tapasztalati adatokra s a tudományok positiv alapelveire s módszereire.

A M. Phil. Szemle a kísérleti lélektanra vonatkozó kutatások egy részét olvasóinak szeme elé már 1882-ben állította (I. évfoly. 102. laptól kezdve) s örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy e derék vállalatnak újabb kutatásait is közölhesse. A most megjelent 2. köt. 3-dik füzeté 5 cikket közöl, ugymint: 1. Zur Psychologie des Komischen. II. Von Dr. Emil Kraepelin. 2. Untersuchungen über den Umfang des Bewusstseins bei regelmässiger aufeinander folgenden Schalleindrücken von Georg Dietze. 3. Die Methode der richtigen u. falschen Fälle in ihrer Anwendung auf Schallempfindungen von Gustav Lorenz. 4. Über die Frage des Weberschen Gesetzes und Periodicitätsgesetzes im Gebiete des Zeitsinnes von Dr. Volkmar Estel. 5. Zur Kritik des Seelenbegriffes von Dr. W. Wundt. Ezen cikkegek közül e két utolsó polemikus színezetű s annyiban nem annyira közérdekű, hogy részletesebben foglalkozunk vele; a 3-ik a kérdéses módszer helyes fogalmazását vitatja a hallási adatok alapján. Az első kettő azonban oly érdekes, s az egész irányra nézve oly jellemző, hogy részletesebb ismertetése tanulságos és azért szükségesnek látszik.

1. Dr. Kraepelin Emil »A komikum lélektanáról« már a 2-ik kötet 1-ső füzetében kezdett értekezni s azért cikkét ezen helyen kezdjük meg; a mostani 3-ik füzetben befejezte.

Kraepelin úr a komikumnak lélektani analysisét kívánja adni, tehát

1. a komikum lényegét felderíteni s az azt előidéző okok szerint összeállítani annak fajait

2. a komikummal járó érzelmek analysisét adja

3. annak kitörését reflexmozdulatokba tárgyalja.

2. Első sorban tehát azon okokat keresi, melyek a komikum hatását bennünk létesíteni képesek. Az egyes érzéki tapasztalat (egyszerű hang, szín, tapintás) komikumi hatással nem bír. A komikum forrása annál fogva csak a képek lefolyásában és kapcsolódásában keresendő s Kraepelin úr úgy találja, hogy a komikum előfeltétele két képben található, melyek bizonyos hasonlatosság alapján összeköttenek, de ezen összefoglalás a két kép értelmi ellentétén (intellectueller Contrast) hajótörést szenved.

Az értelmi ellentét legelemibb formáját ott találjuk, a hol egy egyszerű külső hatás részben alárendelkezik előbbi tapasztalatainknak, részben pedig velök ellentétbe is lép. Ez a szemléletnek komikum a (Anschauungskomik), pl. a parasztnevet a szercsen felett, kit legelőször látott. Ennek az ellentétnek az alapja az incongruenzia belső kész képünk és ezen új kép közt, s azért míveletlen emberek különösen a testi torzálkokon szoktak nevetni. Ide tartozik az utánzás komikuma, mely a caricaturában találja kifejezését.

Magasabb fokú a helyzet komikum a (Situationskomik). Itt többé nem egyes érzéki nyugvó kép, hanem valamely cselekvés vagy azoknak sora az, mi komikus. Az emberi cselekedeteknél a helyzet komikuma különösen a cél és az eszközök meg nem felelőségét szokta kiragadni, pl. a vak, ki a legelésző lótól udvariasan az utat kérdi stb. Ezen komikum nemcsak az emberek cselekedeteit használja fel, hanem az állatokéit is, pl. a kecskebak, mely dühösen nekiront saját tükörképének.

S ez átvezet a komikum két nagy csoportjára: az önkénytelen (helyzeti) és az önkényes komikumra; ez utóbbi összekeresi az ellentéteket s azért élces (Witz), míg az előbbi azokat készen találja. Ha ezen komikum a nyelv közvetítésével áll elő, akkor a komikumnak harmadik főfaját nyerjük: az élces komikumot (das witzig-komische).

Az élce azon ügyesség, mely meglepő gyorsasággal kapcsol össze két tartalmilag egymástól egészen különböző képet s annyinyiban legtöbb esetben szándékos komikum. Fajait Kraepelin úr azon mód szerint osztja be, mely szerint a képek kapcsolhatnak. Ennek alapján két nagy csoportot állít fel, úgymint: 1. az egyikben a tertium comparationis, mely összekapcsol, külső, — associativ megszokás; 2. a másodikban ugyanaz belső, — apperceptiv vagy logikai vonatkozás.

Az első csoport az Associationswitz (a mint Hecker nevezte). Ennek alakzatai: *a*) a hangélc (Klangwitz), pl. a Kalauerek, hogy a philisteusok csinálták az első szódavizet, mert azt mondja az irás: »Die Philister, so da Wasser tranken.« Ilyen elven alapulnak a »rejtélyes feliratok« is, a sajtóhibák (pl. »er dudelte 3 Jahre« a helyett, hogy »er duldete«) stb.; *b*) a hol a hasonló hangzás teljes, ott a hangélc a kétértelmű élce (Doppelsinnwitz) felé közeledik (Hecker), pl. a költő-király azt kérdi az élces fősvénytől annak kalapjára mutatva: »Filz« ? s azt a választ nyeri: »Wasserdichter.« A kétértelmű élce első alakja *a*) a szójáték, pl. »Pl. »Schiller's Handschuh geht nicht über Goethe's Faust.« Ennek altajai: *aa*) a limitáló szójáték, melyet ugyanazon szó különböző tag felfogása hoz elő, pl. Mózes volt az első privatdocent, mert azt mondja róla az irás:

»Sie höreten ihn nicht.« Ezzel rokon az Oxymoron. $\beta\beta$) a két értelmű constructio, pl. »Bevétel előtt megrázandó« t. i. a beteget rázták meg jól. A szójátékokhoz sorakoznak a kiferdített fordítások is, pl. »je viens avec le cheval joyeux« — »ich komme mit der frohen Mär«. — S éppen ide az ironia is számítandó.

S éppen ide az ironia is számítandó.

Az ironia az associativ kapcsolás sajátosságánál fogva átmenetet képez az élceknek fentemlített második fajához: az a p p e r c e p t i v él c e k h e z. Ezek vagy 1) élces itéletek vagy 2. élces zárlatok. A m a z rendszeren meg nem férő fogalmakat boronál össze s lehet vagy α) egymást kizárók egyesítése pl. a Lichtenberg-féle sárgarezes kulcslyuk, β) vagy egymáshoz tartozóknak elszakítása pl. kés penge és nyél nélkül. E m e z az élces zárlat, vagy alárendeltségre vagy o k v i s z o n y r a alapul. Az első pl. Lichtenberg »kettős gyermekkanál ikrek számára.« A másokra például Kant megjegyzése szolgálhat azon emberről, kinek egy tengeri vihar alkalmával megöszült az álhaja. A h y p e r b o l a ide tartozik.

E szerint van 3 komikumi csoport: 1. a szemlélet, 2. a helyzet komikuma, 3. az élces komikum. Ez utóbbi associativ vagy logikai. Az associativ vagy a) hangélc, b) kétértelmű élc alfajával. A logikai pedig vagy élces itélet vagy élces zárlat.

II. Az okok felsorolása után Kraepelin úr azon é r z e l m i h a t á s t vizsgálja, melyet a komikum emberi lélekben előidéz. A komikumi ellentét hatásai közt főszerepet játszanak a k e d v é r z e t e k (Hecker fejtegette legjobban), a mit abból is láthatni, hogy az élc mindenütt szívesen látott vendég. De ezen kedv-érzet nem tiszta; nem oly egyszerű mint a szép, jó és igaz kedvérzetei. Ennek oka abban rejlik, hogy a komikumban két kép egyeztetését kíséreljük meg, de ezen egyeztetés csak r é s z b e n sikerül. Ezen nem sikerülés érzete belevegyül a komikum kedvérzetébe s azt vegyessé teszi. Ámde nem minden érzési ellentét már ezen ellentét voltánál fogva komikus is; azzá csak ott válik, a hol a kedvérzet felébe kerekedik a tárgy nehézségeiből eredt fájdalom. Azért már Aristoteles is *ἀπόρημαίτιχαι ἀδύνατοι*-t kívánva látta ezen tényezőt a komikum természetében. Ha valamely ellentét csökkentése által a fájdalmas érzetet megszüntetjük, akkor a tiszta kedvérzet marad hátra; megfordítva pedig a kedvérzet megszüntetésével a rút, borzasztó vagy képtelen érzeteit idézhetjük fel.

A komikum különböző fajainál különböző érzelmek lépnek fel. A s z e m l é l é s i komikumnál t. i. az ugynevezett »a e s t h e t i k a i« érzelmek játszzák a főszerepet, minthogy itt a szemlélet egyes részeinek disharmoniaja egymás közt vagy

más előttünk ismeretes képekkel fordul elő. Ezen disharmonia okvetetlenül aesth. visszatetszést hoz elő. A helyzet komikumánál ellenben az »erkölcsi« érzelmek lépnek fel, mennyiben ennek főforrása az emberi célok s azok megalósítása közti meg nem egyezés. Ide tartozik a naiv, a humornak vegyes érzetei. Végre az élces komikumban »logikai« kedvézetek lépnek fel, mennyiben azok forrása a képek értelmében azaz logikumában keresendő.

Sígy a komikum lélektanában a komikum egyes fajaival párhuzamban haladnak különböző érzelmi alakzatok is t. i. a szemléleti komikummal az aesthetikaiak, a helyzetivel a morálisak, az élcel a logikaiak.

III. A komikum hatásának egyik alkotó részét végre az azt kísérő reflexmozdulatok is képezik, melyeket nevelésnek nevezünk. Az ellentét a képek közt ugyanis feszültséget hoz létre belsőkben, mely vagy lassan (új lelki állapotok feltüntével) vagy rögtöni kitörés által enyhül. A feszültség magassága függ pillanatnyi erejétől és az érzelmek nemétől. A komikumnak ezen hatását drastikumnak nevezik s mivel neki megfelelő állapotot a physiologiában a csiklándoztatónak érzeteiben találunk, azért Hecker arra alapította a nevetésnek physiologiáját. A gyengéd bőringerek ugyanis a sympathicusra hatva a kis véredények összehúzódását s ezzel azok izomtonusának emelkedését okozzák; ezzel jár a fejben a nyomásnak csökkenése, melynek megszüntetésére céloznak védelműl a nevetés expirativ mozdulatai. Ugyanezen momentumokat Hecker a komikumnál is találja, a mit azon tapasztalat is támogat, hogy csiklándoztatásnál és komikumnál egyaránt fordul elő a szem pupillájának tágulása.

A drastikum már most nincs kizárólag egy fajához kötve a komikumnak; ennél fogva nem a képek tartalmától, hanem az ellentét erejétől, intenzitásától függ a drastikumnak is ereje. Minél élesebb az ellentét, annál nagyobb a visszatetszés érzete, mely ha a kedvézettel egyenlő erejű, a komikum elérte határát. Az ellentét ezen fokozását két módon lehet elérni, vagy 1. a képek kiválasztása vagy 2. azoknak maximalis erővel a tudatba emelése által. Ugy pl. a szemléleti komikum annál erősebb, minél közelebb áll az utánzat a caricaturához; viszont a komikum emlékezésünkben sokkal gyengébben hat, mint közvetlenül, a pillanatban. Ez utóbbit még azzal is lehet fokozni, hogy eleintén a tudatba csak az egyik képet állítjuk erősen s aztán hirtelen felváltjuk annak contrastképével. Ez esetben csaldásal van dolgunk s erre szól Kant meghatározása, hogy a komikum »egy affectus, mely feszült várakozásnak a semmibe való hirtelen elváltozásából ered.«

A komikum drasztikus hatása ennél fogva pusztán a lélektani ellentét nagyságától függ.

Az értekezés velejét Kraepelin úr e szavakba foglalja össze: »Nem minden értelmi, nem minden érzési ellentét, nem minden megsalt várakozás hat komikusan, hanem csak azon azon váratlan értelmi ellentét, mely bennünk aesthetikai, ethikai vagy logikai érzelmek ellentétét a kedvérzet túlnyomósága mellett idézi fel.«

2. A második cikk a kísérleti lélektanok egy oly térére való átvitelét és sikeres kiterjesztését mutatja, a melyen a pusztán belső érzékre támaszkodó lélektan semmi pozitív eredményt nem tudott elérni. Azon kérdésre ugyanis: hány képnek van egyszerre helye a tudat terében? némelyek metaphysikai okoknál fogva azt mondták, hogy csak egynek (Waitz és Steinthal); mások legalább kettőt mondtak (Fortlage és Herbart), de többet is engedtek meg. Hamilton (Lectures on metaphysics I. 254) igen primitív kísérlettel 6—7 képből állapította meg a maximumot.

Minthogy a belső megfigyelés ellentétes eredményeket hoz létre, kísérleti úton kellett a kérdésre feleletet adni. Ezt teszi Georg Dietze úr »Untersuchungen über den Umfang des Bewusstseins bei regelmässig auf einander folgenden Schalleindrücken.« Az igen elmésen véghez vitt kísérleti megfejtésnek alapja a következőben rejlik.

Képeink, ha egymás után lépnek fel a tudatban, annak fősugarán (Blickpunkt) keresztül haladnak el s minél távolabb állanak ettől, annál homályosabbak, míg végre bizonyos határon eltűnnek. Ha tehát meghatározzuk, hány kép fekszik a tudat határán épen letűnő és a fősugarba épen belépő két kép között, akkor megtudtuk, hány képet bír a tudat egyszerre befogadni vagyis tudjuk annak kapacitását (terjedelmét). Ezen megfontolásnak megfelelőleg lett a kísérlet berendezve. Az egymásutáni képeket egy metronomnak szabályosan egymásra következő ingaütései adták; ezen ingaütések közül az egy sort kezdőket harangütéssel jelölték meg s az által nyerték a fent említett két határpontot, melyek közt a tudatba férő képek száma objective volt megszámlálható. Ezen megszámlálást nem azon személy vitte véghez, a kivel a kísérletet eszközölték, hanem a kísérletező maga, — úgy, hogy először egy kísérleti sort képző ütéseket végzett, azután a harangütéssel jelezte a másik sor kezdetét, a melyet az illető személynek az elsővel össze kellett hasonlítania. Tehát, ha

a normalis szám volt: 8
 az összehasonlítható pedig:

7, 8, 7, 9, 9, 8, 7, 8, 9, 8 — akkor a figyelő személy

összehasonlító ítélete volt: kisebb egyenlő. k. nagyobb. e. e. k. n. n. e.

Ebből az egyezés fokát nyerték = 0,8, azaz: az ítélet és az objectiv tényállás közti megegyezés vagyis a teljes ítéletek viszonyát az összes ítéletek számához.

A kísérleteknél az ingaütések idejét változtatták s ily módon azon viszonyt is találták, melyben a tudat terjedelme van a képek lefolyási gyorsaságával. Ha az ingaütések azon száma meg lett állapítva, mely azok bizonyos gyorsasága mellett még egy csoportba volt foglalható, akkor a tudat kapacitása meg volt állapítva. Mert hogy ez összefoglalás lehetséges legyen, ahhoz szükséges a kezdő és végző képnek a tudatban megmaradása.

A kísérletek eredményei a következők.

I. Ha az intervallum (=t) 5^s0, vagy t = 4^s5 vagy t = 4^s2⁵ volt, akkor az ingaütések legcsekélyebb száma sem volt egységbe foglalható; nem mintha a szám iránt ingadoztak volna, hanem minden kép, azaz hangbenyomás külön lett felfogva s önkénytelenül megszámlálva. A változtatott intervallumokból kiderült azon fontos eredmény, hogy a szabályosan egymásra következő hatások száma, melyeket a tudat még egy sorba összefoglal, nagy mértékben azon gyorsaságtól függ, melylyel a hatások egymást felváltják, egy eredmény, melyet már Wundt is egy megelőző alkalommal nyert volt.

Ezen első eredményt tehát ekkép lehet fogalmazni: »Szabályosan egymásra következő képeknél a tudat terjedelme a gyorsaságnak functiója, melylyel az egyes képek egymást követik.«

Ezen functio közelebb megvizsgálása kiderítette, hogy az ingaütéseknél van bizonyos időpont, melyben a képek lehetõ legnagyobb szám a még összefoglalható; egy másik, a hol a képek összefoglalásának lehetősége kezdődik; egy harmadik, a hol megszűnik.

A felső pontot a kísérletek megegyezõleg 4 mp.-nél mutatták; valamivel nagyobb intervallumnál az összefoglalás lehetősége megszűnt. Ezen intervallumnál a képek száma 4, páratlan száma: 3.

Az alsó vagy kezdő pont meghatározásánál eltérések voltak észlelhetők az egyes személyek szerint. Az egyiknél 0,21 mp., másnál 0,16 mp., egy harmadiknál 0,11 mp.-nél minden összefoglalás lehetetlen volt.

Ezen két határérték közt fekszik azon t, melynél a legnagyobb szám összefoglalása legkedvezőbb körülményekre talált.

Eltelkintve személyes eltérésektől, ezen intervallum 0.3 és 0.18 mp. közt fekszik. Ezen időköznel, ha semmi csoportosítása az egyes képeknek nem áll elő, az összefoglalható képek páros száma 16, páratlan száma 15. Ha ezen csoportosítást segítségül vesszünk, akkor a maximum 40 kép, páratlan számmal 35 v. 37 (talán 39 is).

Azonban a tudat kapacitása nem növekszik egyenlő arányban a hatások gyorsaságával. Mihelyest azon gyorsaság lett elérve, melynel a képek bizonyos száma felfogható, bizonyos pontig a gyorsaság növekedése nem vonz maga után semmi területmi növekedést a tudatban. Innentől gyorsabban növekszik egész azon pontig, a hol a lehető legtöbb kép összefoglalása áll elő. Még pedig a különbség iránti érzékenység annál nagyobb, minél nagyobb a gyorsaság.

Maga Dietze úr ez eredményt ekkép foglalja össze (386 l.): »Viszonylag egyszerű és szabályosan egymásra következő hatásoknál a képek száma, melyeket a tudat összefoglalhat, teljességgel függ az egymásutániség gyorsaságától. A legkedvezőbb gyorsaság van 0.3 egész 0.2 mpnyi intervallumnál. Ezen jelzett esetben a tudat maximalis terjedelme 16 kép, ha a hatások csak kettős (2—2) csoportokba foglaltatnak, 40 kép vagy kevéssel több 40-nél ellenben, mihelyest a képek alkalmas módon nagyobb csoportokba foglaltatnak.«

II. Ezen kívül a képek számának minősége is befolyással bír az összefoglalás kedvező lefolyására.

Ez egyrészt abban nyilatkozik, hogy a kedvező szám mindig páros, nem páratlan. A párosak közt előnyt nyújtanak 4, 6, 8, 16, azután jönnek 10, 12, 14, 18. A páratlanok közt 3, 5, 7 a legalkalmasabb, legnehezebb 11 és 13, míg 17-nek összefoglalása teljességgel lehetetlen.

Másrészt abban is nyilatkozik ez, hogy a csoportok nagysága korlátolt legyen s így azok száma is. Egy csoportba lettek foglalva 3, 4, 5, 6, 8 (ez a legalkalmasb) ritkán 10 hatás; a csoportok öszszáma pedig 6.

Mindezen eredmények csak szabályos egymásutánáll érvényesek; szabálytalan intervallumok mellett ez nem lehetséges.

III. A kísérletek egyúttal a képek lefolyására is vetettek fényt vagyis azon kérdésre: mely viszonyban állanak egymással azon képzetek világossági fokai, melyeket a tudat egy sorba foglalt össze?

Ezen világosság függ 1. a képnek a fősugártól való távolságától és 2. azon erőttől, melylyel a képzetek apperceptiáltattak (fél lettek fogva)?

Azaz 1. a legtávolabb eső kép leggyengébb erejű; 2. két csoportnál az első kép erősebb, mint a következő, pl. ha 2-es csoportokba foglaltuk, akkor minden csoportnak kezdő képét

nagyobb erővel fogjuk fel, mint a többi. Ha pl. 8 kép lett összefoglalva, akkor a legvilágosabb az 1., csekélyebb az 5., még gyengébb a 3. és 7-ik kép, s leggyengébbek a többi benyomások. Ha pedig 5 a képek száma, akkor legerősebb 1, gyengébb 3, még gyengébb a 7, — a többiek ezeknél is gyengébbek. Ezen körülmény nyilván az egyes ítések emelkedésében és leszállásában birja okát.

Ezen kísérleti eredmények bizonyosan több ponton correctiót és kiegészítést fognak nyerni. Ugy pl. mindenestre pontosabban kellend majd meghatározni a legkedvezőbb időpontot, melyre nézve a 0:3 és 0:18 mp. igen nagy intervallum, mely correctiót azonban több személynek megfigyelése könnyen fog nyújthatni. A képek lefolyására vonatkozólag pedig a kísérletek nagyon kezdetleges és még nem értékesíthető általánosságban mozognak. Hasonlóan megoldást vár azon kérdés, hogy szabálytalan intervallumoknál milyen lesz a legkedvezőbb időpont s más érzékletekre nézve miként állapítandó meg; mert csak akkor lesz lehetséges egy általános képletet megállapítani, mely az egyidőben a tudatban levő képzetek számára nézve érvényes. Mindezekre azonban Wundt úr elmés iskolája ép úgy fog módokat találni, mint milyen meglepő találékonyssággal birt sok olyan kérdést már is megközelítő potossággal megfejteti, melyekre a belső megfigyelésre épülő, inkább elmélődő és magyarázó lélektan felelni sehogy sem tudott. Elvileg azonban előleg is megtartandó, hogy a lélektan helyesen magyarázni csak akkor fog, mikor pontos mérései lesznek. S annyiban a legnagyobb örömmel kell mindazon kísérleteket fogadnunk, ha kezdetlegesek is, melyek ezen positiv tényadatokat napfényre hozzák. Mert ez az első lépés egy valóban positiv alapokon nyugvó s ezeknek alapján magyarázó, igazán speculativ lélektan megalkotásához.

Budapest.

Böhm Károly.

B.K. A philosophia helytfoglalása főiskoláink tanrendjében az 1884/5. iskolai év 2-ik feléről.

Úgy gondolkozunk, hogy okozati összefüggés van a közt mit és mennyit tanítanak felsőiskoláink a philosophiából s a közt, mennyi szükségérzet él e tekintetben közönségünkben. A helyzet tisztán látása érdekéből tehát jónak találtuk közölni felsőbb tanintézeteink tandrendjéből a philosophiai studiumokra vonatkozó előadásokat.

Előzetesen megjegyezzük, hogy középiskoláinkban, melyekre jobbra a ministerialis tanterv ad mértéket, a philosophia az utolsó osztályban 3 heti órán van képviselve, tárgya lélektani bevezé-

nagyobb erővel fogjuk fel, mint a többit. Ha pl. 8 kép lett összefoglalva, akkor a legvilágosabb az 1., csekélyebb az 5., még gyengébb a 3. és 7-ik kép, s leggyengébbek a többi benyomások. Ha pedig 5 a képek száma, akkor legerősebb 1, gyengébb 3, még gyengébb a 7, — a többiek ezeknél is gyengébbek. Ezen körülmény nyilván az egyes ítések emelkedésében és leszállásában birja okát.

Ezen kísérleti eredmények bizonyosan több ponton correctiót és kiegészítést fognak nyerni. Ugy pl. mindenestre pontosabban kellend majd meghatározni a legkedvezőbb időpontot, melyre nézve a 0:3 és 0:18 mp. igen nagy intervallum, mely correctiót azonban több személynek megfigyelése könnyen fog nyújthatni. A képek lefolyására vonatkozólag pedig a kísérletek nagyon kezdetleges és még nem értékesíthető általánosságban mozognak. Hasonlóan megoldást vár azon kérdés, hogy szabálytalan intervallumoknál milyen lesz a legkedvezőbb időpont más érzékletekre nézve miként állapítandó meg; mert csak akkor lesz lehetséges egy általános képletet megállapítani, mely az egyidőben a tudatban levő képzetek számára nézve érvényes. Mindezekre azonban Wundt úr elmés iskolája ép úgy fog módokat találni, mint milyen meglepő találékonyssággal birt sok olyan kérdést már is megközelítő potossággal megfejtteni, melyekre a belső megfigyelésre épülő, inkább elmélődő és magyarázó lélektan felelni sehogy sem tudott. Elvileg azonban előleg is megtartandó, hogy a lélektan helyesen magyarázni csak akkor fog, mikor pontos mérései lesznek. S annyiban a legnagyobb örömmel kell mindazon kísérleteket fogadnunk, ha kezdetlegesek is, melyek ezen positiv tényadatokat napfényre hozzák. Mert ez az első lépés egy valóban positiv alapokon nyugvó s ezeknek alapján magyarázó, igazán speculativ lélektan megalkotásához.

Budapest.

Böhm Károly.

B.K. A philosophia helytfoglalása főiskoláink tanrendjében az 1884/5. iskolai év 2-ik feléről.

Úgy gondolkozunk, hogy okozati összefüggés van a közt mit és mennyit tanítanak felsőiskoláink a philosophiából s a közt, mennyi szükségérzet él e tekintetben közönségünkben. A helyzet tisztán látása érdekéből tehát jónak találtuk közölni felsőbb tanintézeteink tandrendjéből a philosophiai studiumokra vonatkozó előadásokat.

Előzetesen megjegyezzük, hogy középiskoláinkban, melyekre jobbra a ministerialis tanterv ad mértéket, a philosophia az utolsó osztályban 3 heti órán van képviselve, tárgya lélektani beveze-

téssel ellátott logika. Felsőbb intézeteink tanrendjeinek van hát föntartva, hogy a philosophia disciplinaiban tájékoztassák növendékeiket.

Van pedig az 188²/₃—188³/₄. tanévre szóló ministerialis kimutatás szerint 51 hittani; 13 jogakadémiai intézetünk; 2 egyetemünk; 1 műegyetemünk. Az emberbaráti és közművelődési intézetek címén elősoroltakról, mint a melyekben a philosophiai oktatás átlag hallgat, csak annyiban emlékezünk meg, hogy constatáljuk, miszerint az 188³/₄-ik év 2-ik felében az iparművészeti iskolában tanult 35 növendék; az orsz. mintarajztanodában és tanítóképezdőben 97 növendék; a festészeti mesteriskolában 11 növendék; az országos zeneakadémiánál 134 növendék; az országos színészeti iskolánál 35 növendék, — tehát felsőbb szakiskoláink eme 322 növendéke rendszeres philosophia oktatásban egyáltalán nem részesült.

E tényben az a gondolat látszik kifejezést nyerni, hogy a philosophiai gondolkodás nekik nem is való, legfőlebb az egyetemen, a jogakadémiák és hittani intézeteket látogató papoknak, jogászoknak, tanároknak, orvosoknak, noha az még kimutatásra várna, hogy az orvosnövendékek mennyiben vesznek részt philosophiai előadásokon, valamint az is, hogy a műegyetem növendékei, egyáltalán juthatnak ily előadások élvezetéhez, miután tanrendjük, a hivatalos kimutatásban ily előadást nem ösmer.

Az itt közlendő kimutatás is, melyet félévről félévre ismételnünk szándékozunk, kivált a kezdet nehézségei közt, fogyatékos lesz, és pedig azon az okon, mert az egyetemek és jogakadémiákon kívül, a többi tanintézetek, nevezetesen a hittaniak rendszeres tanrendet félévenként közrebocsátani nem szoktak. Azt hisszük a minden tekintetben fontos közművelődés érdeke hozza magával, hogy a hittani intézetek is megértsék a kor szavát s közlendő tanrendjeik révén engedjenek belátást nyújtani a tágkörű közönségnek is, mi eszközökkel készítik elő növendékeiket magasztos pályájukra. Dicséretes kivételképen a budapesti egyetemi, a debreceni és sárospataki hittani intézeteket nevezhetjük meg, mint a melyeknek tanrendje félévenként tudomásunk szerint közzététetik.

Közöljük most a kezünk közt levő tanrendekből a következőket, figyelmünket kizárólag a bölcsészetre tartozó előadásokra fordítván.

1. A pozsonyi királyi Akadémián, mely a jogi karon kívül, bölcsészeti tanfolyammal is bir és pedig azzal a nevezetes szabadalommal, hogy növendékei az egyetemi pályavégzett bölcsészeti hallgatók számára biztosított jogokat élvezik, a folyó 1884/5. II. félévben előadatik:

A tudományos vizsgálódás és kutatás módszerei Dr. Pauer Imrétől heti 4 órán.

A materialismus tévedései, ugyanattól, heti 2 órán.

Magyarország oknyomozó művelődéstörténete Dr. Ortvy Tivadartól heti 4 órán.

Bentham és Mill, Dr. Kuncz Ignáctól heti 1 órán.

Rotteck és Stahl, ugyanattól, heti 1 órán.

E két utóbbi előadásnál világos, hogy a szempontok döntenek, mely érdekből tárgyaltnak az illetők, s bár a tanrendbe t. i. a jog és államtudományi szakba lett beosztásuk azt gyanítatja, hogy ily szempontokul a nemzetgazdasági, általában államtudományiak választatnak, mégis szívesen felsoroljuk ezeket is philosophiai tárgyul, ugy sincs több más mit felsorolnunk e nagy igényekkel bíró akadémia philosophiai tanrendjéből.

2. A pécsi püspöki lyceum Jog- és Államtudományi Kar tanrendjében:

Művelődéstörténelem Rézbányai János magántanártól, heti 4 órán.

Jogbölcészet története Dr. Lukács Adolf r. tanártól, heti 1 órán.

Bölcséleti államjog, ugyanattól, heti 2 órán.

3. A nagyvárad i Jog- és Államtudományi Kar tanrendjében:

Ethika Dr. Nemes Imre magántanártól, heti 2 órán.

A jogbölcselet története Dr. Kudelka József r. tanártól heti 1 órán.

4. A győri kir. Jog- és Államtudományi kar tanrendjében a folyó félévben egyetlen tárgyunkra tartozó előadás sem tartatik.

5. A kassai kir. Jog- és Államtudományi Kar tanrendjében:

A philosophia encyclopädiája Dr. Stöhr Sziard magántanártól, heti 2 órán.

Az emberi művelődés története Dr. Tóth Lőrincz magántanártól, heti 2 órán.

6. A sárospataki ev. ref. Akadémia tanrendjében:
A vallásbölcészet Nagy Gusztáv rendes hittanártól, heti 5 órán.

A bölcészettörténet (folytatva), Dr. Bokor József r. tanártól heti 4 órán.

Az ethika (folytatva), ugyanattól, heti 2 órán,

A jogbölcészet (folytatva), ugyanattól, heti 4 órán.

A nevelés és oktatásban, Dezső Lajos tanító képezdei igazgatótól, heti 2 órán.

7. Az eperjesi evang. ker. Collegium Jog- és Allamtudományi Kar tanrendjében:

Művelődéstörténet Dr. Horváth Ödöntől, heti 4 órán.

A jogbölcselet sorsának rövid vázlata Kanttól napjainkig ugyanattól heti 1 órán.

(Folytatjuk.)

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. *Philosophische Monatshefte, redigirt von C. Schaarschmidt.*

Az 1885-ik évi XXI-ik kötetből eddig megjelent az 1—3. füzet. Ezekben következő önálló cikkek találhatók: Az 1-ső füzetben Dr. Hartung G. párhuzamot von Hartmann és Lotze között (Hartmann u. Lotze. Eine metaphysische Studie). Kiindulva abból, hogy a metaphysikára nézve üdvös, ha főbb művelői egymással egyező eredményeket bírnak felmutatni, Hartmann és Lotze közt is véli ezen egyezést találhatni. Ez egyezés főbb pontjai 1. az anyagi materia tagadása s annak felbontása erősystemákra; 2. egységes létező elismerése (Unbewusst — és einzig Seiendes); 3 a tér és idő is ezen egyetlen létezőnek functiói; 4. mindketten a világ végességét állítják; 5. annak állandóságát tagadják s bár a mechanizmust igen fontosnak vélik a világban, de az egyetlen létező folytonos behatását is hirdetik. — A 2-ik cikkben Pfl eiderer E. »Noch einmal Leibnitz u. Geulinx« Zeller ellenében régi véleményét vitatja s módosítja Geulinx etikájáról.

A 2-ik füzetben Dr. Koppelman értekezik »Kant's Lehre vom analytischen Urtheil« neve alatt az elemző ítéletről. Kant az analyt. ítéleteknek igen nagy fontosságot tulajdonított s azoknak részletes kifejtését a T. E. B.-nak egyik további feladatául tűzte ki; az analyt. ítélet volt kiinduló pontja azon elosztásnak, mely synthet. és analyt. ítéletek közt tett különbséget. Koppelman Kant műveiből akar fényt deríteni annak felfogására, melyben ezen ítéletfajt részesítette s ezt 5 szakaszban teszi. 1. Az analyt. ítélet definitiója háromféleképp található Kantnál; többnyire olyan ítéletnek határozza, melynek állítmánya az alany fogalmában már is foglaltatik, vagy pedig magyarázó ítéletnek mondja, vagy olyannak, melynek igazsága a fogalmak azonosságán nyugszik. Ezen meghatározások közül az alapvető csak az első. Még pedig a »fogalom« alatt annak definitiója értendő; a mely állítmány tehát a fogalom definitióján kívül esik, az, az alanyhoz csatolva, synthetikus ítéletet ad. Az analytikai ítéletek azért mindig apriori ítéletek s mint ilyenek egyetemlegesek és kényszerűek. — 2. Az analyt. ítéletek Kant szerint úgy keletkeznek, hogy a fogalmakat felboncoljuk. 3. Azoknak fontossága gondolkodásunk számára a fogalmak magyarázában rejlik. Céljuk első sorban a definitio. »Vermittelst mehrerer dergleichen analytischen Urtheile suchen wir der Definition der

nagyobb erővel fogjuk fel, mint a többi. Ha pl. 8 kép lett összefoglalva, akkor a legvilágosabb az 1., csekélyebb az 5., még gyengébb a 3. és 7-ik kép, s leggyengébbek a többi benyomások. Ha pedig 5 a képek száma, akkor legerősebb 1, gyengébb 3, még gyengébb a 7, — a többiek ezeknél is gyengébbek. Ezen körülmény nyilván az egyes ítések emelkedésében és leszállásában birja okát.

Ezen kísérleti eredmények bizonyosan több ponton correctiót és kiegészítést fognak nyerni. Ugy pl. mindenestre pontosabban kellend majd meghatározni a legkedvezőbb időpontot, melyre nézve a 0:3 és 0:18 mp. igen nagy intervallum, mely correctiót azonban több személynek megfigyelése könnyen fog nyújthatni. A képek lefolyására vonatkozólag pedig a kísérletek nagyon kezdetleges és még nem értékesíthető általánosságban mozognak. Hasonlóan megoldást vár azon kérdés, hogy szabálytalan intervallumoknál milyen lesz a legkedvezőbb időpont más érzékletekre nézve miként állapítandó meg; mert csak akkor lesz lehetséges egy általános képletet megállapítani, mely az egyidőben a tudatban levő képzetek számára nézve érvényes. Mindezekre azonban Wundt úr elmés iskolája ép úgy fog módokat találni, mint milyen meglepő találékonysággal birt sok olyan kérdést már is megközelítő potossággal megfejteti, melyekre a belső megfigyelésre épülő, inkább elmélődő és magyarázó lélektan felelni sehogy sem tudott. Elvileg azonban előleg is megtartandó, hogy a lélektan helyesen magyarázni csak akkor fog, mikor pontos mérései lesznek. S annyiban a legnagyobb örömmel kell mindazon kísérleteket fogadnunk, ha kezdetlegesek is, melyek ezen positiv tényadatokat napfényre hozzák. Mert ez az első lépés egy valóban positiv alapokon nyugvó s ezeknek alapján magyarázó, igazán speculativ lélektan megalkotásához.

Budapest.

Böhm Károly.

B.K. A philosophia helytfoglalása főiskoláink tanrendjében az 1884/5. iskolai év 2-ik feléről.

Úgy gondolkozunk, hogy okozati összefüggés van a közt mit és mennyit tanítanak felsőiskoláink a philosophiából s a közt, mennyi szükségérzet él e tekintetben közönségünkben. A helyzet tisztán látása érdekéből tehát jónak találtuk közölni felsőbb tanintézeteink tandrendjéből a philosophiai studiumokra vonatkozó előadásokat.

Előzetesen megjegyezzük, hogy középiskoláinkban, melyekre jobbra a ministerialis tanterv ad mértéket, a philosophia az utolsó osztályban 3 heti órán van képviselve, tárgya lélektani bevezet-

téssel ellátott logika. Felsőbb intézeteink tanrendjeinek van hát föntartva, hogy a philosophia disciplinaiban tájékoztassák növendékeiket.

Van pedig az 188²/₃—188³/₄. tanévre szóló ministerialis kimutatás szerint 51 hittani; 13 jogakadémiai intézetünk; 2 egyetemünk; 1 műegyetemünk. Az emberbaráti és közművelődési intézetek címén elősoroltakról, mint a melyekben a philosophiai oktatás átlag hallgat, csak annyiban emlékezünk meg, hogy constatáljuk, miszerint az 188³/₄-ik év 2-ik felében az iparművészeti iskolában tanult 35 növendék; az orsz. mintarajztanodában és tanítóképezdőben 97 növendék; a festészeti mesteriskolában 11 növendék; az országos zeneakadémiánál 134 növendék; az országos színészeti iskolánál 35 növendék, — tehát felsőbb szakiskoláink eme 322 növendéke rendszeres philosophia oktatásban egyáltalán nem részesült.

E tényben az a gondolat látszik kifejezést nyerni, hogy a philosophiai gondolkodás nekik nem is való, legfőlebb az egyetemen, a jogakadémiák és hittani intézeteket látogató papoknak, jogászoknak, tanároknak, orvosoknak, noha az még kimutatásra várna, hogy az orvosnövendékek mennyiben vesznek részt philosophiai előadásokon, valamint az is, hogy a műegyetem növendékei, egyáltalán juthatnak ily előadások élvezetéhez, miután tanrendjük, a hivatalos kimutatásban ily előadást nem ösmer.

Az itt közlendő kimutatás is, melyet félévről félévre ismételnünk szándékozunk, kivált a kezdet nehézségei közt, fogyatékos lesz, és pedig azon az okon, mert az egyetemek és jogakadémiákon kívül, a többi tanintézetek, nevezetesen a hittaniak rendszeres tanrendet félévenként közrebocsátani nem szoktak. Azt hisszük a minden tekintetben fontos közművelődés érdeke hozza magával, hogy a hittani intézetek is megértsék a kor szavát s közlendő tanrendjeik révén engedjenek belátást nyújtani a tágkörű közönségnek is, mi eszközökkel készítik elő növendékeiket magasztos pályájukra. Dicséretes kivételképen a budapesti egyetemi, a debreceni és sárospataki hittani intézeteket nevezhetjük meg, mint a melyeknek tanrendje félévenként tudomásunk szerint közzététetik.

Közöljük most a kezünk közt levő tanrendekből a következőket, figyelmünket kizárólag a bölcsészetre tartozó előadásokra fordítván.

1. A pozsonyi királyi Akadémián, mely a jogi karon kívül, bölcsészeti tanfolyammal is bír és pedig azzal a nevezetes szabadalommal, hogy növendékei az egyetemi pályavégzett bölcsészeti hallgatók számára biztosított jogokat élvezik, a folyó 1884/5. II. félévben előadatik:

A tudományos vizsgálódás és kutatás módszerei Dr. Pauer Imrétől heti 4 órán.

A materialismus tévedései, ugyanattól, heti 2 órán.

Magyarország oknyomozó művelődéstörténete Dr. Ortvy Tivadartól heti 4 órán.

Bentham és Mill, Dr. Kuncz Ignáctól heti 1 órán.

Rotteck és Stahl, ugyanattól, heti 1 órán.

E két utóbbi előadásnál világos, hogy a szempontok döntenek, mely érdekből tárgyalatnak az illetők, s bár a tanrendbe t. i. a jog és államtudományi szakba lett beosztásuk azt gyanítatja, hogy ily szempontokul a nemzetgazdasági, általában államtudományiak választatnak, mégis szívesen felsoroljuk ezeket is philosophiai tárgyul, ugy sincs több más mit felsorolnunk e nagy igényekkel bíró akadémia philosophiai tanrendjéből.

2. A pécsi püspöki lyceum Jog- és Államtudományi Kar tanrendjében:

Művelődéstörténelem Rézbányai János magántanártól, heti 4 órán.

Jogbölcészet története Dr. Lukács Adolf r. tanártól, heti 1 órán.

Bölcséleti államjog, ugyanattól, heti 2 órán.

3. A nagyvárad i Jog- és Államtudományi Kar tanrendjében:

Ethika Dr. Nemes Imre magántanártól, heti 2 órán.

A jogbölcselet története Dr. Kudelka József r. tanártól heti 1 órán.

4. A győri kir. Jog- és Államtudományi kar tanrendjében a folyó félévben egyetlen tárgyunkra tartozó előadás sem tartatik.

5. A kassai kir. Jog- és Államtudományi Kar tanrendjében:

A philosophia encyclopädiája Dr. Stöhr Sziard magántanártól, heti 2 órán.

Az emberi művelődés története Dr. Tóth Lőrincz magántanártól, heti 2 órán.

6. A sárospataki ev. ref. Akadémia tanrendjében:
A vallásbölcészet Nagy Gusztáv rendes hittanártól, heti 5 órán.

A bölcészettörténet (folytatva), Dr. Bokor József r. tanártól heti 4 órán.

Az ethika (folytatva), ugyanattól, heti 2 órán,

A jogbölcészet (folytatva), ugyanattól, heti 4 órán.

A nevelés és oktatásban, Dezső Lajos tanító képezdei igazgatótól, heti 2 órán.

7. Az eperjesi evang. ker. Collegium Jog- és Allamtudományi Kar tanrendjében:

Művelődéstörténet Dr. Horváth Ödöntől, heti 4 órán.

A jogbölcselet sorsának rövid vázlata Kanttól napjainkig ugyanattól heti 1 órán.

(Folytatjuk.)

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Philosophische Monatshefte, redigirt von C. Schaarschmidt.

Az 1885-ik évi XXI-ik kötetből eddig megjelent az 1—3. füzet. Ezekben következő önálló cikkek találhatók: Az 1-ső füzetben Dr. Hartung G. párhuzamot von Hartmann és Lotze között (Hartmann u. Lotze. Eine metaphysische Studie). Kiindulva abból, hogy a metaphysikára nézve üdvös, ha főbb művelői egymással egyező eredményeket bírnak felmutatni, Hartmann és Lotze közt is véli ezen egyezést találhatni. Ez egyezés főbb pontjai 1. az anyagi materia tagadása s annak felbontása erősystemákra; 2. egységes létező elismerése (Unbewusst — és einzig Seiendes); 3 a tér és idő is ezen egyetlen létezőnek functiói; 4. mindketten a világ végességét állítják; 5. annak állandóságát tagadják s bár a mechanizmust igen fontosnak vélik a világban, de az egyetlen létező folytonos behatását is hirdetik. — A 2-ik cikkben Pfl eiderer E. »Noch einmal Leibnitz u. Geulinx« Zeller ellenében régi véleményét vitatja s módosítja Geulinx etikájáról.

A 2-ik füzetben Dr. Koppelman értekezik »Kant's Lehre vom analytischen Urtheil« neve alatt az elemző ítéletről. Kant az analyt. ítéleteknek igen nagy fontosságot tulajdonított s azoknak részletes kifejtését a T. E. B.-nak egyik további feladatául tűzte ki; az analyt. ítélet volt kiinduló pontja azon elosztásnak, mely synthet. és analyt. ítéletek közt tett különbséget. Koppelman Kant műveiből akar fényt deríteni annak felfogására, melyben ezen ítéletfajt részesítette s ezt 5 szakaszban teszi. 1. Az analyt. ítélet definitiója háromféleképp található Kantnál; többnyire olyan ítéletnek határozza, melynek állítmánya az alany fogalmában már is foglaltatik, vagy pedig magyarázó ítéletnek mondja, vagy olyannak, melynek igazsága a fogalmak azonosságán nyugszik. Ezen meghatározások közül az alapvető csak az első. Még pedig a »fogalom« alatt annak definitiója értendő; a mely állítmány tehát a fogalom definitióján kívül esik, az, az alanyhoz csatolva, synthetikus ítéletet ad. Az analytikai ítéletek azért mindig apriori ítéletek s mint ilyenek egyetemlegesek és kényszerűek. — 2. Az analyt. ítéletek Kant szerint úgy keletkeznek, hogy a fogalmakat felboncoljuk. 3. Azoknak fontossága gondolkodásunk számára a fogalmak magyarázában rejlik. Céljuk első sorban a definitio. »Vermittelst mehrerer dergleichen analytischen Urtheile suchen wir der Definition der

7. Az eperjesi evang. ker. Collegium Jog- és Allamtudományi Kar tanrendjében:

Művelődéstörténet Dr. Horváth Ödöntől, heti 4 órán.

A jogbölcselet sorsának rövid vázlata Kanttól napjainkig ugyanattól heti 1 órán.

(Folytatjuk.)

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Philosophische Monatshefte, redigirt von C. Schaarschmidt.

Az 1885-ik évi XXI-ik kötetből eddig megjelent az 1—3. füzet. Ezekben következő önálló cikkek találhatók: Az 1-ső füzetben Dr. Hartung G. párhuzamot von Hartmann és Lotze között (Hartmann u. Lotze. Eine metaphysische Studie). Kiindulva abból, hogy a metaphysikára nézve üdvös, ha főbb művelői egymással egyező eredményeket bírnak felmutatni, Hartmann és Lotze közt is véli ezen egyezést találhatni. Ez egyezés főbb pontjai 1. az anyagi materia tagadása s annak felbontása erősystemákra; 2. egységes létező elismerése (Unbewusst — és einzig Seiendes); 3 a tér és idő is ezen egyetlen létezőnek functiói; 4. mindketten a világ végességét állítják; 5. annak állandóságát tagadják s bár a mechanizmust igen fontosnak vélik a világban, de az egyetlen létező folytonos behatását is hirdetik. — A 2-ik cikkben Pfl eiderer E. »Noch einmal Leibnitz u. Geulinx« Zeller ellenében régi véleményét vitatja s módosítja Geulinx etikájáról.

A 2-ik füzetben Dr. Koppelman értekezik »Kant's Lehre vom analytischen Urtheil« neve alatt az elemző ítéletről. Kant az analyt. ítéleteknek igen nagy fontosságot tulajdonított s azoknak részletes kifejtését a T. E. B.-nak egyik további feladatául tűzte ki; az analyt. ítélet volt kiinduló pontja azon elosztásnak, mely synthet. és analyt. ítéletek közt tett különbséget. Koppelman Kant műveiből akar fényt deríteni annak felfogására, melyben ezen ítéletfajt részesítette s ezt 5 szakaszban teszi. 1. Az analyt. ítélet definitiója három-féleképp található Kantnál; többnyire olyan ítéletnek határozza, melynek állítmánya az alany fogalmában már is foglaltatik, vagy pedig magyarázó ítéletnek mondja, vagy olyannak, melynek igazsága a fogalmak azonosságán nyugszik. Ezen meghatározások közül az alapvető csak az első. Még pedig a »fogalom« alatt annak definitiója értendő; a mely állítmány tehát a fogalom definitióján kívül esik, az, az alanyhoz csatolva, synthetikus ítéletet ad. Az analytikai ítéletek azért mindig apriori ítéletek s mint ilyenek egyetemlegesek és kényszerűek. — 2. Az analyt. ítéletek Kant szerint úgy keletkeznek, hogy a fogalmakat felboncoljuk. 3. Azoknak fontossága gondolkodásunk számára a fogalmak magyarázában rejlik. Céljuk első sorban a definitio. »Vermittelst mehrerer dergleichen analytischen Urtheile suchen wir der Definition der

Begriffe nahe zu kommen.« S épen azért igen nagy fontosságot tulajdonít nekik; mert minden tudomány érdekében áll fogalmainak tiszta átismerése. De ismeretünk kiterjesztésére nem alkalmasak. 4. Logikai formájuk szerint az analyt. ítéletek mennyiségileg egyetemesekek, minőségileg állítók vagy tagadók, viszonyilag többnyire kategorikus és hypothetikusak (a szétválasztókat Kant nem említi), módosulatilag apodiktikusak. 5. Ezen utolsó szakaszban példákon kimutatja Koppelman, hogy Kant különböző helyeken ugyanazt az ítéletet analyt.-nak és synthet.-nak vette. — »Philosophie und Christenthum« cím alatt Eduard von Hartmann védekezik Schüz Alfred támadásai ellen, melyekben az Schopenhauert a keresztyénségre nézve kedvezőnek találva, Hartmann »gonosz szándékai« miatt keményen megleckézteti s komolyan megtérésre szólítja fel. Hartmann ezek ellen azt veti szemére Schüznek, hogy nincs világos fogalma a philosophia jogairól s a szív és fej közti viszonyról, ha azt kívánja, hogy a philosophia a szív javára mondjon le a logikumáról és az ellenmondó óhajokat ápolja inkább. 2. Hogy sok tant keresztyénnek hirdet, a melyek soha az összes egyház tanához nem tartoztak pl. az egyesnek szabad akarata; 3. Schopenhauer tanaiból annak előnyére elhagyja az atheismust; 4. nem bírja a Hartmann evolutionismusát, mely még sem eudämonologikus, megérteni; 5. nem bírja Hartmann tanának viszonyát a keresztyénséggel felfogni, mert az előbbiről ferde képet alkotott magának.

A ismertetett művek közül kiemeljük: R. v. Ihering, Der Zweck im Recht. 2 Bd., ismerteti Lasson; Kant's Theorie der Materie von Aug. Stadler, ism. Adolf Elsas; Alexius Meinong Hume-Studien II. Zur Relationstheorie, ism. Johannes Volkelt; G. J. Stockes The objectivity of truth, ism. C. S.; Hugo Delff. Grundzüge der Entwick.-Gesch. der Religion ism. C. S.

Az irodalmi értesítő és könyvszemle igen érdekes.

II. **Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie**, herausgegeben von R. Avenarius. 1885. 1-tes Heft.

A három értekezés közül legérdekesebb Dahl Fr.-é ily cím alatt »Versuch einer Darstellung der psychischen Vorgänge in den Spinnen.« Ezen első cikkben, melynek befejezését nagy érdekekkel várjuk még, Dahl kutatásai módjáról és azok eredményéről az értekezés terén szól. Azon módszeres elvből indul ki, hogy ha az állatoknál oly szervekre akadunk, melyek a miéinknek módjára vannak alkotva, akkor azoknak joggal egyenlő functiókat tulajdonítunk; mely feltevésünk az által lesz biztossá, ha észreveszünk, hogy az állat olyan jelenetekre reagál, melyekről csak ezen szerv alapján birhat tudomással. Ezen összehasonlításra magunk és az állatok között Dahl szerint csak a descendencia elmélete alapján nyerünk jogot. A források közül kivált Menge és Emerson vannak említve; de az eredmények leginkább saját megfigyelésekkel lettek nyerve.

Az érzéki észrevétnél Dahl azon eredményre jut, hogy 1. a pókok tapintának, még pedig igen finomul. Oka a tapintó érzék ezen fejlettségének az, hogy a pók keveset bízhatik szemében, úgy hogy élelme beszerzése kivált tapintása finomságától függ; mert ez által képes tájékozódni a hálóban megfogódzott zsákmány holléte iránt. 2. A hallás szerve a pókoknál nem olyan szerkezetű mint a mienk, hanem arra vagyunk utalva, hogy a lábak és csápok felső végén levő bizonyos hajszálakat halló szőröknek tekintsük. Ezeknek merevsége és hossza szerint a pók tud különböző hangokat felfogni. 3. A látása nál tett kísérletekből kitűnt, hogy a pókok közül a) *Altus arcuatus* Cl. 20 cm.-nyi távolságban egy légy nagyságú mozgó tárgyat vesz észre. b) Tiszta láttávola 2 cm. c) Ezen távolban legyen és méhet meg tud különböztetni. d) Ezen túl pedig mindent homályosan lát. A szín felfogására nézve: *Altus arcuatus* Cl. és *Xysticus lanio* C. K. különböző színeket tökéletlenül tudnak megkülönböztetni; ellenben *Epeira cornuta* Cl. és *Drasus quadripunctatus* L. színeket tisztán meg bírnak különböztetni. 4. A szaglásra nézve tett kísérletek kimutatták, hogy *Epeira tagatiata* Cl. bir szagokat észrevenni, azokat megkülönbözteti, de a szagok érzési értéke más nála, mint nálunk, amennyiben terpentinolajra és szegfűolajra erősen reagált, ellenben ammoniakra nem. — A további lelki működésekről a 2-ik cikk fog szólni.

»Moralische Beurtheilung« cím alatt G. v. Gižycki egy hosszú értekezést szentelt azon kérdésnek, mit kell az erkölcsi cselekvésben bírálat alá venni melyik azon helyes mérték, a mely szerint azt eszközölhetjük? A moralis terület alatt azt az emberi cselekvést érti, mely helyeslést vagy helytelenítést vont maga után. Hogy már most mi által lesz a cselekvés erkölcsössé vagy erkölcstelenné, azt mozzanatainak feltüntetése által lehet kideríteni. Van pedig minden cselekedetnél 1. testi mozdulat, mely által tetté lesz; de ez nem esik erkölcsi megítélés alá; 2. a tett következményei, a melyek nem teszik még erkölcsössé vagy erkölcstelenné; 3. az akarat, mely a tettet megelőzte; de ez minden tetthez tartozik s így nem moralis értékű; 4. a szándék, vagyis a cél és az eszközök együttvéve, igen fontos mozzanat; ha a szándék a közjónak megfelel, akkor a cselekvés helyes; 5. a végcél vagy az indítók (motiv); 6. a mozgató (Triebfeder) vagy az érzés, mely a cselekvést megindította. A végcél maga nem határoz, hanem az eszközök is tekintetbe veendő, a mozgató pedig nem teszi erkölcsössé, hanem csak a személy jellemére vet fényt pl. ha valaki hálóból jötevője iránt felgyujtja annak jól biztosított, rozzant házát. Végül a megítélésnél 7. az eset körülményei is jönnek tekintetbe, melyek között az megtörtént. — A jellem megítélése azonban egészen más, mint az egyes tettek megítélése. A cselekedet rossz lehet s a tettes mégis becsületes. Mindkettőnél azonban a megítélés mértéke: a közjó, vagyis az utilitarismus.

A hátralevő cikk »Über Wesen und Bedeutung der

Philosophie« a kopenhageni tanulóegyletben tartott előadásnak (1883. szept. 29.) lényeg szerinti ismétlése; írta Kroman K. Első teendőül találja, felelni arra: mi a philosophia általában? A philosophia szerinte a mai időkig nem volt tudomány, hanem többé-kevésbé phantastikus megoldása a világrejtélynek és mindig egyetemességre törekedett. Ámde más tudományok elváltak tőle iassankint s ez által eltérő képet nyernek *a*) mennyiben biztos haladásra tesznek szert *b*) módszerükben helyesen dolgoznak, szemléletekből indulva ki és *c*) nyílt kérdéseket hagynak, míg a philos. mindenre felel. Kroman ezzel szemben azt kívánja, hogy a philos. pusztán a logikailag megbizonyítható tételekre szorítkozzék s ne akarjon adni egész világnézetet; mert ennek megalkotásában az embert mindig érzelmei vezetik, nem tudománya. Hogy ennek a (nézetünk szerint) csonka tudománynak mégis van fontossága, azt Kroman hiszi, — mi nem.

Ismertetve vannak következő művek: Henri Sidgwick. The methods of Ethics. 3-d Edition Gižyckitől. Dr. Heinrich Steinthal. Humboldt, Wilh. von, Sprachphilos. Werke. Ism. Tobler L. Ugyanaz: Abel C. Der Gegensinn der Urworte. — Strassburger Abhandlungen zur Philosophie. Ism. A. von Leclair.

Néhány »Selbstanzeiger«, gazdag könyvszemle és lapszemle zárják a füzetet.

III. **Mind.** 1884. October. XXXVI. Értekezések. I. The Problems of Hypnotism by Edmund Gurney. Cikkirő boncolókésk alá veszi az egyes feltevéseket, melyek segítségével a kutatók a hypnotismus tüneténeit megmagyarázni akarják. Tévesnek tartja Carpenter feltevését és elméletét, ki a hypnotismus tüneténeit »automatic mental action«-nek nevezi; továbbá hiányosnak találja Braid-nek elméletét, ki a hypnotismus tüneténeit physikai úton akarja megmagyarázni, miszerint t. i. az izmok megfeszítése az idegekben egy kivételes, de hathatós változást idéznek elő. Szintúgy átvizsgálja Schneider, dr. Despine és Heidenhain elméleteit és azon meggyőződésre jut, hogy a hypnotismus tüneténeiei oly változatosak, hogy egyik elmélet sem teljesen kielégítő és hogy a hypnotismus még mindig nyílt kérdés a tudományban.

II. The Classification of Feelings, by Chas. Mercier. Cikkirő a XXXV. számban megkezdett értekezését folytatja. Az értekezés két oknál fogva igen figyelemre méltó: 1. egy új felosztási alaptól indul ki, midőn az érzelmek felosztását megkísérli; ez alap pedig a lélek és külső világ közt felforgó viszony; 2. találóan és finom distinctiókkal jellemzi az egyes érzelmeket. Az értekezésnek lesz még folytatása.

III. Kant has not answered Hume, by Dr. J. Hutchison Stirling. Iró szerint Hume-nak esze-ágában sem volt az ok és okozati összefüggés szükségképeniségét tagadni; ő csak magyarázni akarta a szükségképeniséget. Továbbá kifejti, mennyire közel járt már Locke Hume elméletéhez.

IV. Discussion: 1. Separation of Questions in Philosophy, by Rev. W. L. Davidson. Iró egyes példákön mutatja ki, milyen szükséges a philos:

problemák megoldásánál finom distinctiókat tenni és minden egyes külön kérdésre külön feleletet is adni, hogy a philosophiai elméletekben a zavar kikerültessek. Például említi az ok kérdését. *a)* Mit értünk az ok fogalma alatt? (What is the import of the notion?) *b)* Mi az ok fogalmának eredete? *c)* Mi az okság principiuma? *d)* Mi az okság genesisé? *e)* Meddig terjed az okság befolyása? Ezek mind oly kérdések, melyekre külön kell felelni; e feleleteket egymással ki kell egyeztetni, nehogy confusio támadjon. Író még több ilyen példát hoz fel — 2. Mind as a Social Factor. by Lester F. Ward. Író igen meleg szavakkal kardoskodik a mellett, hogy a »survival of the fittest«, a »natural selection«, a »laissez faire«-politika magukban véve ki nem elégítők, ha a művelődésben tett haladást csakis velük akarjuk megmagyarázni. A művelődésben tett haladásnál a szellemet mint valóságos ható tényezőt is számba kell venni.

V. Critical Notices: Ismertetve illetőleg bírálgatva a következő munkákat találjuk a Mind XXXVI. számában: 1. Metaphysica Nova et Vetusta. A Return to Dualism. By Scotus Novanticus. Ismerteti Andrew Seth. 2. Vico. By Robert Flint. (»Philosophical Classics for English Readers.) Különös súlyt fektet úgy látszik író és ismertető Viconak philosophiai nézeteire a történelemtől. Ism. D. G. Ritchie. 3. The Metaphysics of the School. By Thos. Harper. S. J. 3-ik kötet. A kötet a causa efficiensről szól a scolastica bölcsészet szellemében. Ism. J. Burns-Gibson. 4. A Text-Book of Deductive Logic for the use of Students. By P. K. Ráy. Indus iskoláknak szánt logikai kézikönyv, ism. J. N. Keynes. 5. Critique des Systèmes de Morale contemporains. Par Alfred Fouillée. Fouillé részint ismerteti, részint bírálja a jelenkor erkölcsi rendszereit. Ismertető szerint Fouillée két alapra fekteti erkölcsi philosophiáját: a positiv ismeretre és a kételkedésre. Az önérdek a positiv ismereten, ennek meghatározása és megszorítása a kételkedésen alapszik. 6. Tonpsychologie. I. köt. Von Dr. Carl Stumpf. Ismertető szerint ez oly remek munka, hogy az angol irodalom e specialis kérdésre hasonló munkát nem mutathat fel. Ism. James Sully. 7. Freud und Lejd des Menschengeschlechts. Eine social-psychologische Untersuchung der ethischen Grundprobleme von G. H. Schneider. Dr. Phil. E mű az etikát az evolutio szempontjából iparkodik tárgyalni. Ism. W. C. Coupland.

—r—o.

Mind. XXXVII. Januar 1885. Értékezesek. I. A Classification of Feelings (III), C. Mercier. Midőn a Mind XXXV. füzetének tartalmát közöttem, azt irtam, hogy szerző az érzelmeknek beosztásánál alapul veszi a lélek és a külső világ közt fennforgó viszonyt. E szempontból szerző értekezésének elején az érzelmeknek e hat osztályát állítja fel: I. olyan érzelmek, melyek a szervezet fentartására vonatkoznak; II. olyanok, melyek az emberi faj fentartására vonatkoznak; III. olyanok, melyek a közjólétre vonatkoznak; IV. olyanok, melyek az egyes embertárs jólétére vonatkoznak; V. olyanok, melyek természetükre nézve sem nem fentartók, sem nem rombolók; VI. végre olyanok, melyek a hatás és visszahatás viszonyainak megfelelnek. Ezen értekezésnek előbbi két közleménye a

Mind 35. és 36. füzetében jelent meg. Az utolsó közlemény a II—VI. szám alá tartozó érzelmeket tárgyalja. Az értekezés kiváló figyelemre méltó.

II. On the function of Cognition, Prof. W. James. Író azt a tételt fejtegeti, hogy minden ismeretnek végső támasza az érzéki benyomás. Minden egyébnél a philos. megokolást követelhetjük, az érzéki benyomásoknál meg kell elégednünk, hogy a tényt állapítjuk meg, és nem kérdezhetjük, p. o. hogy miért sárga, nehéz az arany. De sőt még arról sem vagyunk biztosak, hogy A-nak ugyanily érzéki benyomásai vannak-e mint B-nek; csak felteszszük, mert látjuk, hogy A és B a közös és azonos tárgyra mely reájok benyomást gyakorol, egyformán reagál.

III. Kant has not answered Hume. (Folytatás), Dr. I. H. Stirling. Író azon nézet mellett kardoskodik, hogy magában némely érzéki benyomás egymásutánjában van már szükségképeniség, hogy ezt tehát nem nyerhetni sem az okság kategóriája, sem pedig a megfelelő schema által, a mint azt Kant elmélete bebizonyítani véli.

IV. Another View of Green's Last Work, Prof. H. Calderwood. Úgy látszik, hogy Green-nek posthumus műve »Prolegomena to Ethics« az angolok figyelmét nagyon magára vonta. Író különösen a munkának azon részével polemizál, mely az akarat szabadságáról szól. Végre a műnek pantheistikus irányairól és azok ferde következményeiről beszél.

V. Ethical Alternatives: I. T. Punnett. A szerző azon állítással kezdi értekezését, hogy az individuumok összességének érdeke az egyes individuum érdekével ellentétben van. Mi bírja tehát az egyes egyént arra hogy saját érdekét a közjóért feláldozza? Punnett az egyes idevágó elméleteket bíráltilag vizsgálja és azon meggyőződésre jut, hogy a haladás mint cél biztos alapja az etikának.

Critical Notices. 1. Logic, in Three Books, of Thought, of Investigation and of Knowledge. By Hermann Lotze. English Translation edited by Bernard Bosanquet. Oxford, Clarendon, Press, 1884. Adamson cikke e műről inkább ismertetés mint bírálat. Általában véve igen dicséretőleg szól róla. Csak a munkának III. része ellen, hol Lotze a logikának az ismereti problémához való viszonyát tárgyalja, vannak az ismertetőnek fontosabb ellenvetései. — 2. A system of Psychology. By Daniel Greenleaf Thomson. 2 vols. London, Longmans 1884. — A munkát nem szakember írta, azért nem is várható tőle, hogy a mai tudomány színvonalán álljon, de szerző, Thomas Whittaker bíráló szerint sok tehetséggel bír psychologia elemzésekre, és így egyes találó megjegyzésekben gazdag a mű.

La Psychologie de l'Association depuis Hobbes, jusqu'à nos Jours. (Histoire et Critique.) Par Louis Ferri. Ouvrage couronné par l'Académie des Sciences morales et politiques. Paris, Germer Bailliére 1883. Thomas Davidson bíráló szerint, a műnek azon része, mely az associatio elméletének történetét adja elő és mely ezen elmélet tévedéseit feltárja, igen sikerült. Kevésbé ért egyet a bíráló a műnek azon részeivel, hol Ferri saját nézeteit adja elő. — 4. Ueber die Reize des Spieles. Von Dr. M. Lazarus. Berlin, F. Dümmler. Bíráló James Sully. — 5. Praeludien. Aufsätze und

Reden zur Einleitung in die Philosophie. Von Wilhelm Windelband. Freiburg i. B. und Tübingen, Mohr, 1884. Biráló D. G. Ritchie.

A Mind-nek végén egy igen érdekes psychologiai tüneményről van szó: a Vertigo of Direction-ről. A ki a lélek rendkívüli tüneményei iránt érdeklődik, annak ajánlható e rövid közleménynek elolvasása. —*r.—ó.*

IV. Revue philosophique de la France et de l'Étranger. Dir. par Th. Ribot. Paris, G. Baillièrre et Co. 1884. Nr. 10. Tartalma a következők: G. Pouchet. La Biologie aristotélique (1-er article). — J. Delboeuf. La Matière brute et la Matière vivante (fin). — Th. Ribot. Les bases intell ectuelles de la personnalité. — Revue générale: B. Perez, Les théories de l'éducation (1-re partie). — Analyses et comtes rendus: A. Ott, Critique de l'idéalisme et du criticisme. — Dunan, Essai sur les formes a priori de la sensibilité. — E. Véron, La morale. — Dr. Raphael Koeber, Das philosophische System E. von Hartman's. — Revue des périodique anglais: Mind, A quaterly Review of philosophy and psychology. — Revue des périodiques allemand: Philosophische Studien.

A II. füzet tartalma:

G. Tarde Qu'est ce qu'une société? — L' Arréat, Un athée idéaliste. — G. Pouchet, La biologie aristotélique. — Revue générale: B. Perez, Les théories de l'éducation. — Analyses et comptes rendus: Stricker, Physiologie des Rechts. — Kussmaul, Les troubles de la parole. — L. Strümpell, Grundriss der Psychologie. — Notices bibliographiques: F. Bouillier, Etudes familiaires de psychologie et de morale. — Bernheim, De la suggestion dans l'état hypnotique et l'état de veille. H. de Varnigny, Recherches expérimentales sur l'excitabilité électrique des circonvolutions cérébrales. — L. Bourdeau, Les forces de l'industrie. — A. Bain, Practical Essays. — Büchner, Force et matière. — Malgahess, Estudos sobre physiologia et pathologia da memoria. — Revue des périodiques: Brain, A journal of neurology. — The Journal of mental science. — Proceedings of the Society for psychical Research. — Archives de neurologie. — Archives italiennes de biologie. — La Critique philosophique etc.

A 12. szám a következőket foglalja magában:

Ch. Richet, La suggestion mentale et le calcul des probabilités. — F. Paulhan, Croyance et volonté. — Notes et discussions: S. Stricker, Note sur les images motrices. — Analyses et comptes rendus: Amiel, Fragments d'un journal intime. — A. Giraud — Teulon, Les origines du mariage et de la famille. — L. Arréat, La morale dans le drame, l'épopée et le roman. P. von Gizycki, Einleitende Bemerkungen zu einer Untersuchung über den Werth der Naturphilosophie des Epikur. — Revue des périodiques étrangers: Rivista di filosofia scientifica. — La filosofia delle scuole italiane. — La nuova Scienza. — Rassegna critica. — Revista de Espana.

V. La Filosofia delle scuole Italiane. Rivista bimestrale dir. da T. Mamiani. Roma, Salviucci. Anno XV. Vol. XXX. desp. 1-a. L. Ferri, Le malattie della memoria e la sostanzialità dell'anima. — P. Ra-

gnisco, La teleologia nella filosofia moderna. — G. Zuccante, Del determinismo di John Stuart Mill. — T. Mamiani, Della morale evoluzionista. — Bibliografia: F. Bouillier. Recenti publicazioni. — disp 2-a. G. Zuccante, Del determinismo di John Stuart Mill. — R. Benzioni, Il libro postuma di A. Rosmini su le categorie e la dialettica. — T. Mamiani, E. Kant per C. Cantoni — Bibliografia: A. Conti. — Notizie. — Periodici di filosofia. — Recenti publicazioni.

VI. **La Nuova Scienza.** Rivista dell' Istruzioni Superiori dell' avv. Prof. Enrico Caporali. Todi, 1884. Anno I. Fascicolo I. Gennaio-Febbraio-Marno. Due Parole di Prefazione. — L'odierno pensiero italiano. — La formola pitagorica della cosmica evoluzione. — L'evoluzione anticlericale italiana. — Note filosofiche delle singole scienze. — Notizie bibliografiche. — Varietà. — L'evoluzione della scrittura. — Fasc. II. Aprile, Maggio, Giugno. — Il Benevenuto digli scienziati a noi. — L'odierno pensiero Italiano. — La formola pitagorica della cosmica evoluzione. — L'evoluzione anticlericale germanica confrontata con l'italiana. — Note filosofiche delle singole scienze. — Notizie bibliografiche. — Varietà. — Fasc. III. Luglio-Augusto-Settemb. Attenzione degli Scienziati alla Nuova Scienza. — L'odierno pensiero Italiano. — La Formola pitagorica della cosmica evoluzione. — L'evoluzione anticlericale francese. — Note filosofiche delle singole scienze. — Notizie bibliografiche. — Varietà.

Pályázati hirdetés.

I. A Magyar Tudományos Akadémia a philosophiára vonatkozólag a következő jutalomtételt tűzé ki a szokásos pályázati szabályok mellett: »Kivántatik az ethikai determinismus elvéte, tudományos jogosultságának és alkalmazásának a philosophiai erkölcsstanban kifejtésével.«

Jutalma a Gorove alapból 100 arany.

Határnap 1886. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. A berlini philosophiai társaság jutalomtétete a következő: Hegel dialektikai módszerének történeti s kritikai méltatása.

1. Kimutatandó Hegel művei alapján módszerének fejlődése s azon viszony, melyben nála a dialectika áll a logikához és a metaphysikához.

2. Összehasonlítandó Hegel módszere az öt megelőzők módszerével. Valjon ezek módszeréből származott-e Hegel methodusa?

3. Meg kell állapítani Hegel módszerének értékét, jelentőségét. Megfelel-e módszere a philosophiai módszerek kellékeinek s követelményeiknek. Az értekezéseket német, francia, angol s olasz nyelven írhatni.

Határnap 1886. dec. 31.

Jutalma 750 Reichsmark, mely 1887. július 1. fizettetik ki. A kézirat a társaság tulajdona marad, de a kinyomatás joga a szerzőé

A jeligés levéllel ellátott pályaművek a berlini philosophiai társaság titkárságához (Professor Dr. Lasson. Friedenau bei Berlin, Saar-Str. 3., avagy Stadtgerichtsrath a. d. Meinecke Kurfürsten-Str. 56. W.) küldendők.

gnisco, La teleologia nella filosofia moderna. — G. Zuccante, Del determinismo di John Stuart Mill. — T. Mamiani, Della morale evoluzionista. — Bibliografia: F. Bouillier. Recenti publicazioni. — disp 2-a. G. Zuccante, Del determinismo di John Stuart Mill. — R. Benzioni, Il libro postuma di A. Rosmini su le categorie e la dialettica. — T. Mamiani, E. Kant per C. Cantoni — Bibliografia: A. Conti. — Notizie. — Periodici di filosofia. — Recenti publicazioni.

VI. **La Nuova Scienza.** Rivista dell' Istruzioni Superiori dell' avv. Prof. Enrico Caporali. Todi, 1884. Anno I. Fascicolo I. Gennaio-Febbraio-Marno. Due Parole di Prefazione. — L'odierno pensiero italiano. — La formola pitagorica della cosmica evoluzione. — L'evoluzione anticlericale italiana. — Note filosofiche delle singole scienze. — Notizie bibliografiche. — Varietà. — L'evoluzione della scrittura. — Fasc. II. Aprile, Maggio, Giugno. — Il Benevenuto digli scienziati a noi. — L'odierno pensiero Italiano. — La formola pitagorica della cosmica evoluzione. — L'evoluzione anticlericale germanica confrontata con l'italiana. — Note filosofiche delle singole scienze. — Notizie bibliografiche. — Varietà. — Fasc. III. Luglio-Augusto-Settemb. Attenzione degli Scienziati alla Nuova Scienza. — L'odierno pensiero Italiano. — La Formola pitagorica della cosmica evoluzione. — L'evoluzione anticlericale francese. — Note filosofiche delle singole scienze. — Notizie bibliografiche. — Varietà.

Pályázati hirdetés.

I. A Magyar Tudományos Akadémia a philosophiára vonatkozólag a következő jutalomtételt tűzé ki a szokásos pályázati szabályok mellett: »Kivántatik az ethikai determinismus elvéte, tudományos jogosultságának és alkalmazásának a philosophiai erkölcsstanban kifejtésével.«

Jutalma a Gorove alapból 100 arany.

Határnap 1886. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. A berlini philosophiai társaság jutalomtétete a következő: Hegel dialektikai módszerének történeti s kritikai méltatása.

1. Kimutatandó Hegel művei alapján módszerének fejlődése s azon viszony, melyben nála a dialectika áll a logikához és a metaphysikához.

2. Összehasonlítandó Hegel módszere az öt megelőzők módszerével. Valjon ezek módszeréből származott-e Hegel methodusa?

3. Meg kell állapítani Hegel módszerének értékét, jelentőségét. Megfelel-e módszere a philosophiai módszerek kellékeinek s követelményeiknek. Az értekezéseket német, francia, angol s olasz nyelven írhatni.

Határnap 1886. dec. 31.

Jutalma 750 Reichsmark, mely 1887. július 1. fizettetik ki. A kézirat a társaság tulajdona marad, de a kinyomatás joga a szerzőé

A jelíges levéllel ellátott pályaművek a berlini philosophiai társaság titkárságához (Professor Dr. Lasson. Friedenau bei Berlin, Saar-Str. 3., avagy Stadtgerichtsrath a. d. Meinecke Kurfürsten-Str. 56. W.) küldendők.